

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

A 459441

DUPL

[Faint, illegible text covering most of the page]

1198
.B53

QUELLENSAMMLUNG ZUR DEUTSCHEN GESCHICHTE 4.1
HERAUSGEGEBEN VON E. BRANDENBURG UND G. SEELIGER

QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES INVESTITURSTREITES

VON

ERNST BERNHEIM

HEFT I

ZUR GESCHICHTE GREGORS VII
UND HEINRICHS IV.

1907

LEIPZIG UND BERLIN

DRUCK UND VERLAG VON B. G. TEUBNER

**ALLE RECHTE,
EINSCHLIESSLICH DES ÜBERSETZUNGSRECHTS, VORBEHALTEN.**

5330027
C

Vorwort.

Die Quellensammlung soll in erster Linie als Grundlage für Untersuchungen in historischen Seminaren dienen. Die stets zunehmende Frequenz der Seminare macht derartige Hilfsmittel, welche jedem Mitgliede zugänglich sind, unentbehrlich, wenn man dieser Lehrform ihren wahren Charakter erhalten will; ich habe das in meiner Schrift „Das akademische Studium der Geschichtswissenschaft“ (Greifswald 1906) eingehender dargelegt. Außerdem mag die Sammlung zur Quellenlektüre dienen.

Diesen praktischen Zwecken entsprechend werden die allgemein wichtigsten Stücke geboten und in reichlicherer Auswahl die Materialien, welche speziell zur Untersuchung einzelner zentraler Forschungsprobleme wesentlich sind, wie das Papstwahldekret von 1059 und die Wahl Gregors, die Absetzung Gregors, die Übereinkunft zu Tribur, die Vorgänge in Canossa u. a. Gerne hätte ich namentlich noch die Vorlagen zur Untersuchung des Verhaltens Gregors zum Thronstreit 1077 bis 1080 aufgenommen, mußte aber mit Rücksicht auf den Umfang davon absehen.

Das zweite Heft enthält im Anschluß an das vorliegende die Materialien zur Geschichte des Wormser Konkordats.

In eckige Klammern sind Worte eingeschlossen, die nur in einem Teile der betr. Kodiccs stehen. Runde Klammern bezeichnen Zusätze oder Vermutungen der Editoren, speziell bei den Daten bedeuten sie, daß diese nicht in der betr. Quelle gegeben, sondern indirekt erschlossen sind. Sichtlich zu bevorzugende einzelne Lesarten wurden ohne weiteres in den Text gesetzt.

Die Artikelzählung und die Absätze anerkannter Ausgaben sind der Übereinstimmung wegen möglichst übernommen.

Die mittelalterliche Orthographie ist selbstverständlich beibehalten, das „geschwänzte“ e ist durch æ wiedergegeben.

3330027
C

Inhaltsverzeichnis.

	Seite
1. Aus Kardinal Humberts Streitschrift gegen die Simo- nisten	1
2. Das Papstwahldekret von 1059.	12
3. Erlasse Papst Nikolaus' II. über die Synodaldekrete von 1059	17
4. Dekrete der römischen Synode von 1060.	22
5. Erlasse Papst Nikolaus' über die Synodaldekrete von 1060	23
6. Aus Kardinal Damianis Disceptatio synodalis (1062)	24
7. Aus Kardinal Deusdedits Streitschrift (1097)	31
8. Berichte über die Wahl Gregors VII.	33
9. Schreiben Gregors an Herzog Gottfried v. Lothringen 1073, Mai 6	35
10. Schreiben Gregors wider den Erzbischof Gottfried v. Mailand 1073, Juli 1	36
11. Schreiben Gregors an Herzog Rudolf v. Schwaben 1073, Sept. 1	38
12. Unterwürfiges Schreiben Heinrichs an Gregor 1073 (vor Sept. 27)	39
13. Die Synodaldekrete Gregors 1074—1080.	40
14. Zusammenstellung Gregorianischer Grundsätze (Dic- tatus papae)	47
15. Schreiben Gregors an Graf Albert und Gattin 1074, Okt. 26.	48
16. Schreiben Gregors gegen die renitenten deutschen Bischöfe 1074/1075	49
17. Schreiben Gregors an die Herzöge v. Schwaben und Kärnthen 1075, Jan. 11	49
18. Schreiben Gregors an König Salomo v. Ungarn 1074, Okt. 28	51
19. Schreiben Gregors an Erzbischof Siegfried v. Mainz 1074, Dez. 4	52
20. Schreiben Gregors an Heinrich, teils lobend, teils mahmend, 1074, Dez. 7	53

	Seite
21. Schreiben Gregors an Heinrich betr. Kreuzzug 1074, Dez. 7	55
22. Schreiben Gregors an Erzbischof Liemar v. Bremen 1074, Dez. 12	57
23. Schreiben Erzbischof Liemars v. Bremen an Bischof Hezil (1075, Jan.)	58
24. Schreiben Gregors an Erzbischof Anno v. Köln 1075 März 29.	60
25. Schreiben Gregors an Heinrich, versöhnlich, 1075 (v. Sept. 11)	61
26. Schreiben Gregors an Beatrix und Mathilde 1075, Sept. 11	63
27. Schreiben Gregors an Heinrich mit Vorwürfen (1075, Dez. 8)	64
28. Erlasse von der Synode zu Worms 1076, Jan. 24 .	68
29. Gregor entsetzt und bannt Heinrich 1076, Febr. 14/22	72
30. Schreiben Gregors zur Rechtfertigung der Bannung Heinrichs (1076 nach Febr.)	73
31. Schreiben Heinrichs an Gregor (von d. Synode zu Utrecht 1076, März 27).	77
32. Königliche Einladung zum Reichstage in Worms, Pfing- sten 1076	78
33. Schreiben Gregors betr. Neuwahl in Deutschland 1076, Sept. 27	80
34. Die Übereinkunft zu Tribur-Oppenheim 1076, Okt. 16 ff.	82
35. Die Absolution Heinrichs zu Canossa 1077, Jan. 25 ff.	87
36. Schreiben Gregors über seine Reise nach Deutschland (1077, Febr. ex.)	96
37. Berichte über Rudolfs Verpflichtungen bei seiner Wahl	98
38. Gregor entsetzt und bannt Heinrich abermals 1080, März 7	99
39. Schreiben Gregors über Wahl eines neuen Gegenkönigs mit Lehnseid (1081 nach Febr.)	102

1. Aus der Streit- und Denkschrift des Kardinals Humbert gegen die Simonisten (1058).¹⁾

Aus: Monumenta Germaniae historica, Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI. et XII. conscripti, Tom. I, 100ff.

a) Aus der Vorrede Libelli l. c. S. 102, 12ff.

At nunc iam, Spiritus alme, veni nostraeque adiuuge te voci. Correptionem et, si fieri potest, correctionem adhibe symoniacae vesaniae in te verbum dicenti et te blasphemanti et per me, tuum subiugale mutum, secundum omnipotentiam tuam in hominis voce de caelo loquens prohibe pseudoprophetarum insipientiam, qui volentes esse legis doctores non intellegunt neque quae loquuntur neque de quibus affirmant. Defende, o liberrime omnium Deus et domine coequalis per omnia atque coaeterne Deo Patri et Filio, tuam singularem libertatem a sacrilegis negotiatoribus, a Symonis samardaci pecuniosis heredibus, ne contra sententiam magni Symonis Petri in ipsis quoque christianismi primordiis datam inducantur in tam perniciosum errorem parvuli et simplices tui, ut aliquatenus credant vel, quod tolerabilius putatur, aestiment te summum et incomparabile Dei donum pecunia possideri, quod dictu etiam scelus est, tamquam servum emptitium aut venale iumentum seu vile mancipium. Et quorsum evadet illa nostra libertas, de qua et ipsi per te iam praesumimus in spe et gloriamur in libertate filiorum Dei, apostolo praeconante: *ubi spiritus Domini, ibi libertas*, et: *quotquot spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei*, si ipse numulariis et servis mammonae servus addictus es et tu columba necessitate aut voluntate te ipsam laniandam milvis praebes?

b) Aus liber II cap. 35 und 36 l. c. S. 183 ff.

De nativitate et incremento symoniacae hereseos.

Verum haec cretata ecclesiasticae dignitatis ambitio ab ipso tempore apostolorum usque ad tempora christianorum principum immanitate persecutionum deterrita

¹⁾ Vgl. G. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V Band I S. 105 Note.

disparuit. Quia primus omnium et gravioribus tormentis subiciebatur, qui primus rector et potentior ceteris videbatur. Simul vero pax est reddita christianis in tantum, ut ipsi etiam imperatores augustum verticem cunctasque terreni imperii infulas sacerdotum Christi submitterent vestigiis, pestis illa antiqua rediit, tantamque potentiam et gloriosum, in quo cum Christo sancti iam regnabant, regnum et sacerdotium videns obstupuit, cui dominari et principari solito cupida, quia veritate, cuius particeps non est, nequivit, fallacia sibi praeripere maluit. Unde quod catholica ecclesia promeruerat Dei gratia, ambitio symoniana optinere quaesivit pecunia; non ut in catholica velut adoptionis filius subesset gratiae Dei ac deserviret, sed ut praesumptionis tyrannus praesesset ac imperaret. Et hoc prius suo vel suorum tantum pretio, sicut praediximus, consequi moliebantur, ut vel minimae parti ecclesiae principarentur; interdum et ingentes possessiones suas hac de causa possessionibus ecclesiasticis adiungebant atque sub talis commodi optentu negotium suae ambitionis exercebant, ut putaretur ab indoctis principatus talium non solum nil officere, sed et plurimum ecclesiae Dei proficere, quam, ut vel sic impetrarent ei praeesse, ditabant sua peculiaritate. Verum quia, sicut suis bonitas gradibus progreditur, sic et malitia suis, tandiu fucus hic quantulumcumque excusabilis negotiationis ecclesiae adhaesit, quandiu aliquis status christianitatis vel honestatis progenitoribus nostris insedit. At ubi peccatis praevalentibus ignorantiam Dei prorsus incurrerunt, omnem colorem excusationis vel qualiscumque honestatis abiecerunt nec iam palliare suam avaritiam curarunt, sed exertis brachiis palam saevire permiserunt; quae pessimam libertatem tandem adepta ad hoc cupidus ecclesiasticarum dignitatum impulit, ut iam crumenis suis vel suorum seu facultatibus nil prorsus demant aut subtrahant, sed totum pretium datum vel promissum ex redivisibus vel possessionibus ecclesiarum, quibus praeposuntur, corradant. Inde passim et maxime per totam Italiam videntur ecclesiae Dei et monasteria seu reliqua religiosa loca quaedam a fundamentis destructa et eversa, quaedam etiam effossa, quaedam adhuc semirutis tectis et ruinam sui minantibus horrida, quaedam desolata ab hominibus, bestiis tantum noxiis et volucris immundis relicta, quaedam fructibus et urticis repleta, quaedam et si adhuc videntur muris et aedificiis

exterius stare et inhabitari, omni tamen decori suo atque interiori ornatu tam in libris quam et in ecclesiastici ministerii vasis et vestibus inveniuntur spoliata, ut ex multis, quae devota antiquitas piis locis conquisierat vel paraverat, ne quaecumque supersit psalterium aut fictile samiolum seu corporale linteolum. Quaedam etiam multis et variis praediis, castris, municipiis, familiis et peculiis olim inclita nunc ne agellulum quidem nec tuguriolum nec mancipiolum nec asellulum vel haedulium, sed nec quicquam eorum quae possederant retentant, in tantum ut ipsa sanctuarii atria et christianorum cymiteria alienus agricola sibi aret atque excolat messibusque vel vitibus repleat.

Qualiter symoniaci non solum res ecclesiae, sed ipsos quoque principes cum populis diabolo vendunt.

Taliter multorum sanctorum et religiosorum christianorum ossa ab ipsis bustis suis indifferenter extrahuntur et tanquam irrationalium animalium ossa super faciem terrae nuda et abiecta relinquuntur. Me miserum, memini frequenter me vidisse intra ipsos parietes pavimenta quoque nobilium quondam basilicarum exarari et seri seu pecora stabulari. Et his tantis cladibus non tantum Wandalus, Gothus, Hunus, Langobardus aut Ungarus est auctor, quantum symonianus hostis, qui mobiles et immobiles seseque moventes res venerabilium locorum sic vendendo et propinquis et extraneis donando dilapidat et dissipat, ut nil sibi nec posteris suis praeter lacrimas relinquat. Qui utinam vel illa tantum, quae ab antecessoribus suis parata invenit et prae manibus suo tempore habet, diriperet et non etiam illa, quae necdum habet. Decimas enim et oblationes vivorum et defunctorum atque cunctos redditus, quos post se usque in finem saeculi ecclesia erat habitura, per diabolicos contractus saecularibus hominibus vendit aut donat et, quibuscumque modis et conditionibus potest, perpetuo alienat, ut Deo post in futuris generationibus servituri suamque et aliorum salutem operaturi nichil omnino sibi relicta nec ad victum unius horae nec ad vestitum nec ad diversorium sub nocte invenient. Inde libelli in saecularium manibus, inde diversa cartarum monumenta et instrumenta subscriptionibus talium male cauta, quibus evacuantur ecclesiarum Dei antiqua cyrographa et canonica privilegia; et iuri laicorum usque ad finem saeculi addicitur et confirmatur omnis possessio

ecclesiastica. Nequeunt iam catholicorum pontificum decreta vel privilegia conscriptionibus horum hereticorum obviare, nequeunt ulli canones aut ullae synodi sanctorum patrum iam praevalere, nequeunt ulla edicta et praecepta imperatorum vel leges religiosorum principum iam obistere. Ita praevaluit adversarius, ut iam ante eum subsistere non possit clypeus, non torax, non hasta, non gladius. In stipulam ei omnis armatura vertitur, quia nec defensionem nec vindictam aliquam veretur. Deridet enim vibrantem astam nec reputat tubae sonare clangorem, quia pro ludibrio habet spiritualem comminationem seu sententiam, quae velut asta ferit eminus, et carnalem condempnationem, quae cominus; sic floccifacit anathema cuiusvis sacerdotis, sic leges cuiuscumque terreni principis; propter eos quamlibet vilis homo dedignatur restituere piis locis vel passum pedis ex omnibus, quae illi hereticus propria manu confirmavit. Sic quod prius fuerat furtum quodque gradatim factum est latrocinium, ad tantam iam pervenit tyrannidem, ut, quicumque seu ecclesiis seu civitatibus principari quaerit, non prius id adipiscatur, quam ipsi quoque plebeculae libellos hereticorum et sacrilegorum se observaturum et defensurum iuramento et scripto confirmaverit. Parum videtur hoc exigi ab inferioribus potestatibus, ab ipsis summis hoc exigitur imperatoribus. Nec prius licet eis imperii insignia suscipere, quam iuraverint se non solum scripta illa non cassatum, sed etiam defensum iri. O libertas et pietas Romanae reipublicae! O liberalitas et potestas maiestatis imperatoriae! Cogitur summus princeps iurare, ne leges religiosorum principum ante se vel suas debeat observare, sed potius evacuare. Vult sibi reddi quae sunt caesaris ab his, qui contradicunt Deo reddi quae sunt Dei. Videat, quaeso, quale sibi sit illud imperium, quod eum repente efficit ex christiano paganum, immo peiorem pagano, quia apostatat a Deo; cum perversis enim efficitur perversus et cum sacrilegis sacrilegus et ideo morte dignus, quia consentit talia facientibus, qui iam non est dicendus perversis consentire, sed revera, ut peiora faciant, imperare, quibus licentiam suo iuramento administrat impune retinendi, quae invaserant, et audaciam impune invadendi, si qua restant. Si enim, ut philosophus allegat, qui non prohibet peccare, cum possit, imperat [zu korr. iam peccat?], multo magis ille, qui non solum non prohibet, cum valeat, sed insuper iurat ne

aliquando prohibeat; qui Deo et sanctis apostolis sacerdotibusque eius nichilominus iurat se prohibiturum talia atque defensurum ecclesiastica bona. Exploret qui potest, qualiter et qua hunc laberinthum evadat, scilicet iurare, ut talia prohibeat, et iurare, ne prohibeat; hic iurare, ut bona ecclesiarum defendat, illic iurare, ne defendat.

c) Aus liber III cap. 1 l. c. S. 198 f., 46 ff.

Contra eos, qui dicunt se non consecrationem, sed res ecclesiae comparasse.

... Quorum sequaces nunc symoniani dum redarguuntur de sanctificatione sive sanctificatore omnium Spiritu sancto negotiari, ad aliud falsitatis suae angulum refugiunt indeque has supervacuas excusationum nebulas evomunt: 'Absit, ut mercemur consecrationem ecclesiasticam, sed solam possessionem ecclesiasticam', ac si praepostero vestigio callem Phariseorum tenentes astruere contendant solum sanctificatorem honorari debere, sanctificata autem nil esse. Adversus quos quia superiori narratione sanctificatorem defendere pro viribus laboravimus, nunc defensum ire sanctificata, praeduce eodem Spiritu sancto, aggrediamur. Et primo, illud quale sit, eventiletur, quo pars praefatorum negotiatorum se quidem evalliare et defendere, heresem autem statuere et confirmare conatur, asserendo se minime invisibilem Spiritus sancti gratiam, sed visibiles ecclesiarum res tantum pretio comparasse, quia contigit eos consecrationem a metropolitano gratis accepisse. Quod non assererent, si saltem scintillam alicuius prudentiae seu frontem alicuius verecundiae haberent. Sed quia nec sapiunt nec erubescunt ad excusandas excusationes in peccatis, ex foliis ficus, cui maledixit Dominus, perizomata brevia et volatica velut protoplasti male consuunt et a paradiso Dei cum anathemate eiciendi pudendis suis opponunt; unde quia hoc pallium mendacii eorum breve est, utrumque operiri non potest, quoniam, si eo caput coopertum ire temptant, pedes mox nudant, quodsi pedes cooperiunt, caput simul discooperiunt; aut enim ex initio aut ex fine actio seu intentio eorum denudatur. Si enim solum patrimonium seu census ecclesiae comparare voluerunt, quare nec mora post venditionem et emptionem sedem episcopi et auctoritatem eius etiam non consecrati invadunt? Cur de inferiori ad superiorem gradum prosiliunt, cur episcopale iudicium et

consilium super delinquentes proferunt, quo debito consecrationem canonice electis ad episcopatum dandam expetunt, nisi quia possessionem ecclesiasticam retentant, quam prius coemerunt, nec quenquam super se ecclesiam occupaturum confidunt? Qui si ad hoc tantum aecclesiasticas facultates comparant, ut eis utantur, quare non contenti earum usu insuper benedictionem, quam se non comparasse dicunt, impudenter exigunt? Sed forte, quod non puto, dicent se, quando praedia ecclesiastica emerunt, nescisse se ob hoc etiam consecrandos, sed se tanquam laicos quae emerant putasse possessuros. Monstrent ergo omnibus se tunc nescisse et cessent episcopalem gratiam exigere, quam pretium dando pro rebus ecclesiasticis nec cogitabant nec exigebant. Et quamvis cum sacrilegio habeant sola quae comparaverunt, nec sibi inde iustitiam episcopis debitam praesumant, sed sicut laici non solum ex beneficiis, sed etiam ex praediis suis quicquid episcoporum est persolvant. Dimittant alios accipere consecrationem, episcopalem auctoritatem, animarum procurationem, quae procul dubio spiritualia sunt et invisibilis gratiae. Sed recognoscunt, quod utique antequam negotiarentur cognoverunt, ad episcopos res ecclesiarum pertinere et se illas aliter non posse retinere nisi sub episcopali habitu et nomine, consecrationem, quam in aliis ecclesiarum bonis prius emerunt, velut sibi iure debitam requirunt. Nonne, cum quis laicus fundos aut lacus comparat, pariter quoque quicquid sibi inde gratis proveniet comparat? Nonne etiam ipsam culturam, qua possessionem exercet, comparat?

d) Aus liber III cap. 6 und 7 l. c. S. 205 f.

De baculis et anulis per manus saecularium potestatum datis.

Haec cum ita venerabiles omni mundo et summi pontifices Spiritu sancto dictante decreverint, ut metropolitani iudicio electio cleri, principis autem consensu expetito plebis et ordinis confirmetur, ad reprobationem sanctorum canonum et totius christianae religionis conculcationem praepostero ordine omnia fiunt, suntque primi novissimi et novissimi primi. Est enim prima in eligendo et confirmando saecularis potestas, quam velit nolit subsequitur ordinis, plebis clerique consensus, tandemque metropolitani iudicium. Unde taliter promoti, sicut superius

praedicatur, non sunt inter episcopos habendi, quia substitutio eorum capite pendet deorsum, quia quod debuit eis fieri postremum, factum est primum et ab illis, quorum interest nichilum. Quid enim ad laicas pertinet personas sacramenta ecclesiastica et pontificalem seu pastoraalem gratiam distribuere, camyros scilicet baculos et anulos, quibus praecipue perficitur, militat et innititur tota episcopalis consecratio? Equidem in camyris baculis, superius ad adtrahendum et invitandum uncinatis et inflexis, inferius vero ad repellendum et ferendum accuminatis et armatis, designatur, quae in eis committitur, cura pastoralis; quae utique sua compositione vel factura admonet pastores, ut recti et plani sint suaeque actionis vel contemplationis arduum et rigidum verticem causa invitandi et attrahendi ad se gregem Dei condescendentes leniter dimittant et inflectant, sic tamen, ut sibimet ipsis quoque semper intendant nec unquam a suimet consideratione mentis obtutu reflectant. Quorum finis indicat, ut severa increpatione indiscipulatos terreant, et si pertinaces fuerint, extrema sententia ab ecclesia repellant. Quae omnia apostolus breviter insinuat ita: *Rogamus vos, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.* Porro anulus signaculum secretorum caelestium indicat, praemonens praedicatores, ut secretam sapientiam Dei cum apostolo dissignent et loquantur inter perfectos, quam velut signatam reticent imperfectis, quibus nondum solido cibo, sed solo lacte opus est, sive ut tanquam amici sponsi fidei arram sponsae ipsius, quae est ecclesia, sine intermissione exhibeant et commendent. Quicumque ergo his duobus aliquem initiant, procul dubio omnem pastoraalem auctoritatem hoc praesumendo sibi vendicant. Nam post haec encenia quod liberum iudicium de talibus rectoribus iam datis clerus, plebs et ordo seu metropolitanus eos consecraturus habere poterunt, quis [zu korr. quid?] tantum superestve, nisi conivent? Sic enceniatus prius violentus invadit clerum, plebem et ordinem dominaturus, quam ab eis cognoscatur, quaeratur aut petatur. Sic metropolitanum aggreditur, non ab eo iam iudicandus est, sed ipsum iudicaturus; neque enim iam requirit aut recipit eius iudicium, sed solum exigit et extorquet servitium, quod ei solum in oratione et unctione est relictum. Quid enim sibi iam pertinet aut prodest baculum et anulum, quos portat,

reddere? Nunquid quia a laica persona dati sunt? Sed etiam a laico bap-tisma datum non est iterandum, sed oratione et unctione a sacerdote, si supervivitur, splendendum; sine quibus, nisi forte supervivatur, regnum caelorum indubitanter intratur, cum sine aquae lavacro nullus. Unde palam est omne episcopale officium in baculo et anulo eis datum, sine quorum initiatione et auctoritate episcopari nequeunt, cum sine unctione visibili constet sanctis apostolis hoc attributum in sola perceptione curae pastoralis, quae baculo et anulo visibiliter monstratur et datur. Rogo ergo, cur redditur quod habetur, nisi ut aut denuo res ecclesiastica sub hac specie iussionis vel donationis vendatur, aut ut priori venditioni corroborandae a metropolitano suisque suffraganeis subscribatur, aut certe ut praesumptio laicae ordinationis pallietur colore et velamento quodam disciplinae clericalis? Quod si nec factum est nec fit, me hinc aliquis mentitum arguat. Sed, quod gravius est, non tantum prioribus temporibus recolitur et praedicatur tale quid factum, sed nostris quoque cernitur et scitur usitatum. Nonne saeculi principes prius vendiderunt et vendunt ecclesiastica sub falso nomine investitionis, deinde metropolitani sub tenore consecrationis?

De tempore Ottonum et de studio Heinrici imperatoris
et de malitia regis Francorum.

Ut enim de prioribus saeculis reticeatur, adhuc retinet memoria multorum hanc reciprocatae venditionis rabiem grassatam per Germaniam et Gallias totamque Italiam a temporibus Ottonum usque augustae et divae memoriae imperatorem Heinricum, Chuonradi filium. Hic diebus suis tam a se quam ab ecclesiasticis imperii sibi crediti personis tantum sacrilegium removit aliquantulum, quamvis instaret multum et cuperet remove totum. In quo cordis sui optimo desiderio immatura morte praeventus ad vitae aeternae regnum, ut creditur, vel pro hac sola intentione velut pro oculi sui simplicitate est translatus, cum ex multis quoque aliis bonis extiterit laudatus. Cuius synchronos et aequivocos occidentalis Francia perdit et Dei tyrannus e contrario sicut filius perditionis et antichristus Christo adversatur, cuius gratiam impugnat et expugnare non cessat in cunctis suae ditionis partibus.

e) Aus liber III cap. 11 l. c. S. 212.

Habet enim ecclesia suas leges, suos iudices, quibus cum consilio religiosorum et sapientum aut corripiantur aut corrigantur culpa praepositorum et ministrorum eius. Quas si ecclesiastici dissimulant aut minime curant, deum saeculares principes et fideles laici pro defensione et recuperatione, quam matri suae ecclesiae debent, necesse est insistant eosque oportune importune conveniant et moneant, ne destructoribus ecclesiarum Dei et indisciplinatis tacendo et dissimulando faveant, sed secum ad reformandum eius suos canones exurgant. Quodsi nec monitis resistere pravis curaverint, faciat laica potestas tandem quod liberae et dilectae matris non degeneres filii, cuius si pudicitiam cognoverint ab adulteris captivari, nec mora accinguntur vindicaturi, etiamsi pater eorum admonitus neglegat tam intolerabile sibi malum ultum iri. Caventes enim maculam suo generi infamiamque non modicam suo nomini, etiam patre cessante non cessant boni filii matris suae iniurias ulcisci.

f) Aus liber III cap. 21 l. c. S. 225f., 17ff.

Mirantes enim personas quaestus causa inter alia sua deliramenta et praestigia, quibus tanquam novo aucupio incautos illaqueant, patulis et avidis auribus principum mundanam potestatem maximeque imperatoriam regiamque potentiam supra modum magnificent et ecclesiasticam dignitatem attenuant. Et quia vicissitudo est omnium rerum sub sole, ut aliquando proficiant, aliquando deficient, secundum exteriorem profectum aut defectum ecclesiasticae causae meritum et potentiam sacerdotalis dignitatis aestimant, ut modo ei velut lunae solem saeculares potestates praeponant, modo velut soli alterum solem apponant, modo — quod tamen rarissime fit — in solo filiationis nomine velut filium patri supponant. Quod impurae et improbae adulationis figmentum diebus nostris sic praevaluit, ut aliquis huiusmodi parasitorum ad confusionem sanctae ecclesiae suamque perditionem dictus episcopus popularem favorem sic sibi conciliare solitus esset: 'Papa, inquam, Romanus est Pater, imperator Filius, ego autem, qui inter ipsos duos discuro, Spiritus sanctus'. Quam blasphemiam quis catholicorum ne dicam declamare, sed vel patienter audire potest? Sed caecus adulator sibi que supra modum ex suae adulationis effectu

placens, dum conatur ab hominibus aestimari super id quod erat aut videbatur, duarum hereseon blasphemias incurrisse convincitur. Ubi sua praesumptione gradus in sancta Trinitate constituit tanquam Arrius et tanquam Manes Spiritum sanctum se esse professus est. Quo utique sacrilegio multisque aliis Deo et fidelibus eius invisus velut alter Iason peregre periit vagus et profugus. Itaque quicumque principum quaerit hic sibi felicitatem et in futuro beatitudinem parare, caveat talibus acquiescere. *Rex enim, qui libenter audit verba mendacii, omnes ministros habebit impios.* Nec habeant Christi sacerdotes et quae ad eos pertinent alio loco, quam quo habuit maximus Constantinus eiusque orthodoxi successores in imperio, sicut paulo superius ex parte monstratur in hoc opusculo. Unde qui sacerdotalem et regalem dignitatem vult irreprehensibiliter et utiliter conferre, dicat sacerdotium in praesenti ecclesia assimilari animae, regnum autem corpori, quia invicem se diligunt et vicissim sese indigent suamque sibi operam vicissim exigunt et impendunt. Ex quibus sicut praeminet anima et praecipit, sic sacerdotalis dignitas regali, utputa caelestis terrestri. Sic ne praepostera, sed ordinata sint omnia, sacerdotium tanquam anima praemoneat quae sunt agenda; regnum deinde tanquam caput sui corporis omnibus membris praemineat et ea quo expedit praecedat. Sicut enim regum est ecclesiasticos sequi, sic laicorum quoque reges suos ad utilitatem ecclesiae et patriae; sic ab una earum potestate populus doceri, ab altera debet regi, quarum neutra populum inconsiderate sequi.

g) Aus liber III cap. 29 l. c. S. 235f., 27ff.

Est enim clericalis ordo in ecclesia praecepius tanquam in capite oculi, de quo ait Dominus: *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Est et laicalis potestas tanquam pectus et brachia ad obediendum et defendendum ecclesiam valida et exerta. Est deinde vulgus tanquam inferiora vel extrema membra ecclesiasticis et saecularibus potestatibus pariter subditum et pernecessarium. Porro in capillis capitis possessiones ecclesiae, in unguibus autem vel reliqui corporis pilis facultates saeculi non incongrue possunt accipi. Quas qui indiscrete vel violenter exteriori homini demit, necesse est graviter offendat interiorem pro iniuria dehonestationis vel praesumptionis. Quod non

dubitandum est facere Spiritum sanctum, qui in universitate ecclesiae longe praestantius anima omnia operatur in omnibus, dividens singulis prout vult et annuntians discipulis multa, quae ante passionem Christi non poterant portare. Unde, sicut recedente anima mox foetores et vermes corpus occupant, qui illud cum maxima hominum abhominacione et abiectioe in cinerem dissolvunt, sic et res ecclesiasticae recedente ab eis sua sanctificatione mox daemonum iuri cum summa maledictione Dei et sanctorum patrum relictas dispereunt. Quapropter secundum quod Dominus in euangelio ait homini divisionem hereditatis exigenti: *Videte et cavete ab omni avaritia*, o vos divisi divisores et tandem vel sero individua dividi non posse cognoscite, iamque divisoribus nolite acquiescere, si cupitis animabus vestris et illorum secundum Deum consulere. Nempe sequendo quae videntur et spernendo quae non videntur calamum vani honoris temporaliter capessitis nec supremas beatitudinis aulam aut extremas miseriae carcerem post modicum respicitis. Quae si maxima pars vestrum christiano talia retractaret animo, nequaquam hoc tanto ecclesia iugiter angeretur malo. Sed pro dolor! a laicis potestatibus ecclesiasticam dignitatem adepti, cum iuxta canonicam auctoritatem deberent cum suis auctoribus et fautoribus non solum communionem altaris, sed et ingressu ecclesiae privari, primum locum in ea et dispensationem sacramentorum Christi omniumque regimen atque dispositionem adipiscuntur, cuius etiam limina contingere prohibentur, utputa periuri principibus, quibus in tanta praesumptione infideles aut consentiunt aut insistunt, sacrilegi, fures et latrones Deo, cui sancta sua furantur et violenter diripiunt, homicidae insuper pauperibus Christi, quorum patrimonia et pecunias fraudant et suis usibus vendicant, excommunicati Deo et omnibus sanctis eius praeteritis, praesentibus et futuris, quorum disciplinam destruunt et conculcant, quos scandalizare et offendere non curant. Qui vere iam non sunt habendi ut alii intra ecclesiam indisciplinati christiani, sed ut vere blasphemantes Spiritum sanctum heretici, dum proterve et voluntarie transgrediuntur leges conscriptas et subscriptas digito Dei. Quorum peccatis communicant procul dubio primates et metropolitani, qui talibus cito et sine canonica discussione manus imponunt, reclamante apostolo in epistola ad Thimotheum.

2. Das Papstwahldekret von 1059.¹⁾

a) Die sogen. päpstliche Fassung.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta publica imperatorum et regum Tom. I 539f.

1. In nomine Domini Dei salvatoris nostri Jesu Christi, anno ab incarnatione eius MLIX, mense Aprili, indictione XII, propositis sacrosanctis evangeliiis, praesidente quoque reverendissimo ac beatissimo Nicolao apostolico papa, in basilica Lateranensis patriarchii quae cognominatur Constantiniana, considentibus etiam reverendissimis archiepiscopis, episcopis, abbatibus seu venerabilibus presbyteris atque diaconibus, idem venerabilis pontifex, auctoritate apostolica decernens, de electione summi pontificis inquit:

2. Novit beatitudo vestra, dilectissimi fratres et coepiscopi, inferiora quoque membra non latuit, defuncto pie memoriae domino Stephano decessore nostro, haec apostolica sedes, cui auctore Deo deservio, quot adversa pertulerit, quot denique per simoniacae haeresis trapezitas malleis crebrisque tusionibus subiacuerit, adeo ut columna Dei viventis iamiam paene videretur [concussa] nutare et sagena summi piscatoris procellis intumescens cogere in naufragii profunda submergi. Unde, si placet fraternitati vestrae, debemus auxiliante Deo futuris casibus prudenter occurrere et ecclesiastico statui, ne rediviva — quod absit — mala praevaleant, in posterum praevidere. Quapropter instructi praedecessorum nostrorum aliorumque sanctorum patrum auctoritate decernimus atque statuimus:

3. Ut, obeunte huius Romanae universalis ecclesiae pontifice, inprimis cardinales episcopi diligentissima simul consideratione tractantes, mox sibi clericos cardinales adhibeant; sicque reliquus clerus et populus ad consensum novae electionis accedant.

4. Ut — nimirum ne venalitatis morbus qualibet occasione subrepat — religiosi viri praeduces sint in promovendi pontificis electione, reliqui autem sequaces. Et certe rectus atque legitimus hic electionis ordo perpenditur, si perspectis diversorum patrum regulis sive

¹⁾ Vgl. Jul. von Pflugk-Harttung in: Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 1906 Bd. 27 S. 11 ff. — Vgl. die unten folgenden Nummern 3—6, auch Bändchen 2 Nr. 2a.

gestis, etiam illa beati praedecessoris Leonis sententia recolatur: 'Nulla', inquit, ratio sinit, ut inter episcopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi, nec a plebibus expetiti, nec a comprovincialibus episcopis cum metropolitani iudicio consecrati'. Quia vero sedes apostolica cunctis in orbe terrarum praefertur ecclesiis atque ideo super se metropolitanum habere non potest, cardinales episcopi procul dubio metropolitani vice funguntur, qui videlicet electum antistitem ad apostolici culminis apicem provehunt.

5. Eligant autem de ipsius ecclesiae gremio, si reperitur idoneus, vel si de ipsa non invenitur, ex alia assumatur.

6. Salvo debito honore et reverentia dilecti filii nostri Henrici, qui inpraesentiarum rex habetur et futurus imperator Deo concedente speratur, sicut iam sibi concessimus, et successorum illius, qui ab hac apostolica sede personaliter hoc ius impetraverint.

7. Quodsi pravorum atque iniquorum hominum ita perversitas invaluerit, ut pura, sincera atque gratuita electio fieri in Urbe non possit, cardinales episcopi cum religiosis clericis catholicisque laicis, licet paucis, ius potestatis obtineant eligere apostolicae sedis pontificem, ubi congruentius iudicaverint.

8. Plane postquam electio fuerit facta, si bellica tempestas vel qualiscunque hominum conatus malignitatis studio restiterit, ut is qui electus est in apostolica sede iuxta consuetudinem intronizari non valeat, electus tamen sicut papa auctoritatem obtineat regendi sanctam Romanam ecclesiam et disponendi omnes facultates illius, quod beatum Gregorium ante consecrationem suam fecisse cognoscimus.

9. Quodsi quis contra hoc nostrum decretum synodali sententia promulgatum per seditionem vel praesumptionem aut quodlibet ingenium electus aut etiam ordinatus seu intronizatus fuerit, [non papa sed sathanas, non apostolicus sed apostaticus ab omnibus habeatur et teneatur et] auctoritate divina et sanctorum apostolorum Petri et Pauli perpetuo anathemati cum suis auctoribus, fautoribus, sequacibus a liminibus sanctae Dei ecclesiae separatus subiciatur, sicut Antichristus et invasor atque destructor totius christianitatis; nec aliqua super hoc audientia aliquando ei reservetur, sed ab omni ecclesiastico gradu,

in quocunque prius fuerat, sine retractatione deponatur. Cui quisquis adhaeserit vel qualemcunque tanquam pontifici reverentiam exhibuerit aut in aliquo illum defendere praesumpserit, pari sententia sit mancipatus. Quisquis autem huius nostrae decretalis sententiae temerator extiterit et Romanam ecclesiam sua praesumptione confundere et perturbare contra hoc statutum temptaverit, perpetuo anathemate atque excommunicatione dampnetur et cum impiis, qui non resurgent in iudicio, reputetur. Omnipotentis scilicet Dei Patris et Filii et Spiritus sancti contra se iram sentiat et sanctorum apostolorum Petri et Pauli, quorum praesumit confundere ecclesiam, in hac vita et in futura furorem reperiatur. Fiat habitatio eius deserta et in tabernaculis eius non sit qui inhabitet. Fiant filii eius orphani et uxor eius vidua. Commotus amoveatur ipse atque filii eius et mendicent et eiciantur de habitationibus suis. Scrutetur fenerator omnem substantiam eius et diripiant alieni labores eius. Orbis terrarum pugnet contra eum et cuncta elementa sint ei contraria, et omnium sanctorum quiescentium merita illum confundant et in hac vita super eum apertam vindictam ostendant.

10. Observatores autem huius nostri decreti Dei omnipotentis gratia protegat et auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli ab omnium peccatorum vinculis absolvat.

Ego Nicolaus episcopus sanctae catholicae et apostolicae Romanae ecclesiae huic decreto a nobis promulgato, sicut superius legitur, subscripsi. Bonifacius Dei gratia Albanensis episcopus subscripsi. Humbertus sanctae ecclesiae Silvae Candidae episcopus subscripsi. Petrus Ostiensis ecclesiae episcopus subscripsi. Et caeteri episcopi numero LXXVI cum presbyteris et diaconibus subscripserunt.

b) Die sogenannte kaiserliche Fassung.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 542 ff.

1. In nomine Domini Dei salvatoris nostri Jesu Christi, anno ab incarnatione eius MLVIII, mense Aprili, indictione XII, propositis sacrosanctis ewangeliiis, presidente quoque reverentissimo ac beatissimo Nicolao apostolico papa, in basilica Lateranensis patriarchii que cognominatur Constantiniana, consistentibus etiam reverentissimis archiepiscopis, episcopis, abbatibus seu venerabilibus presbiteris atque diaconibus, idem venerabilis pontifex auctori-

tate apostolica decernens de electione summi pontificis inquit:

2. Novit beatitudo vestra, dilectissimi fratres et coepiscopi, inferiora quoque membra Christi non latuit, defuncto pie memorie domno Stephano decessore nostro, hec apostolica sedes, cui Deo auctore deservio, quot adversa pertulerit, quod denique per symoniace heresis trapezitas malleis crebrisque tunsionibus subiacerit, adeo ut columpna Dei viventis iamiam pene videretur concussa nutare et sagena summi piscatoris procellis intumescens cogere-
retur in naufragii profunda submergi. Unde, si placet fraternitati vestre, debemus auxiliante Deo futuris casibus prudenter occurrere et ecclesiastico statui, ne rediviva — quod absit — mala prevaleant, in posterum providere. Quapropter instructi predecessorum nostrorum aliorumque sanctorum patrum auctoritate decernimus atque statuimus:

3. Ut, obeunte huius Romane universalis ecclesie pontifice, inprimis cardinales diligentissima simul consideratione tractantes — salvo debito honore et reverentia dilectissimi filii nostri Heinrichi, qui inpresentiarum rex habetur et futurus imperator Deo concedente speratur, sicut iam sibi mediante eius nuntio Longobardie cancellario W. concessimus, et successorum illius, qui ab hac apostolica sede personaliter hoc ius impetraverint — ad consensum nove electionis accedant.

4. Ut — nimirum ne venalitatis morbus qualibet occasione subrepat — religiosi viri cum serenissimo filio nostro rege Heinricho preduces sint in promovendi pontificis electione, reliqui autem sequaces.

5. Eligant autem de ipsius ecclesie gremio, si reperitur ydoneus, vel si de ipsa non invenitur, ex alia assumatur.

6. Quodsi pravorum atque iniquorum hominum ita perversitas invaluerit, ut pura, sincera atque gratuita electio fieri in Urbe non possit, licet pauci sint, ius tamen potestatis obtineant eligere apostolice sedis pontificem, ubi cum invictissimo rege H. congruentius iudicaverint.

7. Plane postquam electio fuerit facta, si bellica tempestas vel qualiscunque hominum conatus malignitatis studio restiterit, ut qui electus est in apostolicam sedem iuxta consuetudinem inthronizari non valeat, electus tamen sicut papa auctoritatem obtineat regendi sanctam Romanam ecclesiam et disponendi omnes facultates illius,

quod beatum Gregorium ante suam consecrationem fecisse cognoscimus.

8. Quod si quis contra hoc nostrum decretum synodali sententia promulgatum per seditionem vel presumptionem aut quodlibet ingenium electus aut etiam ordinatus seu intronizatus fuerit, non papa sed sathanas, non apostolicus sed apostaticus ab omnibus habeatur et teneatur et auctoritate divina et sanctorum apostolorum Petri et Pauli perpetuo anathemati cum suis auctoribus, fautoribus et sequacibus a liminibus sancte ecclesie separatus subiciatur sicut Antichristus et invasor atque destructor totius Christianitatis, nec aliqua super hoc audientia aliquando ei reservetur, sed ab omni ecclesiastico gradu, in quocunque prius fuerat, sine retractatione deponatur. Cui quisquis adhererit vel qualemcunque tamquam pontifici reverentiam exhibuerit aut illum in aliquo defendere presumpserit, pari sententia sit mancipatus. Quisquis autem huius nostre decretalis sentencie temerator extiterit et Romanam ecclesiam sua presumptione confundere et perturbare contra hoc statutum temptaverit, perpetuo anathemate atque excommunicatione dampnetur et cum impiis, qui non resurgent in iudicio, reputetur. Omnipotentis scilicet Dei Patris et Filii et Spiritus sancti contra se iram senciatur et sanctorum apostolorum Petri et Pauli, quorum presumit ecclesiam confundere, in hac vita et in futura furem reperiat. Fiat habitatio eius deserta et in tabernaculis eius non sit qui inhabitet. Fiant filii eius orphani et uxor eius vidua. Commotus amoveatur ipse atque eius filii et mendicent et eiciantur de habitationibus suis. Scrutetur fenerator omnem substantiam eius et diripiant alieni labores eius. Orbis terrarum pugnet contra eum et cuncta elementa sint ei contraria, et omnium sanctorum quiescentium merita illum confundant et in hac vita super eum apertam vindictam ostendant.

9. Observatores autem huius nostri decreti omnipotentis Dei gratia protegat et auctoritate principum apostolorum Petri et Pauli ab omnibus peccatorum vinculis absolvat. Amen.

† Ego Nicolaus episcopus sancte catholice et apostolice Romane ecclesie huic decreto a nobis sicut superius legitur promulgato subscripsi.

Bonifatius Dei gratia Albanensis episcopus subscripsi.

Humbertus sancte ecclesie Silve Candide episcopus subscripsi.

Petrus Ostiensis episcopus subscripsi.

Petrus Lavicanensis episcopus subscripsi.

Iohannes Portuensis episcopus subscripsi.

Iohannes cardinalis tituli Sancti Marci, Leo cardinalis tituli Sancti Laurentii in Damaso, Vivus cardinalis tituli Sancte Marie trans Tyberin, Desiderius cardinalis tituli Sancte Cecilie; hii omnes subscripserunt.

Mancius archidiaconus, Crescentius diaconus, Amantius diaconus, omnes sancte Romane ecclesie, subscripserunt.

Hildebrandus monachus et subdiaconus et ceteri Romane ecclesie subscripserunt.

Wido archiepiscopus, Dominicus Gradensis patriarcha, Ugo Grisopolitanus archiepiscopus, Hildebrandus Capuanus archiepiscopus, Udelricus Beneventanus archiepiscopus; Alfanus Salernitanus archiepiscopus; hii omnes subscripserunt.

Es folgt eine grosse Reihe von Namen italienischer Bischöfe mit der sich daranschliessenden Bemerkung: Hii omnes confirmaverunt.

Summa episcoporum qui interfuerunt sanctissime synodo fuit CXXIII.

3. Erlasse des Papstes Nikolaus II. über die Beschlüsse der Generalsynode in Rom 1059.¹⁾

a) Allgemeiner Erlass an die Christenheit.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta publica imp. et regum Tom. I 547f.

Nicolaus episcopus servus servorum Dei omnibus episcopis catholicis cunctoque clero et populo salutem carissimam et benedictionem apostolicam.

Vigilantia universalis regiminis assiduam sollicitudinem omnibus debentes, saluti quoque vestrae providentes, quae in Romana synodo nuper celebrata, coram centum tredecim episcopis, nobis licet inmeritis presidentibus, sunt canonicæ constituta, vobis notificare curamus, quia ad salutem vestram executores eorum vos esse optamus et apostolica auctoritate iubendo mandamus.

¹⁾ Vgl. Jul. von Pflugk-Harttung l. c. S. 26 ff.

1. Primo nanque inspectore Deo est statutum, ut electio Romani pontificis in potestate cardinalium episcoporum sit, ita ut, si quis apostolicae sedi sine premissa concordia et canonica electione eorum ac deinde sequentium ordinum religiosorum clericorum et laicorum consensu intronizatur, non papa vel apostolicus sed apostaticus habeatur.

2. Ut moriente Romano pontifice vel cuiuscunque civitatis nullus presumat facultates eorum invadere, sed successoribus eorum reserventur integrae.

3. Ut nullus missam audiat presbyteri, quem scit concubinam indubitanter habere aut subintroductam mulierem. Unde etiam ipsa sancta synodus hoc capitulum sub excommunicatione statuit, dicens: Quicumque sacerdotum, diaconorum, subdiaconorum, post constitutum beatae memoriae predecessoris nostri sanctissimi Leonis papae de castitate clericorum, concubinam palam duxerit vel ductam non reliquerit, ex parte omnipotentis Dei auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli precipimus et omnino contradicimus, ut missam non cantet neque euangelium vel epistolam ad missam legat, neque in presbyterio ad divina officia cum iis qui praefatae constitutioni obœdientes fuerint maneant, neque partem ab aeclesia suscipiat, quousque a nobis sententia super huiusmodi Deo concedente procedat.

4. Et precipientes statuimus, ut ii predictorum ordinum, qui eidem predecessori nostro obœdientes castitatem servaverunt, iuxta aeclesias quibus ordinati sunt, sicut oportet religiosos clericos, simul manducant et dormiant et quicquid eis ab aeclesiis venit communiter habeant. Et rogantes monemus, ut ad apostolicam, communem scilicet vitam summopere pervenire studeant.

5. Deinde ut decimae et primiciae seu oblationes vivorum et mortuorum aeclesiis Dei fideliter reddantur a laicis et ut in dispositione episcoporum sint. Quas qui retinuerint, a sanctae aeclesiae communione separentur.

6. Ut per laicos nullo modo quilibet clericus aut presbyter obtineat aeclesiam nec gratis nec precio.

7. Ut nullus habitum monachi suscipiat spem aut promissionem habens, ut abbas fiat.

8. Nec aliquis presbyter duas aeclesias simul obtineat.

9. Ut per symoniacam heresim nemo ordinetur vel promoveatur ad quodlibet aecclesiasticum officium.

10. Ut cuiuslibet ordinis clericos laici non iudicent nec de aecclesiis eiciant.

11. Ut de consanguinitate sua nullus uxorem ducat usque ad generationem septimam vel quousque parentela cognosci poterit.

12. Ut laicus uxorem simul et concubinam habens non communicet aecclesiae.

13. Ut nullus laicus ad quemlibet gradum aecclesiasticum repente promoveatur, nisi post mutatum habitum secularem diuturna conversatione inter clericos fuerit comprobatus.

Vos ergo haec et alia sanctorum patrum statuta fideliter et Christiana reverentia observate, si vultis de sanctae Romanae aecclesiae et apostolicae sedis pace et communione atque benedictione gaudere.

b) Erlass an die westfränkische Christenheit.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 548f.

Nicolaus episcopus servus servorum Dei omnibus archiepiscopis, episcopis, abbatibus, clericis et laicis fidelibus, tam maioribus quam minoribus, per omnes Gallias in Christo commorantibus, immo Aquitanicis et Vasconibus, salutem et apostolicam benedictionem.

Anno dominicae incarnationis MLIX, anno pontificatus nostri primo, indict. XII. Romana urbe in basilica sancti Salvatoris, quae appellatur Constantiniana, sanctam celebrantes synodum, a sanctis patribus videlicet CXIII episcopis, exceptis abbatibus et clericis religiosis ac laicis, celebratam de statu ecclesiae sanctae, ad communem utilitatem Deo propitio canonice disposuimus inter caetera de Nicolaitarum haeresi, id est de coniugatis presbyteris, diaconibus et omnibus in clero constitutis. Ab omni concilio statutum est et corroboratum ita:

1. Quicumque sacerdotum, diaconorum et subdiaconorum, post constitutum beatae memoriae praedecessoris nostri sanctissimi Leonis papae de castitate clericorum, concubinam palam duxit vel ductam non reliquit, ex parte omnipotentis Dei auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli praecipimus et omnino contradicimus, ut missam non cantet neque euangelium pronuntiet neque epistolam

ad missam legat neque in presbyterio ad divina officia cum his qui praefatae constitutioni obedientes fuerint maneat, neque partem ab ecclesia recipiat, quousque a nobis sententia super huiusmodi Deo concedente procedat.

2. Et praecipientes statuimus, ut hi praedictorum ordinum, qui eiusdem praedecessoris nostri decreto obedientes haec servaverint, iuxta ecclesias quibus ordinati sunt, sicut oportet religiosos clericos, simul manducent et dormiant et quidquid eis ab ecclesiis competit communiter habeant. Et rogantes monemus, ut ad apostolicam, communem scilicet vitam summopere pervenire studeant, quatenus perfectionem consecuti cum his qui centesimo fructu ditantes in caelesti patria mereantur adscribi.

3. De his autem clericis qui tonsuram prociunt et a clericatu recedunt, quos apostatas Iulianistas iure vocitamus, statuimus ut, nisi ad professionem clericatus redierint, omni Christiana communione priventur.

4. De monachis vero propositum non servantibus decrevimus ut, quousque ad propositum redeant et in monasterio regulariter consistant, communione privati permaneant.

5. Illi etiam, qui peregrinos vel oratores cuiuscumque sancti sive clericos sive monachos vel feminas seu inermes pauperes depraedati fuerint vel bona eorum rapuerint vel in malum eis obviaverint, anathematis vinculo feriantur, nisi digne emendaverint.

6. De confiniis coemeteriorum, sicut antiquitus a sanctis patribus statutum est, statuimus ita: ut maior ecclesia per circuitum sexaginta passus habeat, capellae vero sive minores ecclesiae triginta. Qui autem confinium eorum infringere tentaverit vel personam hominis aut bona eius inde abstraxerit, nisi publicus latro fuerit, quousque emendet et quod rapuerit reddat, excommunicetur.

Haec igitur et cetera huiusmodi, quaecumque in sacris canonibus habentur, authenticum sancta synodus praefata fore censuit observandum.

c) Erlass an die Kirchenprovinz Amalfi.

Aus: Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio
Tom. 19 Col. 907 ff.

Nicolaus episcopus servus servorum Dei omnibus episcopis Amalphitanae ecclesiae suffraganeis cunctoque clero et populo salutem carissimam et benedictionem apostolicam.

Vigilantia universalis regiminis assiduam sollicitudinem omnibus debentes, salutis quoque vestrae causa praerogativae dilectionis carissimi confratris nostri archiepiscopi vestri specialiter providentes, quae in Romana synodo nuper celebrata coram 113 episcopis, nobis licet immeritis praesidentibus, sunt canonice instituta, vobis notificare curamus, quia ad salutem vestram executores eorum vos esse optamus et apostolica autoritate iubendo mandamus.

1. Primo namque inspectore Deo est statutum, ut si quis apostolicae sedi sine concordia et canonica electione ac benedictione cardinalium episcoporum ac deinde sequentium ordinum religiosorum clericorum intronizatur, non papa vel apostolicus habeatur.

2. Et ut moriente Romano pontifice vel cujuscumque civitatis, nullus praesumat facultates eorum invadere, sed successoribus eorum serventur integrae.

3. Ut nullus missam audiat presbyteri, quem scit concubinam indubitanter habere aut subintroductam mulierem. Unde ipsa prima synodus hoc capitulum sub excommunicatione statuit, dicens: Quicumque sacerdotum, diaconus vel subdiaconus, post constitutum beatae memoriae praedecessoris nostri Leonis papae de castitate clericorum, concubinam duxerit vel ductam non reliquerit, ex parte omnipotentis Dei, autoritate beatorum apostolorum principum Petri et Pauli praecipimus et omnino contradicimus, ut missam non cantet, nec epistolam nec evangelium ad missam legat, neque in presbyterio ad divina officia cum his, qui praefatae constitutioni obedientes fuerint, maneat, neque partem ab ecclesia suscipiat, quousque a nobis sententia super hujusmodi Domino concedente procedat.

4. Et praecipientes statuimus, ut hi praedictorum ordinum, qui, eidem praedecessori nostro obedientes, castitatem servaverunt, juxta ecclesias, quibus ordinati sunt, sicut oportet religiosos clericos, simul manducant et dormiant et quidquid eis ab ecclesiis competit communiter habeant.

5. Et rogantes monemus, ut ad apostolicam, scilicet communem vitam summopere pervenire studeant, quatenus perfectionem consecuti cum his, qui centesimo ditantur, in caelesti patria mereantur adscribi.

6. Denique ut decimae et primitiae seu quaecumque oblationes vivorum et mortuorum ecclesiis Dei fideliter reddantur a laicis et ut in dispositione episcoporum sint

secundum canones distribuendae, quas qui retinuerint, a sanctae ecclesiae gremio separentur.

7. Ut per laicos nullo modo quilibet clericus aut presbyter obtineat ecclesiam, nec gratis, nec pretio.

8. Ut nullus habitum monachi suscipiat spem aut promissionem habens, quod abbas fiat.

9. Et ut per simoniacam haeresim nemo ordinetur vel promoveatur ad quodlibet officium ecclesiasticum.

10. Ut cujuslibet ordinis clericos laici non judicent, nec de ecclesiis ejiciant.

11. Ut de consanguinitate sua nullus uxorem ducat usque post generationem septimam vel eousque parentela cognosci poterit.

12. Ut laicus uxorem simul et concubinam habens non communicet ecclesiae.

13. Ut nullus laicus ad quemlibet gradum ecclesiasticum repente promoveatur, nisi post mutatum habitum saecularem diutina conversatione inter clericos fuerit comprobatus.

Vos ergo haec et alia sanctorum patrum statuta fideliter et christiana reverentia observate et nominatim illa, quae vobis archiepiscopus vester praecepit in synodo, quam apud vos habuit primo anno ordinationis suae, si vultis de sanctae Romanae ecclesiae et apostolicae sedis pace et communione atque benedictione gaudere.

4. Dekrete der Synode in Rom 1060.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta publica imp. et reg. Tom. I 550f.

Domnus papa Nicholas synodo in basilica Constantiniana presidens dixit:

1. Erga symoniacos nullam misericordiam in dignitate servanda habendam esse decernimus, sed iuxta canonum sanctiones et decreta sanctorum patrum eos omnino damnamus ac deponendos esse apostolica auctoritate sancimus.

2. De iis autem, qui non per pecuniam sed gratis sunt a symoniaco ordinati, qui questio a longo tempore est diutius ventilata, omnem nodum dubietatis absolvimus, ita ut super hoc capitulo neminem deinceps ambigere permittamus. Quia igitur usque adeo haec venenata pernicietas hactenus inolevit, ut vix quaelibet aecclesia valeat reperiri que hoc morbo non sit aliqua ex parte corrupta, eos, qui usque modo gratis sunt a symoniaco consecrati,

non tam censura iusticiae, quam intuitu misericordiae in acceptis ordinibus manere permittimus, nisi forte alia culpa ex vita eorum contra canones eis existat. Tanta quippe talium multitudo est, ut, dum rigorem canonici vigoris super eos servare non possumus, necesse sit, ut dispensatorie ad piae condensationis studium nostros animos ad presens inclinemus. Ita tamen auctoritate sanctorum apostolorum Petri et Pauli omnimodis interdiciamus, ne aliquando aliquis successorum nostrorum ex hac nostra permissione regulam sibi vel alicui assumat vel prefigat, quia non hoc auctoritas antiquorum patrum iubendo aut concedendo promulgavit, sed temporis nimia necessitas permittendum a nobis extorsit.

3. De caetero autem si quis hinc in posterum ab eo, quem symoniacum esse non dubitat, se consecrari permiserit, et consecrator et consecratus non disparem damnationis sententiam subeat, sed uterque depositus pnitentiam agat et privatus a propria dignitate persistat.

4. Nichilominus auctoritate apostolica decernimus quod in aliis conventibus nostris decrevimus: ut si quis pecunia vel gratia humana vel populari seu militari tumultu, sine concordia et canonica electione ac benedictione cardinalium episcoporum ac deinde sequentium ordinum religiosorum clericorum fuerit apostolicae sedi intronizatus, non papa vel apostolicus, sed apostaticus habeatur. Liceatque cardinalibus episcopis cum religiosis et Deum timentibus clericis et laicis invasorem etiam cum anathemate et humano auxilio et studio a sede apostolica repellere et quem dignum iudicaverint preponere. Quod si hoc intra Urbem perficere nequiverint, nostra auctoritate apostolica extra Urbem congregati in loco qui eis placuerit eligant quem digniorem et utiliorem apostolicae sedi perspexerint, concessa ei auctoritate regendi et disponendi res et utilitatem sanctae Romanae aecclesiae, secundum quod ei melius videbitur, iuxta qualitatem temporis, quasi iam omnino intronizatus sit.

**5. Erlass des Papstes Nikolaus II.
ber die Dekrete der Synode in Rom 1060.**

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 551.

Nicolaus episcopus episcopis omnibus. 1. Statuimus decretum de simoniaca tripartita heresi, id est de simoniaciis simoniace ordinatoribus vel ordinatis, et de simoniaciis

simoniace a non simoniacis, et simoniacis non simoniace a simoniacis. Simoniaci simoniace ordinati vel ordinatores secundum ecclesiasticos canones a proprio gradu decident. Simoniaci quoque simoniace a non simoniacis ordinati similiter ab officio male accepto removeantur. Simoniacos autem non simoniace a simoniacis ordinatos misericorditer per manus impositionem pro temporis necessitate concedimus in officio permanere.

2. Nullus episcopus sacros ordines vendat a maiore usque ad minorem, quia simoniacum est. Quod si quis fecerit, et venditor et emptor omni ecclesiastico officio privetur. Simili quoque modo venditor sacri crismatis et sacri olei seu baptismatis vel alicuius spiritualis negotii condemnetur.

6. Aus des Kardinals Petrus Damiani Streitschrift Disceptatio synodalis. (1062 vor Oktober.)¹⁾

Aus: Mon. Germ. hist. Libelli Tom. I S. 77 ff.

a) Aus der Vorrede Libelli l. c. S. 77.

Et quoniam in proximo, ut speramus, fiet hinc Osborgense concilium, hic iam eiusdem concilii constituamus velut in quadam tabellae pictura preludeum. Iuxta visionem ergo Danihelis throni sint positi, iudicium sedeat, libri aperiantur, et solutionis indiga quaestio in medium deducatur. Hinc itaque Romanae defensor aecclesiae suas allegationes inferat, illinc advocatus regius propriae partis argumenta depromat. Taceat Parma cum suo heresiarcha, advocatio tantum regia et Romana invicem obloquatur aecclesia. Sanctorum vero sacerdotum erecti sint animi, ut et quae utrimque dicenda sunt conferant et peroratae causae iudicialis sententiae calculum ponant. Age igitur, defensor apostolicae sedis incipiat, deinde regius advocatus quae sibi videbuntur obtendat.

b) L. c. S. 78, 26 ff.

Regius advocatus. Ad querelam ergo coram sanctis sacerdotibus deponendam sufficiat nobis dicere, quoniam inthronizastis papam sine consensu domini nostri regis, ad iniuriam scilicet atque contemptum regiae maiestatis.

Defensor Romanae aecclesiae. Ordinationem papae factam diffiteri nec possumus nec debemus, regis autem

¹⁾ Vgl. Meyer von Knonau a. a. O. Bd. I] Exkurs 9 S. 688 ff.

iniuriam modis omnibus propulsamus. Sed videamus primo, si placet, utrum papa sine rege potuerit fieri, et sic postmodum de regis disputemus iniuria.

Regius advocatus. Certe liquido novimus, quia illi debent pontificem, cum ordinatur, eligere, quos sibi, postquam ordinatus fuerit, canonica decernit auctoritas obaedire. Papae vero, quia universalis est pontifex, non modo Romanus populus, sed et Romanus imperator, qui caput est populi, obedientiam debet. Censendumne ergo est, ut papam sine capite suo populus eligat, et ei, quem non elegit, imperator oboediat? Constat ergo, quia, nisi Romani regis assensus accesserit, Romani pontifices electio perfecta non erit.

Defensor Romanae aecclēsiāe. Perhibendum est itaque iuxta vestrae disputationis articulum, quia neque Stephanus neque Sixtus neque Cornelius, non denique Clemens, non Silvester, non ipse beatus Petrus apostolus papali nomine digni sunt, quia ab imperatoribus eorundem temporum electi non sunt.

Regius advocatus. Gentiles reges non sunt adhibendi ad huius, de qua loquimur, electionis exemplum, qui quoniam christianam ignorabant fidem, christianorum non poterant ordinare pontificem. Ceterum christiani principes semper Romanos elegere pontifices.

Defensor Romanae aecclēsiāe. Qui mentitur in communi colloquio, mendax decitur, qui autem in presentia venerabilium sacerdotum falsa protulerit, sacrilegii procul dubio crimen incurrit. Dixisti christianos principes Romanos semper elegisse pontifices. Percurre mecum aecclēsiasticae antiquitatis hystorias, Romanorum presulum catalogum studiose disquire, et cum perpaucis inveneris in electione sua regium accessisse consensum, confitere te perspicuum protulisse mendacium.

c) L. c. S. 80, 27 ff.

Regius advocatus. Adsentior plane et ratum duco, quod loqueris. Sed esto, quod nunc regia celsitudo ex antiquorum consuetudine principum hoc sibimet allegare non possit. Verumtamen tu hoc negare non potes, quod pater domini mei regis piae memoriae Heinricus imperator factus est patricius Romanorum, a quibus etiam accepit in electione semper ordinandi pontificis principatum. Huc accedit, quod prestantius est, quia Nicolaus papa hoc

domino meo regi privilegium, quod ex paterno iam iure successerat, prebuit et per sidonalis insuper decreti paginam confirmavit. Cum ergo privatus quisque a suo decidere iure non debeat, donec ventilato negotio iudicialis in eum sententia promulgetur: quo pacto maiestas regia prerogativam hanc suae dignitatis amisit, quam et ex apostolicae sedis liberalitate percepit, et ex paterno imperialis fastigii iure successit? Quo, inquam, modo in Romana aecclesia dignitatis adeptae locum sine iudicio perdidit, qui Romanam aecclesiam non offendit?

Defensor Romanae aecclesiae. Privilegium invictissimo regi nostro ipsi quoque defendimus, et ut semper plenum illibatumque possideat, vehementer optamus. Porro autem Romana aecclesia multo nobilior atque sublimius quam mater carnis mater est regis. Illa siquidem peperit, ut per eius traducem revertatur in pulverem, ista genuit, ut Christi sine fine regnantis efficiat coheredem. Et cuncti liquido novimus, quia rex, licet egregiae indolis, tamen adhuc puer est. Quid ergo mali Romana fecit aecclesia, si filio suo, cum adhuc impubes esset, cum adhuc tutoris egeret, ipsa tutoris officium subiit et ius, quod illi competebat, implevit? [Quis enim nesciat, quia sacerdotem eligere puer ignorat?] Sepe mater iudicis tribunal irrumpit, testes adsciscit, notarios convocat, sicque per adstipulationes et rata, insuper et apicum monimenta omnia bonorum suorum filio iura delegat; interim tamen, usque dum ille ad invenilis aetatis incrementa perveniat et rationis capax fiat, illa cuncta dispensat, omnia ordinat, sicque quod iam alieni iuris est patrimonium ad propriae disponit provisionis arbitrium. Nunquid ob hoc dicenda est mulier illa filio suo concessa subtrahere? Immo verius perhibetur, ut puto, pietatis studio deservire, quia, quae rudis adhuc filius dilapidare ac prodigere poterat, haec illa sibimet apte disposita, caute retenta et rationabiliter ordinata conservat. Carnalis ergo mater adiuvat filium in rebus terrenis, et mater aecclesia filio suo regi prebere non debet auxilium in spiritalibus donis? Obmutescat ergo plectenda versutia, quae scilicet hoc damnat, quod predicare debuerat; illi crimen imponere nititur, quae pro benefactis gloriae titulum promeretur. Huc accedit, quia nonnumquam ob varietatem temporum sepe mutandus est ordo causarum. Tunc enim, quando pontificem Romana sibi prefecit aecclesia, tantae simultatis fomes in sedi-

tionem cives accenderat, tantus livor et odium tumultuantis populi corda turbaverat, ut de tam longinquis terrarum spatiis nequaquam regiae clementiae prestolari possemus oraculum. Nisi enim quantocius ordinaretur antistes, perniciosus in populo gladius mutuis vulneribus deseviret, et non parva Romanorum civium strages fieret.

Regius advocatus. Optende quod vis, argumentare quod placet, dummodo constet, quia nullatenus debuit immutari, quod papa concessit, quod decreto constituit, quod scriptione firmavit.

Defensor Romanae aecclesiae. Quid mirum, si hominis carnis adhuc fragilitate circumdati statuta mutantur, quando etiam omnipotens Deus, qui videlicet omnia, quae futura sunt, novit, ea quoque, quae a semet ipso constituuntur, inmutat? Nam ex eo, quod promittit, aliquando aliquid minuit vel etiam totum subtrahit, aliquando mala minatur et non infligit.

d) L. c. S. 87, 18ff.

Regius advocatus. Dicitis, quia necessitate constricti et velut angusti temporis brevi spatio coartati nequaquam potuistis in electione pontificis expectare consensum regiae maiestatis. Quod profecto frivolum esse perspicuum est. Constat tres plus minus menses interim decurrisse, ex quo sanctae memoriae papa Nicolaus occubuit, usque ad Kalendas Octobris, cum iste successit. Videamus ergo, si per tam morosam longitudinem, trimestris videlicet spatii, non potuerit ab aula regia pragmaticae sanctionis vobis apoca reportari.

Defensor Romanae aecclesiae. Ecce compellis me vulgato sermone depromere, quod ob imperialis palatii reverentiam decreveram silentio preterire. Sed iuxta vestrae scilicet exactionis instantiam iam proferatur in medium opus egregium vestrum, saeculis omnibus inauditum. Rectores enim aulae regiae cum nonnullis Teutonici regni sanctis, ut ita loquar, episcopis conspirantes contra Romanam aecclesiam, concilium collegistis, quo papam quasi per sinodalem sententiam condemnastis, et omnia, quae ab eo fuerant statuta, cassare incredibili prorsus audacia presumpsistis. In quo nimirum non dicam iudicio, sed preiudicio id ipsum quoque privilegiatum, quod regi predictus papa contulerat, si dicere

liceat. vacuastis. Nam dum. quicquid ille constituit. vestra sententia decernente destruitur. consequenter etiam id. quod ab eo regi prestitum fuerat. aboletur. Sed absit a nobis. ut propter cuiuslibet hominis insolentiam rex. qui innocens erat. quantum ad nos. rem sui iuris amittat. Et quem. auctore Deo. votis omnibus prestolamur ad imperiale fastigium. non permittimus ob alienam culpam regiae dignitatis incurrere detrimentum. Sed ut totam inaudita calamitatis nostrae percurramus historiam. Stephanus cardinalis presbiter apostolicae sedis. vir videlicet tantae gravitatis et honestatis nitore conspicuus. tantis denique. sicut non obscurum est. virtutum floribus insignitus cum apostolicis litteris ad aulam regiam missus. ab aulicis amministratoribus non est admissus. sed per quinque fere dies ad beati Petri et apostolicae sedis iniuriam pro foribus mansit exclusus. Quod ille. utpote vir gravis et patiens. aequanimiter tulit. legati tamen officium. quo fungebatur. implere non potuit. Clausum itaque signatumque mysterium consilii. cuius erat gerulus. retulit. quia regis eum presentare conspectibus curialium plectenda temeritas non permisit. In qua nimirum inopinatae presumptionis audacia tanta disputandi videretur inesse materia. ut et Demostenis eloquentiam vincat et copiam Tullianae facultatis excedat. Unde si vellemus iniuriam nostram districtius persequi. iure possemus optendere. quia vos Romanae aeccliesiae vosmet ipsos ipso dono privastis. quia scilicet ei preiudicii vestri gratis contumeliam intulistis. Ille quippe foedus amicitiae violat. qui gratis amicum per offensionis molestiam pulsat. Nam et Dominus Iudeis per Hieremiam ait: *Ecce feriam domui Israel et domui Iuda foedus novum. non secundum pactum. quod pepigi cum patribus eorum. pactum quod irritum fecerunt.* Ille ergo irritum reddit beneficii pactum. qui prior violat amicitiae sacramentum. Verumtamen Romana aeccliesia non vult exaggerare quod pertulit. sed perseverare cupit in munere. quod regio culmini liberaliter prerogavit.

Regius advocatus. Quod domino nostro regi reverenter adscribis innocentiam. digne facis. Quod autem amministratoribus aulae publicae devolvis e diverso calumniam. videtur iniustum. Quicquid enim circa vos in huiusmodi casibus actum est. ad hoc nos regiae matris impulit imperiale preceptum. non propriae libertatis arbitrium.

e) L. c. S. 90, 28 ff.

Regius advocatus. Dubia, quae proponis, luculenter elucidas per exempla, quae subicis; sed quaeso te, ut ad superiora paulisper redeas, et cur nos calumniaris vobis preiudicium intulisse, qui regiae dicioni paruimus, patenter exponas.

Defensor Romanae aeclesiae. Recte, plane, ordinabiliter et congruenter, postquam omnis vestrae partis obiectio non rhetoricis argumentis, non coloribus oratoriis, non denique dialecticis syllogismis, sed vivae potius atque perspicuae veritatis est ratione purgata: versa vice iam dignum est, ut de vestris excessibus vel breviter disseratur. Enimvero damnatio papae tam gravis et inexplicabilis est, ut non humano, sed divino dumtaxat sit tractanda iudicio. Reges autem nostros cum aetatis infirmitas, tum fragilitas sexus excusat. Quibus utique non reatus adscribitur, sed eorum consiliariis, ut dignum est, imputatur. Omissis itaque perversitatibus ceteris, ut quid ignorante Roma reprobum hominem in Romanum pontificem eligere presumpsistis?

Regius advocatus. Electionem quidem, ut palam est, fecimus. Sed longe prius Gerardo comite aliisque Romanis, ut dicebatur, civibus infatigabiliter insistentibus, ad hoc inducti sumus. Nam et abbas monasterii, quod dicitur Clivus Scauri, non defuit. Non ergo, ut asseris, ignorante Roma, sed presente atque petente Romani pontificis electio facta est.

Defensor Romanae aeclesiae. In hoc pro me facis, dum Gerardo sub anathemate constituto te communicasse testaris. Nam ut de abbate et aliis interim sileamus, de Gerardo liceat tantummodo dicere aeclesiae hominem non fuisse et Christi nequaquam pertinuisse fidelibus. Illud enim unum caput anathemati maledictionique subiicitur omnium fere pontificum, quicumque Romanae aeclesiae suis temporibus pre fuerunt, demum, paulo antequam moreretur, propter duces et archiepiscopum Anglorum, quos a beati Petri liminibus redeuntes invasit, spoliavit, et usque ad mille Papiensis monetae libras appendentia rapuit. Propter hoc itaque in plenaria synodo, papa Nycolao presidente, excommunicatus est et extinctis luminaribus sub perpetuo fuit anathemate condempnatus. Perpendat igitur sancta synodus, si illius eiusque com-

plicum rata iure videatur electio, qui tam terribiliter atque irrevocabiliter est ab aeclesiae visceribus euangelica atque canonica falce precisus, ut ne in morte quidem ad christianitatis fuerit titulum reformatus, et si per eum ordinari Romanam aeclesiam dignum fuit, qui eius semper cruentus extitit inimicus, qui eam semper est feraliter persecutus. Et quomodo summam debet aeclesiam ordinare, cui cuiuscumque limen aeclesiae non licet attingere? Clamat Dominus ad Israel: *Anathema in medio tui, Israel, nec poteris stare contra hostes tuos, donec deleatur ex te, qui hoc contaminatus est scelere.* Et hoc quare? Quoniam Achar, filius Charmi, de anathemate Ihericho ducentos dumtaxat argenti siclos regulamque auream quinquaginta siclorum et coccineum abstulerat pallium; et ob hanc vilem videlicet summam auctor sceleris non modo lapidatur, sed et lapidum acervis obruitur. Propter illum hominem, qui dumtaxat unum sacrilegium fraude commiserat, Israel ante suorum hostium faciem ruiturus erat: quomodo stabit aeclesia, si per virum tot criminibus involutum fuerit ordinata? presertim cum et talem elegerit, in quem, teste mundo, omnium vitiorum sentina confluit, pseudoepiscopum, apostolum Antichristi, adversarium Christi, animam puellarum, mangonem aeclesiarum. Quis ergo istorum iusto videbitur examine preferendus, utrum is, quem elegit unus vir perpetuae maledictionis anathemate condemnatus, an ille potius, quem cardinales episcopi unanimiter vocaverunt, quem clerus elegit, quem populus expetivit, non in extremitate terrarum, sed intra moenia Romanorum et in ipsius sedis apostolicae gremio?

Regius advocatus. Tot a te rationibus redditis, possemus fortassis adhibere consensum, si semel emissam deceret regiam maiestatem mutare sententiam; principali quippe gloriae velut inconstantiae nevus inprimitur, si quodecumque suae constitutionis edictum leviter annulletur.

Defensor Romanae aeclesiae. Quis nesciat rege Deum esse maiorem? et tamen dicere non erubescit: *Poenitet me, quod constituerim Saul regem,* et per Samuelem sibi denuntiat dicens: *Proiecit te Dominus, ne sis rex super Israel.* Si poenitere se Deus asseruit, qui futura cuncta cognoverat, cur [homo] suam commutare in melius sententiam erubescat, qui, qualis et ipse quo-

que sit futurus, ignorat? Ille de bono factus est malus, iste, videlicet Kadalous, de malo utique, quod iam erat, fit cotidie diaboli more deterior.

f) L. c. S. 93, 28 ff.

Amodo igitur, dilectissimi, illinc regalis aulae consiliarii, hinc sedis apostolicae comministri, utraque pars in hoc uno studio conspiremus elaborantes, ut summum sacerdotium et Romanum simul confoederetur imperium, quantinus humanum genus, quod per hos duos apices in utraque substantia regitur, nullis — quod absit! — partibus, quod per Kadaloum nuper factum est, rescindatur; sicque mundi vertex in perpetuae karitatis unionem concurrant, ut inferiora membra per eorum discordiam non resiliant; quatinus, sicut in uno mediatore Dei et hominum haec duo, regnum scilicet et sacerdotium, divino sunt conflata mysterio, ita sublimes istae duae personae tanta sibimet invicem unanimitate iungantur, ut quodam mutuae caritatis glutino et rex in Romano pontifice et Romanus pontifex inveniatur in rege, salvo scilicet suo privilegio papae, quod nemo preter eum usurpare permittitur. Ceterum et ipse delinquentes, cum causa dictaverit, forensi lege coherceat, et rex cum suis episcopis super animarum statu, prolata sacrorum canonum auctoritate, decernat. Ille tanquam parens paterno semper iure premineat, iste velut unicus ac singularis filius in amoris illius amplexibus requiescat.

7. Aus des Kardinals Deusdedit Libellus contra invasores et simoniacos (1097).

Aus: Mon. Germ. hist. Libelli l. c. Bd. II S. 309, 14 ff. bezw. 311, 21 ff.

Sunt item qui obiciunt Nicolaum iuniorem decreto synodico statuuisse, ut obeunte apostolico pontifice successor eligeretur et electio eius regi notificaretur; facta vero electione et, ut predictum est, regi notificata, ita demum pontifex consecraretur. Quod si admittendum est, ut ratione factum dicatur, obicimus ad hoc confutandum prefatum regem et optimates eius se ea constitutione indignos fecisse: primum, quia postea prefatum Nicholaum Coloniensem archiepiscopum pro suis excessibus corripuisse graviter tulerunt eumque huius rei gratia, quantum in se erat, a papatu deposuerunt nomenque eiusdem in canone consecrationis nominari vetuerunt; ideoque decre-

tum eiusdem iure irritum esse debet, quia cum a toto orbe papa haberetur, iuxta eorundem sententiam eisdem papa non fuit, quasi non ex Dei, sed ex eorum tantum penderet voluntate, quempiam quodlibet esse vel non esse. Romanus enim pontifex, ut sapientes norunt, non modo deponi, sed etiam christiano iure a quolibet non potest iudicari. Deinde quia, cum in eodem decreto cautum esset, ut Romani pontificis electio a Romano clero et populo ageretur et postea regi notificaretur, ipsi prefatum violantes decretum elegerunt, quod eis non licebat, prius Cadalaum Parmensem, postea Guibertum Ravenatem, induentes eos apostolicis insignibus, vocantes apostolicos apostatas Antichristi precursores. Preterea autem prefatus Guibertus aut sui, ut suae parti favorem ascriberent, quaedam in eodem decreto addendo, quaedam mutando, ita illud reddiderunt a se dissidens, ut aut pauca aut nulla exemplaria sibi concordantia valeant inveniri. Quale autem decretum est, quod a se ita discrepare videtur, ut quid in eo potissimum credi debeat, ignoretur? Sed ut tandem invincibili gladio feriamus, prefatus Nicolaus, unus scilicet patriarcha, cum quolibet episcoporum concilio non potuit abrumpere, immo nec mutare non obviantia fidei prefata decreta sanctorum quinque patriarcharum, scilicet Romani, Alexandrini, Anthioceni, Hierosolimitani, Constantinopolitani, ut ex numero prefatis synodis adposito colligi potest sanctorum [patrum] MCCL et eo amplius: tot quippe leguntur prefatas constitutiones suis temporibus statuisset, in quibus non inveniuntur quidquam regiae potestati in pontificum electione seu promotione concessisse, immo, ut predictum est, consentientibus cum eis christianissimis imperatoribus et non contradicentibus, leguntur sub perpetuo anathemate vetuisse. Quod si hoc vendicandum est, ex Graecorum imperatorum consuetudine vel ex Ambrosiana vel ex Gregoriana electione constat, ut premissum est, eosdem imperatores hoc veluti Deo adversum respuisse, eorundem vero pontificum electionem et promotionem octavae synodo quamvis prepostere concordasse. — — His itaque decursis, patet prefatum decretum nullius momenti esse nec umquam aliquid virium habuisse. Et haec dicens non preiudico beatae memoriae papae Nicolao nec quicquam eiusdem honori derogo, patrum sententias Dei spiritu conditas sequendo. Homo quippe fuit eique, ut contra fas ageret, surripi potuit.

Nec mirum hoc eidem contigisse, cum quidam ipsius decessor inveniatur quiddam decrevisse et meliori usus consilio postea inmutasse: siquidem secundus Bonifacius legitur ex decreto constituisse Vigilium diaconum sibi in pontificatu succedere; quod quia Romano clero visum est canonibus adversari, presente clero ab eodem subpositum est igni ante confessionem beati Petri apostoli. Et certe prefatus Nicolaus divino metu concussus hoc idem fecisset, si tunc tot patrum sententias in unum collectas vidisset easque suo decreto tam concorditer adversari perpendisset.

8. Berichte über die Wahl Gregors VII.¹⁾

a) Protokoll. Bericht. 1073 April 22.

Aus: Registrum Gregorii I, 1 ed. Ph. Jaffé, Bibliotheca rerum Germanicarum Tom. II S. 9f.

Regnante domino nostro Iesu Christo, anno clementissimae incarnationis eius millesimo septuagesimo tertio, indictione et luna undecima, 10 Kalendas Maii, feria secunda, die sepulturae domni Alexandri bonae memoriae secundi papae, ne sedes apostolica diu lugeat proprio destituta pastore, congregati in basilica beati Petri ad Vincula nos sanctae Romanae catholicae et apostolicae ecclesiae cardinales clerici acoliti subdiaconi diaconi presbyteri, praesentibus venerabilibus episcopis et abbatibus, clericis et monachis consentientibus, plurimis turbis utriusque sexus diversique ordinis acclamantibus, eligimus nobis in pastorem et summum pontificem virum religiosum, geminae scientiae prudentia pollentem, aequitatis et iustitiae praestantissimum amatorem, in adversis fortem, in prosperis temperatum et iuxta apostoli dictum bonis moribus ornatum, pudicum, modestum, sobrium, castum, hospitalem, domum suam bene regentem, in gremio huius matris ecclesiae a pueritia satis notabiliter educatum et doctum atque pro vitae merito in archidiaconatus honorem usque hodie sublimatum, Heldibrandum videlicet archidiaconum, quem ammodo et usque in sempiternum et esse et dici Gregorium papam et apostolicum volumus et approbamus. *Placet vobis?* „*Placet*“. *Vultis eum?* „*Volumus*“. *Laudatis eum?* „*Laudamus*“. Acta Rome 10 Kalendas Maii, indictione 11.

¹⁾ Vgl. C. Mirbt, Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII S. 580ff. — Im allgemeinen s. die Bibliographie von C. Mirbt in seinem Artikel „Gregor VII“ in der Realencyklopädie für protest. Theologie u. Kirche Bd. 7 dritte Aufl. 1899 S. 96ff.

b) Brieflicher Bericht Gregors VII an den Erzbischof
Wibert von Ravenna. 1073 April 26.

Aus: Registrum Gregorii 1, 3 l. c. S. 12f. Vgl. die Briefe Nr. 1,
2, 4 daselbst.

Gregorius in Romanum pontificem electus Guiberto
Ravennati archiepiscopo salutem in Christo Iesu.

Non dubitamus. famam litteras nostras antevolasse
et tam vobis quam multis aliis domini nostri Alexandri
papae obitum nunciassse. Quod autem mihi valde ge-
mendum est, mors eius super me cecidit et omnia viscera
mea concutiens penitus conturbavit. Nam in morte eius
primo quidem Romanus populus contra morem ita quievit
et in manu nostra consilii frena dimisit, ut evidenter
appareret. ex Dei misericordia hoc provenisse. Unde
accepto consilio hoc statuimus: ut post triduanum ieiunium,
post letanias et multorum orationem elemosinis conditam,
divino fulti auxilio statueremus, quod de electione Ro-
mani pontificis videretur melius. Sed subito, cum præ-
dictus dominus noster papa in ecclesia Salvatoris sepulturae
traderetur, ortus est magnus tumultus populi et fremitus,
et in me quasi vesani insurrexerunt, nil dicendi, nil con-
sulendi facultatis aut spatii relinquentes. Violentis manibus
me in locum apostolici regiminis, cui longe impar sum,
rapuerunt. Ita recte ego cum propheta possum dicere:
Veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me;
laboravi clamans, raucae factae sunt fauces meae; deni-
que: Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt
me tenebrae. Sed quia, multis et magnis curis fatigatus,
satis dictare nequeo, miserias meas enumerare supersedeo.
Rogo itaque vos per omnipotentem Deum, ut caritatem,
quam erga Romanam ecclesiam, maxime hoc tempore et,
ut meminisse debetis, erga me specialiter vos gerere
promisistis, quantum quidem tempus et rerum qualitas
eius probari postulat, nunc quidem in me, etsi non meis
meritis, saltem amore apostolorum, ostendere curetis; et
suffraganeos ac filios ecclesiae vestrae ad exorandum
Deum pro me invitetis ac commoneatis, quatenus ad
ferendum onus, quod mihi invito et valde reluctanti im-
positum est, vires tribuat, manum porrigat, ut, si me tutum
in portu stare noluit, saltem in tam alta pericula proiectum
non relinquat. Ego enim sicut in caritate non ficta
vos diligo, ita eandem et, quaecumque eius officia sunt,
a vobis indubitanter exigo. Neque vero dilectioni vestrae

dubitandum est, quin Romanam ecclesiam et eam, cui Deo auctore praesiditis, ea concordia et, quantum cum communi utriusque honore poterimus, omnimoda caritate copulare desideremus, ut in nostris etiam animis semper coniuncta pax et plena dilectio connectatur. Sicut igitur prudentiam vestram hortati sumus, ita etiam per elementa nostra nos velle ac desiderare cognoscite, videlicet ut, frequenter inter nos legatis discurrentibus, collaetari et mutua consolatione gaudere possimus. Data Romae 6 Kalendas Maii, indictione 11.

9. Brief Gregors an Hzg. Gottfried v. Lothringen über seine Lage und sein Verhältnis zu König Heinrich IV. 1073 Mai 6.

Aus: Registrum Gregorii I, 9 l. c. S. 18ff.

Gregorius in Romanum pontificem electus Gotefredo duci salutem in domino Iesu Christo.

Grata nobis est laetitia tua, quam in litteris tuis de promotione nostra te habere cognovimus, non ut hoc aliqua causae nostrae delectatio faciat, sed quod eam ex fonte sincere dilectionis et fidei mente derivatam esse non dubitamus. Nostra enim promotio, quae tibi ceterisque fidelibus piam de nobis existimationem et gaudium administrat, nobis interni doloris amaritudinem et nimiae anxietatis angustias generat. Videmus enim, quanta nos sollicitudo circumstat; sentimus, quantum nos suscepti oneris sarcina gravat; sub quibus dum nostrae infirmitatis conscientia tremit, anima nostra in Christo potius dissolutionis requiem quam in tantis periculis vitam cupit. In tantum quippe commissi nobis officii consideratio nos sollicitat, ut, nisi in orationibus spiritualium hominum post Deum aliqua fiducia nos sustentaret, curarum immensitate mens nostra succumberet. Peccatis enim facientibus ita pene totus mundus in maligno est positus, ut omnes, et praecipue qui in ecclesia praelati sunt, eam potius conturbare quam fidei devotione defendere vel celebrare contendant, et dum suis aut lucris aut praesentis gloriae desideriis inhiant, omnibus, quae ad religionem et iustitiam Dei pertinent, se velut hostes opponant. Quo magis nobis dolendum est, qui susceptum universalis ecclesiae regimen in tanta difficultate nec rite administrare nec tuto deserere possumus. Ceterum, quia fidei et

constantiae virtutem donante Deo in te sitam esse cognovimus, omnem, quam oportet in karissimo sancti Petri filio, in te fiduciam habentes, animum tuum de nostra itidem constantissima dilectione et erga honores tuos promptissima voluntate nequaquam dubitare volumus.

De rege vero mentem nostram et desiderium plene cognoscere potes: quod, quantum in Domino sapimus, neminem de eius praesenti ac futura gloria aut sollicitiorem aut copiosiori desiderio nobis praeferrere credimus. Est etiam haec voluntas nostra: ut, primum oblata nobis opportunitate, per nuncios nostros super his, quae ad profectum ecclesiae et honorem regiae dignitatis suae pertinere arbitramur, paterna eum dilectione et admonitione conveniamus. Quodsi nos audierit, non aliter de eius quam de nostra salute gaudemus; quam tunc certissime sibi lucrari poterit, si in tenenda iustitia nostris monitis et consiliis acquieverit. Sin vero, quod non optamus, nobis odium pro dilectione, omnipotenti autem Deo pro tanto honore sibi collato, dissimulando iustitiam eius, contemptum non ex aequo reddiderit, interminatio qua dicitur: *Maledictus homo, qui prohibet gladium suum a sanguine*, super nos Deo providente non veniet. Neque enim liberum nobis est, alicuius personali gratia legem Dei postponere aut a tramite rectitudinis pro humano favore recedere, dicente apostolo: *Si hominibus placere vellem, servus Dei non essem*. Data Romae 2 Nonas Maii, indictione 11.

10. Schreiben Gregors gegen den simonistischen Erzbischof Gottfried von Mailand. 1073 Juli 1.¹⁾

Aus: Registrum Gregorii I 15 l. c. S. 26f.

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus fidelibus sancti Petri apostolorum principis, maxime in Longobardia commorantibus, salutem et apostolicam benedictionem.

Seire vos volo, fratres karissimi, quod et multi vestrum sciunt, quia in eo loco positi sumus, ut velimus nolimus omnibus gentibus, maxime christianis, veritatem et iustitiam annunciare compellamur, dicente Domino: *Clama,*

¹⁾ Über die Entwicklung der Mailänder Sache vgl. R. Friedrich, Studien zur Wormser Synode vom 24. Januar 1076 und ihrer Vorgeschichte, Dissertation Greifswald 1905.

ne cesses; quasi tuba exalta vocem tuam et annuncia populo meo scelera eorum; et alibi: Si non annuncia-veris iniquo iniquitatem suam, animam eius de manu tua requiram; item propheta: Maledictus inquit homo, qui prohibet gladium suum a sanguine, id est verbum praedicationis a carnalium increpatione. Haec ideo prae-libavimus, quia inter multa mala, quae ubique terrarum fiunt, quidam ministri sathanae et praecones antichristi in Longobardia etiam fidem christianam conantur confundere et iram Dei super se provocare. Nam sicut scitis, Gotefredus vivente Guidone dicto archiepiscopo Mediolanensi eandem ecclesiam — quae quondam meritis gloriosissimae virginis et genitricis Dei Mariae nec non auctoritate clarissimi doctoris beati Ambrosii inter ceteras Longobardorum ecclesias religione libertate ac speciali gloria enituit — nunc quasi vilem ancillam praesumpsit emere, sponsam videlicet Christi diabolo prostituere et, a catholica fide temptans eam separare, nisus est symoni-aca haeresis scelere maculare. Quod audiens sancta Romana ecclesia, mater vestra et totius christianitatis sicut scitis magistra, congregato e diversis partibus concilio multorum sacerdotum et diversorum ordinum consensu fulta, beati Petri apostolorum principis auctoritate Gotefredum fidei catholicae et legis christianae inimicum excommunicavit et anathematis iaculo una cum omnibus sibi consentientibus transfixit. Quam excommunicationem, quod etiam inimici sanctae ecclesiae negare non possunt, sancti patres antiquitus censuere et per omnes sanctas ecclesias totius orbis catholici viri confirmant et confirmaverunt. Quapropter ex parte Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti et beatorum Petri et Pauli apostolorum principum monemus vos, fratres karissimi, hortamur atque praecipimus, ut nullo modo praedicto heretico Gotefredo consentiatis; quia illi in hoc scelere consentire fidem Christi est negare. Sed quibus modis potestis, ut filii Dei, ei resistite et fidem christianam, qua salvandi estis, omnino defendite. Neque vos deterreat humana superbia; quia qui nobiscum est, maior est omnibus et semper invictus; qui vult nos pro se laborare, et coronam legitime certantibus, ut apostolus promittit, tribuere. Solet enim dux noster paucis et humilibus multos et superbos conterere et per ea, quae sunt infirma, mundi fortia quaeque confundere. Sic enim placuit et

sic decet caelestem et invictum principem. Omnipotens Deus, qui beato Petro oves suas specialiter commisit et totius ecclesiae regimen dedit, vos in eius dilectione corroboret, ut, eius auctoritate a peccatis vestris absoluti, mereamini inimicos Domini comprimere et corda illorum ad poenitentiam provocare. Data Romae Kalendis Iulii, indictione 11.

11. Schreiben Gregors an Herzog Rudolf von Schwaben; fordert zu weiterer Verhandlung über die Einigung von Kirche und Reich auf. 1073 Sept. 1.

Aus: Registrum Gregorii I 19 l. c. S. 33f.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Rodulfo Sueviae duci salutem et apostolicam benedictionem.

Licet ex praeteritis nobilitatis tuae studiis clareat, te sanctae Romanae ecclesiae honorem diligere, nunc tamen, quanto ipsius amore ferveas quantumque ceteros illarum partium principes eiusdem amoris magnitudine transcendas, litterae tuae nobis transmissae evidenter exponunt. Quae nimirum inter cetera dulcedinis suae verba illud nobis videbantur consulere, per quod et status imperii gloriosius regitur et sanctae ecclesiae vigor solidatur: videlicet ut sacerdotium et imperium in unitate concordiae coniungantur. Nam sicut duobus oculis humanum corpus temporali lumine regitur, ita his duabus dignitatibus in pura religione concordantibus corpus ecclesiae spirituali lumine regi et illuminari probatur. Unde nobilitatem tuam scire volumus, quia non solum circa regem Heinricum — cui debitores existimus ex eo, quod ipsum in regem elegimus, et pater eius laudandae memoriae Henricus imperator inter omnes Italicos in curia sua speciali honore me tractavit, quodque etiam ipse moriens Romanae ecclesiae per venerandae memoriae papam Victorem praedictum filium suum commendavit — aliquam malivolentiam non observamus, sed neque aliquem christianum hominem Deo auxiliante odio habere volumus; cum apostolus dicat: *Si tradidero corpus meum ita ut ardeam, et si dedero omnes facultates meas in cibos pauperum, caritatem non habens, nihil sum.* Sed quia concordiam istam, scilicet sacerdotii et imperii, nihil fictum nihil nisi purum decet habere, videtur nobis omnino utile, ut prius tecum atque Agnete imperatrice et cum comitissa Beatrice et Rainaldo episcopo Cumano et cum aliis Deum timentibus de his

diligentius tractemus: quatenus, voluntate nostra bene a vobis cognita, si rationes nostras iustas esse probaveritis, nobiscum consentiatis; si vero rationi nostrae aliquid addendum vel subtrahendum esse vobis visum fuerit, consiliis vestris Deo consentiente parati erimus assensum praebere. Quapropter prudentiam tuam rogamus, ut in fidelitate beati Petri semper studeas crescere, et ad limina eius tum causa orationis tum consideratione tantae utilitatis non pigeat te venire: quatenus sic te in utroque beato Petro debitorem facias, ut et in praesenti et in futura vita eius semper intercessione gaudeas. Data Capue Kalendis Septembris, indictione incipiente 12.

12. Unterwürfiges Schreiben König Heinrichs an Gregor. 1073 (vor Sept. 27).¹⁾

Aus: Registrum Gregorii I 29a l. c. S. 46 ff.

Vigilantissimo et desiderantissimo domno papae Gregorio apostolica dignitate coelitus insignito Henricus Romanorum Dei gratia rex debiti famulatus fidelissimam exhibitionem.

Cum enim regnum et sacerdotium, ut in Christo rite administrata subsistant, vicaria sui ope semper indigeant, oportet nimirum, domine mi et pater amantissime, quatinus ab invicem minime dissentiant, verum potius Christi glutino coniunctissima indissolubiliter sibi cohaereant. Namque sic et non aliter conservatur in vinculo perfectae caritatis et pacis et christianae concordia unitatis et ecclesiasticae simul status religionis. Sed nos, qui Deo annuente regni aliquamdiu iam sortimur ministerium, sacerdotio, ut oportuit, per omnia ius et honorem non exhibuimus legitimum: quippe nobis a Deo date potestatis vindicem non sine causa gladium portavimus, nec tamen in reos, ut iustum fuit, iudiciaria illum semper censura evaginavimus. Nunc autem divina miseratione aliquantulum compuncti et in nos reversi, peccata nostra priora vestrae indulgentissimae paternitati nos accusando confitemur; sperantes de vobis in Domino, ut, apostolica vestra auctoritate absoluti, iustificari mereamur.

Eheu criminosi nos et infelices, partim pueritiae blandientis instinctione, partim potestativae nostrae et

¹⁾ Vgl. G. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV Bd. II S. 269f. Note 140 und S. 284.

imperiosae potentiae libertate, partim etiam eorum, quorum seductiles nimium secuti sumus consilia, seductoria deceptione peccavimus in coelum et coram vobis; et iam digni non sumus vocatione vestrae filiationis. Non solum enim nos res ecclesiasticas invasimus, verum quoque indignis quibuslibet et symoniaco felle amaricatis et non per ostium sed aliunde ingredientibus ecclesias ipsas vendidimus, et non eas ut oportuit defendimus.

At nunc, quia soli absque vestra auctoritate ecclesias corrigere non possumus, super his, ut etiam de nostris omnibus, vestrum una et consilium et auxilium obnixè quaerimus, vestrum studiosissime praeceptum servaturi in omnibus. Et nunc in primis pro ecclesia Mediolanensi, quae nostra culpa est in errore, rogamus: ut vestra apostolica districtione canonicè corrigatur, et exinde ad caeteras corrigendas auctoritatis vestrae sententia progrediatur. Nos ergo vobis in omnibus Deo volente non defuerimus, rogantes id ipsum suppliciter paternitatem vestram, ut nobis alacris adsit clementer in omnibus. Litteras nostras non post longum tempus cum fidelissimis nostris habebitis; ex quibus nostra, quae adhuc dicenda restant, Deo dante plenius audietis.

13. Die Synodaldekrete Gregors betr. Simonie, Coelibat, Kirchenamt und -gut, speziell Investitur und Bischofswahl. 1074—1080.

a) Von der Synode 10. März ff. 1074.

Aus dem Schreiben Gregors an Erzbischof Sigfrid von Mainz und gleichlautend an Erzbischof Wezel von Magdeburg und Bischof Otto von Konstanz (1074 März¹⁾) bei Ph. Jaffé, Bibliotheca rer. Germ. Tom. II 523ff. Epist. coll. Nr. 3,4, 5.

Unde non ab re tibi scribendum fore arbitrati sumus, nos iuxta auctoritatem sanctorum patrum in nostra synodo sententiam dedisse: ut hi, qui per symoniacam heresim, hoc est interventu precii, ad aliquem sacrorum ordinum gradum vel officium promoti sunt, nullum in sancta

¹⁾ Über die Datierungsfrage vgl. K. Glöckner, Inwiefern sind die gegen Gregor VII im Wormser Bischofsschreiben vom 24. Januar 1076 ausgesprochenen Vorwürfe berechtigt? Dissertation Greifswald 1904, S. 15 ff.; die Einwendung von A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands 1906 Bd. 3 Aufl. 3 S. 774 Note 3 erscheint mir nicht durchschlagend. — Über die Entwicklung der einzelnen Reformprinzipien s. die trefflichen Darlegungen von C. Mirbt, Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII.

ecclesia ulterius locum ministrandi habeant; illi quoque, qui ecclesias datione pecuniae obtinent, omnino eas perdant, ne deinceps vendere aut emere alicui liceat; sed nec illi, qui in crimine fornicationis iacent, missas celebrare aut secundum inferiores ordines ministrare altari debeant. Statuimus etiam: ut, si ipsi contemptores fuerint nostrarum immo sanctorum patrum constitutionum, populus nullo modo eorum officia recipiat; ut, qui pro amore Dei et officii dignitate non corriguntur, verecundia seculi et obiurgatione populi resipiscant. Studeat igitur fraternitas tua sic se in his rebus nobis cooperatricem exhibere, sic crimina ista de aeclesiis tuis radicitus evellere, quatinus boni pastoris meritum apud Deum valeas obtinere et Romana aeclesia de te sicut de karissimo fratre et studioso cooperatore debeat gaudere.

Aus der Chronik des Marianus Scotus, Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. V 560,45 ff., vgl. unter b).

Papa predictus decrevit precepto Petri apostoli et sancti Clementis, ut supra, et canonibus patrum per banum Dei, Petri et Pauli et suum, synodali iudicio multorum episcoporum, et contradicens interdixit presbiteris, diaconibus omnibus clericis, uxores habere et omnino cum feminis habitare, nisi cum eis quas regula vel Nicena synodus concessit. Decrevit quoque, ut sub sententia sancti Petri cum Simone damnaretur non solum emptor et venditor cuiusque consecrationis officii ecclesiastici, id est episcopatus, presbiteratus, diaconatus, prepositurae, decanatae, ecclesiae vel decimationis, sed socius transgressoris. Dominus enim dixit: *Gratis accepistis, gratis date.*

b) Von der Synode 26.—28. Febr. 1075.¹⁾

Aus dem Schreiben Gregors an Bischof Sichard von Aquileja, 1075 März 23, Registrum Gregorii II 62 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 182f.

Fraternitatis tuae prudentiam latere non debet neque tui ordinis dignitatem ignorare oportet, quae statuta quaeque decreta in peracto concilio praeteritae quadragesimae consilio confratrum nostrorum ac totius conventus assensu, sequentes sanctorum patrum auctoritatem, statuimus. Decrevimus enim: quod, si quis eorum ordinum qui sacris altaribus administrant, presbyter scilicet diaconus et sub-

¹⁾ Vgl. A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands 1906 Bd. 3 Aufl. 3 S. 777f.

diaconus, uxorem vel concubinam habet, nisi illis omnino dimissis dignam poenitentiam agant, sacris altaribus penitus administrare desistant nec aliquo ecclesiae beneficio ulterius potiantur sive potitis fruantur; qui vero simoniace, videlicet per interventum pecuniae, sunt promoti, ut absque ulla spe recuperationis deponantur, apostolica censura statuimus.

Aus dem Schreiben Gregors an Erzb. Anno von Köln 1075, März 29, Registrum II 67 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 188.

Sed ut ea, que dilectioni tuae iniungimus, compendiosius efficaciusque prosequaris, cum fratribus et coepiscopis tuis concilium te cogere suademus. In quo, quam maximo poteris clericorum cetu congregato, leges canonicas per sedis apostolicae auctoritatem tuamque et confratrum omnium patenter promulgabis, quanta castitatis sit virtus quamque ecclesiasticis gradibus necessaria, seu quam sponsi virginis et virginis sponsae cubiculariis sit competens, ut Deo donante nosti, latius expones; subinde firmiter pronuntiabis: non ulterius sibi licere, quod in perniciem sui hactenus usurparunt, cum tolerabilius omnino sit, cessare ab officio, quam incestam vel etiam molestam suo salvatori ingerere servitutem, et inde sibi iram coacervare atque supplicium, unde praemium debuit emereri. Quodsi te, fideliter haec et firmiter exsequentem, tribulatio ac persecutio invenerit, respice ad eum qui dixit: *Confidite, ego vici mundum*. Nos quoque, clipeo beati Petri munitis, indubitanter noveris seu ad repellendos hostes, si possumus, seu ad protegendum te omni hora paratissimos inveniri. Illud quoque fraternitati tuae notum esse volumus, nos contra symoniacam heresim in synodo confirmasse — nam a sanctis patribus longe antestatutum est — ac vehementer prohibuisse: ut neque ecclesiae ullatenus vendantur, aut pro manus impositione pretium accipiatur. Quodsi hoc modo ordinatus aliquis fuerit, eum a misse celebratione et evangelii lectione omnimodis removemus; et, ut haec diligenter observetis, enixius admonemus.

Aus der Chronik Bernolds, Mon. Germ. hist. Script. V. S. 430, 35 ff.

In eadem synodo decretum est a Gregorio papa, ut clerici aliquem sacrorum ordinum gradum vel officium precio adepti, deinceps in aeclesia non ministrent, nec aeclesiam precio adquisitam aliquis retineat, nec deinceps alicui aeclesiam vendere vel emere liceat. Deinde ut a

clericali officio cessent, quicumque se per incontinentiam reprehensibiles exhibent. Item, ut populus clericorum officia nullatenus recipiat, quos praedictas apostolicas institutiones centemnere percipiat.

Aus der Chronik des Marianus Scotus, Mon. Germ. hist. Script. V. 561, 10.

Cum quidam clerici sub sententia interdicti apostolici libentius esse voluerunt, quam feminas et uxores carere, ut vel per alios castigarentur, decrevit papa synodica legatione, etiam hoc anno, ut predicto anno, nullus christianus audiret missam coniugati presbiteri.

Aus Arnufs Gesta archiepiscop. Mediolanensium, Mon. Germ. hist. Script. VIII. 27, 17 ff.

Dominabatur tunc temporis Apuliae princeps magnus Robertus ille Normannus. Inter hunc et regem dum super hac re discurrerent nuncii, praefatus papa habita Romae synodo palam interdicat regi, ius deinde habere aliquod in dandis episcopatibus, omnesque laicas ab investituris ecclesiarum summovet personas.

c) Von der Synode 25. Febr.—3. März 1078.

Aus der Chronik des schwäbischen Annalisten (Berthold)¹⁾ Mon. Germ. hist. Script. V 308, 37 ff.

In eadem synodo sententia anathematis data est in episcopos Ravennatem, Mediolanensem, Cremonensem, Tarvisiensem, nec non in omnes symoniacos hereticos, et nicolaitas, pertinaciter et inoboedienter in sui erroris insaniam voluntate et industria perseverantes; et specialiter in eos, qui infra biennium temerarii, pervicaces, et incontinentes, aecclesiasticas ordinationes datione pecuniae sibi acquisitas, relictas, et concubinas sibi interdictas apostatica praesumptione receperant. Qui quidem numero non pauci in nostris partibus publica tyrannide in authenticas sacrorum canonum sanctiones perduelles insanissime consurgebant. Illis quoque absque spe restitutionis inrevocabiliter omnino per datam iudicalem sententiam quicumque ordines et consecrationes, excepto solo baptismo, adempti sunt, qui per episcopos officio et sacerdotali dignitate apostolica sanctione privatos, et nondum sive per se seu per certum ipsius legatum ordini restitutos, ubicumque officio praesumptuose usurpato se ordinari, immo potius

¹⁾ Vgl. Meyer von Knonau l. c. Band 2 Exkurs 8 S. 905 ff.

deordinari praesumpserunt. Aecclesias etiam quascumque consecratas ab eis, utpote Deo numquam canonicè initiatas, a primis reconsecrari oportere, illic iudicatum et statutum est.

In laicos quoque cuiuscumque dignitatis data est sententia anathematis, sive clericos nec non in omnes personas, quicumque contra sacrorum canonum decreta episcopatus, abbatias, praeposituras, qualescumque aecclesias, decimas, vel quascumque aecclesiasticas dignitates cuilibet clerico seu cuicumque personae iuxta usurpationem suam antiquam in beneficium dare, et quod domino Deo prius canonica et legitima traditione in proprietatem et servitium legaliter delegatum est, hoc quasi proprium quiddam et hereditarium laica et non consecrata Deo manu, consecratis Deo altaris et aecclesiasticae dispensationis ministris procurandum et ordinandum contradere seu praestare omnino praesumpserint.

Illic quoque sententia data est, ut anathema sint, quicumque praedas, rapinas seu quaslibet artificiosas invasiones in aecclesiis Deo consecratis, sive in aecclesiarum atriiis et cimiteriis, et claustris pariter consecratis, seu in his aecclesiasticis rebus possessionibus et pertinentiis quibuslibet earum facere praesumpserint. Quae specialia prae caeteris ad praebendas cottidianas et omnimodas victualium et sumptuum necessariorum dispensationes canonicorum, clericorum, presbiterorum, monachorum, virginum sanctimonialium, nec non sub regula eunctorum Christo servientium separatim et quasi proprie nominata ac decreta attinere dinoscuntur.

Aus Registrum Gregorii V14a ed. Ph. Jaffé l. c. S. 308.

Ordinationes vero illorum, qui ab excommunicatis sunt ordinati, sanctorum patrum sequentes vestigia, irritas fieri censemus. Iterum, sanctorum praedecessorum nostrorum statuta tenentes, eos, qui excommunicatis fidelitate aut sacramento constricti sunt, apostolica auctoritate a sacramento absolvimus et, ne sibi fidelitatem observent, omnibus modis prohibemus.

d) Von der Synode 19. November 1078.

Aus Registrum Gregorii V15b ed. Ph. Jaffé l. c. S. 332 ff.

Quicumque militum vel cuiuscunque ordinis vel professionis persona predia ecclesiastica a quocunque rege seu seculari principe vel ab episcopis invitis seu abbatibus

aut ab aliquibus ecclesiarum rectoribus suscepit vel suscepit vel invasit, vel etiam de rectorum depravato seu vitioso eorum consensu tenuerit, nisi eadem praedia ecclesiis restituerit, excommunicationi subiaceat.

Quoniam investituras ecclesiarum contra statuta sanctorum patrum a laicis personis in multis partibus cognovimus fieri et ex eo plurimas perturbationes in ecclesia oriri, ex quibus christiana religio conculcatur, decernimus: ut nullus clericorum investituram episcopatus vel abbatiae vel ecclesiae de manu imperatoris vel regis vel alicuius laicae personae, viri vel feminae, suscipiat. Quod si praesumpserit, recognoscat: investituram illam apostolica auctoritate irritam esse, et se usque ad condignam satisfactionem excommunicationi subiacere.

Si quis episcopus praebendas, archidiaconatus, praeposituras vel aliqua officia ecclesiastica vendiderit vel aliter, quam statuta sanctorum patrum praecipiant, ordina-verit, ab officio suspendatur. Dignum enim est, ut, sicut gratis episcopatum accepit, ita membra eiusdem episcopatus gratis distribuat.

Ordinationes, quae interveniente pretio vel precibus vel obsequio alicuius personae ea intentione impenso, vel quae non communi consensu cleri et populi secundum canonicas sanctiones fiunt et ab his ad quos consecratio pertinet non comprobantur, irritas esse diiudicamus. Quoniam, qui taliter ordinantur, non per ostium id est per Christum intrans, sed, ut ipsa veritas testatur, fures sunt et latrones.

Decimas, quas in usum pietatis concessas esse canonica auctoritas demonstrat, a laicis possideri, apostolica auctoritate prohibemus. Sive enim ab episcopis vel regibus vel quibuslibet personis eas accæperint, nisi ecclesiae reddiderint, sciant, se sacrilegii crimen committere et aeternae dampnationis periculum incurere.

Ut nullus abbas decimas et primitias et reliqua, quae secundum statuta canonum ad episcopos pertinent, sine auctoritate Romani pontificis seu episcopi consensu, in cuius diocesi habitat, detineat, apostolica sanctione firmamus.

Nullus episcopus gravamen seu servile servitium ex usu contra ecclesiasticam normam abbatibus seu clericis suis imponat vel interdictum sacerdotale officium, pretio interveniente, restituat. Quod si fecerit, officii sui periculum subeat.

Si quis praedia beati Petri apostolorum principis, ubicunque posita, in proprietatem suam usurpaverit vel sciens occultata non propalaverit vel debitum servitium exinde beato Petro non exhibuerit, recognoscat, se iram Dei et sanctorum apostolorum velut sacrilegus incurrere. Quicumque autem in hoc crimine deprehensus fuerit, eandem hereditatem beati Petri legitimæ restituat, et poenam quadrupli de propriis bonis persolvat.

Si quis episcopus fornicationem presbyterorum diaconorum seu subdiaconorum vel crimen incestus in sua parroecia, precibus vel pretio interveniente, consenserit, vel commissum sibi compertum auctoritate sui officii non impugnaverit, ab officio suspendatur.

e) Von der Synode 7. März 1080.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta Tom. I 555 ff.

Sequentes statuta sanctorum patrum — sicut in prioribus conciliis, quae Deo miserante celebravimus, de ordinatione ecclesiasticarum dignitatum statuimus — ita et nunc apostolica auctoritate decernimus ac confirmamus: ut, si quis deinceps episcopatum vel abbatiam de manu alicuius laicae personae susceperit, nullatenus inter episcopos vel abbates habeatur nec ulla ei ut episcopo seu abbati audientia concedatur. Insuper etiam ei gratiam sancti Petri et introitum ecclesiae interdicimus, quousque locum, quem sub crimine tam ambitionis, quam inobedientiae, quod est scelus idolatriae, cepit, respiscendo non deserit. Similiter etiam de inferioribus ecclesiasticis dignitatibus constituimus.

Item si quis imperatorum, regum, ducum, marchionum, comitum vel quilibet saecularium potestatum aut personarum investituram episcopatum vel alicuius ecclesiasticae dignitatis dare praesumpserit, eiusdem sententiae vinculo se obstrictum esse sciat. Insuper etiam, nisi respiscat et ecclesiae propriam libertatem dimittat, divinae animadversionis ultionem in hac praesenti vita tam in corpore suo quam ceteris rebus suis sentiat, ut in adventu Domini spiritus salvus fiat.

Quotiens, defuncto pastore alicuius ecclesiae, alius est ei canonice subrogandus, instantia visitatoris episcopi, qui ei ab apostolica vel metropolitana sede directus est, clerus et populus, remota omni saeculari ambitione, timore

atque gratia, apostolicae sedis vel metropolitani sui consensu pastorem sibi secundum Deum eligit. Quodsi corruptus aliquo vitio aliter agere praesumpserit, electionis perperam factae omni fructu carebit et de caetero nullam electionis potestatem habebit, electionis vero potestas omnis in deliberatione sedis apostolicae sive metropolitani sui consistat. Si enim is, ad quem consecratio pertinet, non rite consecrando, teste beato Leone, gratiam benedictionis amittit, consequenter is, qui ad pravam electionem declinaverit, eligendi potestate privatur.

14. Zusammenstellung gregorianischer Grundsätze über die Befugnisse des Papstes.¹⁾

Aus: Registrum Gregorii II 55a mit der Überschrift *Dictatus papae*, ed. Ph. Jaffé, *Bibliotheca rer. Germ.* Tom. II S. 174 ff.

1. Quod Romana ecclesia a solo Domino sit fundata.
2. Quod solus Romanus pontifex iure dicatur universalis.
3. Quod ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare.
4. Quod legatus eius omnibus episcopis praesit in concilio, etiam inferioris gradus; et adversus eos sententiam depositionis possit dare.
5. Quod absentes papa possit deponere.
6. Quod cum excommunicatis ab illo inter cetera nec in eadem domo debemus manere.
7. Quod illi soli licet pro temporis necessitate novas leges condere, novas plebes congregare, de canonica abbatiam facere, et e contra divitem episcopatum dividere et inopes unire.
8. Quod solus possit uti imperialibus insigniis.
9. Quod solius papae pedes omnes principes deosculentur.
10. Quod illius solius nomen in ecclesiis recitetur.
11. Quod hoc unicum est nomen in mundo.
12. Quod illi liceat imperatores deponere.
13. Quod illi liceat de sede ad sedem, necessitate cogente, episcopos transmutare.
14. Quod de omni ecclesia, quocumque voluerit, clericum valeat ordinare.
15. Quod ab illo ordinatus alii ecclesiae praeesse potest, sed non militare; et quod ab aliquo episcopo non debet superiorem gradum accipere.
16. Quod nulla synodus absque praecepto eius debet generalis vocari.
17. Quod nullum capitulum nullusque liber canonicus habeatur absque illius auctoritate.
18. Quod sententia illius a nullo debeat retractari, et ipse omnium

¹⁾ Vgl. W. Martens, *Gregor VII, sein Leben und Wirken* Band 2 S. 314 ff.; dazu noch das Buch des Anselmi *episcopi Lucensis Collectio canonum* recensuit F. Thaner 1906.

solus retractare possit. 19. Quod a nemine ipse iudicari debeat. 20. Quod nullus audeat condemnare apostolicam sedem appellentem. 21. Quod maiores causae cuiuscumque ecclesiae ad eam referri debeant. 22. Quod Romana ecclesia numquam erravit nec in perpetuum, scriptura testante, errabit. 23. Quod Romanus pontifex, si canonicè fuerit ordinatus, meritis beati Petri indubitanter efficitur sanctus, testante sancto Ennodio Papiensi episcopo. ei multis sanctis patribus faventibus, sicut in decretis beati Symachi papae continetur. 24. Quod illius praecepto et licentia subiectis liceat accusare. 25. Quod absque synodali conventu possit episcopos deponere et reconciliare. 26. Quod catholicus non habeatur, qui non concordat Romanae ecclesiae. 27. Quod a fidelitate iniquorum subiectos potest absolvere.

15. Schreiben Gregors an Graf Albert (von Kalw¹⁾) und Gattin; sie sollen ungeachtet der widerspenstigen Bischöfe für die Dekrete des römischen Stuhles gegen Simonie und Priesterehe eintreten. 1074 Oktober 26.

Aus: Registrum Gregorii II 11 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 126.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Alberto comiti et eius uxori salutem et apostolicam benedictionem.

Gratias Deo referimus, quod vel laici et mulieres ad Dominum mentes erigunt et cultum religionis libenter intellectu capiunt et tenere contendunt. Nam illi, qui propter lucrandas animas episcopi vocati et constituti sunt et subditos suos verbo et exemplo viam veritatis docere deberent, his temporibus seducti a diabolo non solum legem Dei deserunt sed impugnare et omni conatu subvertere non desistunt. Quo minus mirandum est, si ipsi inferiores ordines a delicto non prohibent, quorum aut ordinatio fuit haeretica aut vita omni immunditia et facinoribus cooperta; qui, dum in semet ipsis propria scelera nec corrigunt nec attendunt, subditorum quoque crimina aut per negligentiam aut timore propriae conscientiae

¹⁾ Vgl. Joh. Greving, Pauls von Bernried Vita Gregorii VII papae in: Kirchengeschichtliche Studien 1893 Bd. 2 Heft 1 S. 37 Note 5 (der erste Teil auch als Dissertation München 1893). Das Datum des Briefes mit Paul auf 21. Oktober zu setzen, scheint auch nach Jul. von Pflugk-Hartung im Neuen Archiv der Gesellsch. f. ältere deutsche Geschichtskunde Bd. XI S. 162 nicht genügender Grund.

portant. De quibus recte per prophetam dicitur: *Obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsum eorum semper incurva*. Quapropter, quicquid illi contra vos immo contra iustitiam garriant et pro defendenda nequitia sua vobis, qui inlitterati estis, obiciant, vos in puritate et constantia fidei vestrae permanentes, quae de episcopis et sacerdotibus simoniaciis aut in fornicatione iacentibus ab apostolica sede accepistis, firmiter credite et tenete. Data Romae 7 Kalendas Novembris, indictione 13.

16. Schreiben Gregors an alle Kleriker und Laien in Deutschland; sie sollen ihren Bischöfen, sofern diese beweihte Priester und Diakone dulden, nicht gehorchen. (1074 ex. — 1075 in.)

Aus: Ph. Jaffé l. c. S. 532 Epistolae collectae Nr. 10.

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus clericis et laicis in regno Teutonicorum constitutis salutem et apostolicam benedictionem.

Audivimus, quod quidam episcoporum apud vos commorantium, ut sacerdotes et diaconi et subdiaconi mulieribus commisceantur, aut consentiant aut negligant. His praecipimus vos nullo modo obedire vel illorum praeceptis consentire, sicut ipsi apostolicae sedis praeceptis non obediunt neque auctoritati sanctorum patrum consentiunt. Testante divina scriptura, facientes et consentientes par poena complectitur. Omnipotens et misericors Deus, qui ultra spem, qui ultra meritum miseretur et consolatur nos in omni tribulatione nostra, aperiat cor vestrum in lege sua et confirmet vos in praeceptis suis, ut auctoritate beati Petri apostoli a cunctis peccatis absolutos vos ad coeleste regnum perducatur regnatos. Amen.

17. Schreiben Gregors an Herzog Rudolf von Schwaben und Herzog Bertolf von Kärnten; sie sollen ungeachtet der Bischöfe gegen Simonisten und Verächter des Coelibats, wonötig mit Gewalt, einschreiten. 1075 Januar 11.

Aus: Registrum Gregorii II 45 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 158 ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis in Christo filiis Rodulfo duci Sueviae atque Bertulfo duci Carentano salutem et apostolicam benedictionem.

Scimus, quoniam prudentia vestra miserabilem christianae religionis desolationem perspicaci mente per-

pendit; quae pro peccatis nostris in ea nunc extremitate est posita, ut infeliciora tempora nemo viventium viderit nec a tempore beati Silvestri patris nostri scripturarum traditione repererit. Verum huius tanti mali nos caput et causa sumus, qui ad regendum populum praelati et pro lucrandis animabus episcopi vocati et constituti sumus. Ab eorum namque principatibus velut a quibusdam initiis subditorum bona vel mala veniunt, qui aut mundanas dignitates aut magisterium spirituale susceperunt. Qui, dum nihil aliud nisi gloriam et voluptates seculi querunt, sine sua et populi confusione vivere nequeunt; quoniam, in malefactis prava sectantes desideria, et suae auctoritatis iura per culpam ligant et aliis peccandi per exemplum frena relaxant. Neque enim per ignorantiam aut improvidi delinquant; sed, praesumptuosa obstinatione Spiritui sancto resistentes, divinas quas cognoverunt leges abiciunt et apostolica decreta contempnunt.

Sciunt nanque archiepiscopi et episcopi terrae vestrae, quod et omnibus fidelibus notum esse debet, quoniam in sacris canonibus prohibitum est: ut hi, qui per simoniacam heresim, hoc est interventu pretii, ad aliquem sacrorum ordinum gradum vel officium promoti sunt, nullum in sancta ecclesia ulterius ministrandi locum habeant; nec illi, qui in crimine fornicationis iacent, missas celebrare aut secundum inferiores ordines ministrare altari debeant. Quae cum eos sancta et apostolica mater ecclesia iam a tempore beati Leonis papae saepe in conciliis, tum per legatos et epistolas, in se et commissis sibi plebibus, utpote ab antiquioribus neglecta, renovare et observare commonuerit rogaverit et accepta per Petrum auctoritate iusserit; adhuc tamen inobedientes, exceptis perpauca, tam execrandam consuetudinem nulla studuerunt prohibitione decidere, nulla districtione punire; non attendentes quod scriptum est, quia ariolandi peccatum est repugnare, et quasi crimen idolatriae nolle acquiescere. Cum igitur, illis apostolica immo sancti Spiritus mandata spernentibus et scelera subditorum criminosa fomentibus patientia, divina ministeria indigne tractari, populum seduci intelligimus, alio quolibet modo contra haec vigilare nos convenit, quibus cura dominici gregis prae cunctis incumbit. Multo enim melius nobis videtur, iustitiam Dei vel novis reaedificare consiliis, quam animas hominum una cum legibus deperire neglectis.

Quapropter ad te et ad omnes, de quorum fide et devotione confidimus, nunc convertimur, rogantes vos et apostolica auctoritate admonentes: ut, quicquid episcopi dehinc loquantur aut taceant, vos officium eorum, quos aut symoniace promotos et ordinatos aut in crimine fornicationis iacentes cognoveritis, nullatenus recipiatis; et — haec eadem, adstricti per obedientiam, tam in curia regis quam per alia loca et conventus regni notificantes ac persuadentes — quantum potestis, tales sacrosanctis deservire mysteriis, etiam vi si oportuerit, prohibeatis. Si qui autem contra vos, quasi istud officii vestri non esset, aliquid garrere incipiant, hoc illis respondete: ut, vestram et populi salutem non impediendes, de iniuncta vobis oboedientia ad nos nobiscum disputaturi veniant.

Quia vero te, Rodulfe, dico ducem et karissimum sancti Petri filium, ad religionis spiritum desideranter anhelare confidimus, unde nos consulisti, quicquid nobis perfectius visum est, ad correctionem tuam tibi intimamus: ut, quantumcunque pretii te pro disponendis in ecclesia clericis accepisse recordaris, aut in utilitates eiusdem ecclesiae, si attinere ei videtur, aut in usus pauperum expendas; ut, nulla in te reprehensibilitatis macula remanente, inter electos regni caelestis cives ascribi merearis. Data Romae 3 Idus Ianuarii, indictione 13.

**18. Schreiben Gregors an König Salomo von Ungarn; dieser soll Ungarn, das er von König Heinrich zu Lehen genommen, als päpstliches Lehen anerkennen.
1074 Oktober 28.**

Aus: Registrum Gregorii II 13 l. c. S. 127f.

Vgl. das Schreiben Gregors an den Prätendenten Herzog Geusa von Ungarn Registrum II 63 l. c. S. 183 vom 23. März 1075, besonders die Stelle: Notum autem tibi esse credimus, regnum Ungariae, sicut et alia nobilissima regna, in propriae libertatis statu debere esse, et nulli regi alterius regni subici nisi sanctae et universali matri Romanae ecclesiae, quae subiectos non habet ut servos, sed ut filios suscipit universos. Dazu vgl. E. Bernheim, Politische Begriffe des Mittelalters im Lichte der Anschauungen Augustins in: Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1896/97 N. F. Jahrgang 1 S. 19ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Salomoni regi Ungarorum salutem et apostolicam benedictionem.

Litterae tuae ad nos tarde propter moram nuntii tui allatae sunt. Quas quidem multo benignius manus nostra suscepisset, si tua incauta conditio non adeo beatum

Petrum offendisset. Nam, sicut a maioribus patriae tuae cognoscere potes, regnum Ungariae sanctae Romanae ecclesiae proprium est, a rege Stephano olim beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et devote traditum. Praeterea Henricus piae memoriae imperator, ad honorem sancti Petri regnum illud expugnans, victo rege et facta victoria, ad corpus beati Petri lanceam coronamque transmisit; et pro gloria triumphus sui illuc regni direxit insignia, quo principatum dignitatis eius attinere cognovit. Quae cum ita sint, tu tamen, in ceteris quoque a regia virtute et moribus longe discedens, ius et honorem sancti Petri, quantum ad te, imminuisti et alienasti, dum eius regnum a rege Teutonicorum in beneficium, sicut andivimus, suscepisti. Quod si verum est, qualiter gratiam beati Petri aut nostram benevolentiam sperare debeas, tu ipse, si iusticiam vis attendere, non ignoras: videlicet te non aliter eam habiturum nec sine apostolica animadversione diu regnaturum, nisi sceptrum regni quod tenes, correcto errore tuo, apostolicae, non regiae, maiestatis beneficium recognoscas. Neque enim nos timore vel amore aut aliqua personali acceptione, quantum Deo adiuvante poterimus, debitum honorem eius, cuius servi sumus, inrequisitum relinquemus. Verum, si haec emendare et vitam tuam ut regem decet instituire et Deo miserante adornare volueris, procul dubio dilectionem sanctae Romanae ecclesiae sicut matris dilectus filius et nostram in Christo amicitiam plene habere poteris. Data Romae 5 Kalendas Novembris, indictione 13.

19. Schreiben Gregors an Erzbischof Siegfried von Mainz; beruft ihn nebst mehreren seiner Suffraganbischöfe zur Untersuchung ihres Verhaltens nach Rom. 1074 Dezember 4.¹⁾

Aus: Registrum Gregorii II 29 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 141 f.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Sigefredo Mogentino archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem.

Recordari credimus fraternitatem tuam, quam puro amore ante huius nostrae administrationis sarcinam te dileximus, et quomodo, eiusdem nostri amoris intuitu, secretorum tuorum nobis paucisque aliis commisisti con-

¹⁾ Über die Datierung vgl. Glöckner l. c. S. 50f.

silium. Cuius rei gratia licet ex eo tempore bene de te speraverimus, ex eo tamen, quod Cluniacensi monasterio reliquum vitae tuae conferre voluisti, maiorem ex religione tua fidem suscepimus. Verum iuxta quorundam relationem, aliter quam sperabamus te egisse, comperimus. Quod si negligenter inrequisitum transire permittimus, fraternum tibi amorem minus impendere non sine magno taciturnitatis periculo probamur. Quapropter apostolica auctoritate religionem tuam ammonemus: ut ad synodum, quam Deo annuente in prima septimana quadragesimae celebraturi sumus, cum suffraganeis tuis, videlicet Ottone Constantiensi, Guarnerio Strazburgensi, Heinricho Spirensi, Herimanno Babenbergensi, Imbric Augustensi, Adelbero Guerzburgensi, si potes, venias. Quodsi aliqua infirmitate quod absit praepeditus venire nequiveris, tales ad nos studeas nuncios dirigere, quorum secure consilio inniti et quorum testimonio quasi praesentiae tuae credere possimus. Et hoc diligentissime fraternitas tua perpendat, ut neque precibus neque gratia alicuius dimittas, quin introitum et conversationem praedictorum episcoporum diligentissime inquiras et per eosdem nuncios tuos nobis insinues. Ne igitur mireris, quod plures ex parroecchia tua quam ex aliis invitavimus, cum tua amplior sit ceteris et in ea sint quidam non laudandae opinionis. Data Romae 2 Nonas Decembris, indictione 13.

**20. Schreiben Gregors an König Heinrich;
lobt dessen Verhalten zu seinen Legaten und zu den
Reformdekreten, mahnt zur Verständigung in der
mailändischen Angelegenheit und verlangt Unter-
stützung gegen renitente deutsche Bischöfe.**

1074 Dezember 7.

Aus: Registrum Gregorii II 30 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 142f.
Vgl. III 3 vom 20. Juli 1075.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Heinricho regi salutem et apostolicam benedictionem.

Quamquam, fili karissime, causam Mediolanensis ecclesiae non ita composueris, quemadmodum litterarum ad nos missarum series pollicitatioque continebat; tamen, quia legatis nostris te benevolum tractabilemque praeuisti eorumque interventu quasdam res ecclesiasticas laudabiliter correxisti, nobis quoque per eos congrue salutationis et devotae servitutis exhibitionem transmisisti, gratanter

accepimus. Sed et illud, quod piae memoriae Agnes mater tua imperatrix augusta apud nos constanter testificata est idemque legati episcopi attestati sunt, simoniacam scilicet heresim funditus te de regno tuo extirpare et inveteratum morbum fornicationis clericorum toto annisu corrigere velle, vehementer nos hilaravit. Filiae quoque nostrae, fidelissimae vestrae, Beatrix comitissa et filia eius Mathildis non modice nos laeticaverunt, scribentes nobis de amicitia et sincera dilectione vestra; quod libentissime accepimus. Quarum consilio, sed et persuasu dilectissimae matris vestrae augustae, ad hoc inducti sumus, ut has vobis litteras scriberemus. Quamobrem, licet peccator sim, memoriam tui inter missarum sollemnia super corpora apostolorum et habui et habeo, suppliciter obsecrans: ut Deus omnipotens et haec tibi bona stabiliat et ad profectum ecclesiae suae ampliora concedat. Moneo autem te, fili excellentissime, et sincera caritate exhortor: ut in his rebus tales tibi consiliarios adhibeas, qui non tua sed te diligant et saluti tuae non lucro suo consulant; quibus si obtemperaveris, dominum Deum, cuius causam tibi suggerunt, protectorem propitiumque habebis.

Porro de causa Mediolanensi, si viros religiosos et prudentes ad nos miseris, quorum ratione et auctoritate clarescat sanctae Romanae ecclesiae bis synodali iudicio firmatum posse aut debere mutari decretum, iustis eorum consiliis non gravabimur acquiescere et animam ad rectiora inclinare. Sin autem impossibile esse constiterit, rogabo et obsecrabo sublimitatem tuam, ut pro amore Dei et reverentia sancti Petri eidem ecclesiae suum ius libere restituas. Et tunc demum regiam potestatem recte te obtinere cognoscas, si regi regum Christo ad restorationem defensionemque ecclesiarum suarum faciendam dominationis tuae altitudinem inclinas et verba ipsius dicentis cum tremore recogitas: *Ego diligentes me diligo, et honorificantes me honorifico; qui autem me contemnunt, erunt ignobiles.*

Preterea noverit sublimitatis tuae dignatio, nos Sigefredo Mogontino archiepiscopo litteras misisse, evocantes eum ad synodum, quam Deo auctore proximae quadragesimae prima ebdomada celebraturi sumus. Quodsi venire non posse patuerit, tales mittat legatos, qui vicem eius concilio repraesentent. Similiter Babenbergensem, Strazburgensem, Spirensensem adesse praecipimus, introitus

sui et vitae rationem posituros. Qui si forte, ut est hominum protervia, venire distulerint, regiae tuae potestatis impulsu petimus ut venire cogantur. Cum quibus volumus a latere tuo legatos tales transmitti, qui nos fideliter doceant et de ingressu et de vita eorum; quorum relatione cognita veritate ad liquidum, certius possimus de indubitatis proferre iudicium. Data Romae 7 Idus Decembris, indictione 13.

21. Schreiben Gregors an König Heinrich über sein Verhältnis zu ihm und über den beabsichtigten Kreuzzug zum Schutz der Christenheit im Orient. 1074 Dez. 7.

Aus: Registrum Gregorii II 31 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 144 ff. mit der Überschrift Dictatus papae. — Über den beabsichtigten Kreuzzug vgl. noch Registrum II 46, 49, II 3, 37, und Epist. collectae Nr. 11 bei Jaffé l. c. S. 532 f.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Heinrico glorioso regi salutem et apostolicam benedictionem.

Si Deus modo aliquo suae pietatis concederet, ut mens mea tibi pateret, indubitanter scio, sua largiente gratia nullus te a mea dilectione posset separare. Attamen de illius confido misericordia, quia quandoque clarebit, quod te sincera caritate diligam. Ad hoc enim me commune praeceptum omnium christianorum dirigit, ad hoc etiam imperatoria maiestas et apostolicae sedis mansueta potestas impellit; quia, si te ut oportet non diligo, in vanum de misericordia Dei meritis beati Petri confido. Sed quia die noctuque in vinea Domini laborare per multa pericula etiam usque ad mortem desidero, non solum tibi — quem Deus in summo culmine rerum posuit, per quem multi possunt aut a recto tramite aberrare aut christianam religionem observare — sed etiam minimo christiano, adiuvante Deo, semper studebo sanctam et condignam caritatem custodire. Hac enim sine veste regales nuptias adire qui temptaverit, dedecus immane sustinebit. Heu proh dolor, haec vigilantibus animo non attendunt, qui discordiam seminare inter nos cotidie disponunt: ut his retribus diabolico instinctu praeparatis sua possint captare commoda, sua palliare vitia; quibus iram Dei et gladium sancti Petri contra se insana mente provocant. Moneo itaque te et hortor, karissime fili: ab his aures tuas averte et eis auditum indubitanter praeebe,

qui non sua sed quae sunt Iesu Christi querunt, neque honorem suum vel lucrum iustitiae praeponunt; ut eorum consilio huius vitae gloriam non amittas, sed et eam, quae est in Christo Iesu, fiducialiter acquiras.

Praeterea indico tuae magnitudini: quia christiani ex partibus ultramarinis — quorum maxima pars a paganis inaudita clade destruitur et more pecudum cotidie occiditur, gensque christiana ad nichilum redigitur — ad me humiliter miserunt nimia compulsi miseria, implorantes, ut modis quibus possem eisdem fratribus nostris succurrerem, ne christiana religio nostris temporibus quod absit omnino deperiret. Ego autem, nimio dolore tactus et usque ad mortis desiderium ductus — magis enim vellem pro his animam meam ponere quam, eos negligens, universo orbi ad libitum carnis imperare — procuravi christianos quosque ad hoc provocare, ad hoc impellere, ut appetant, defendendo legem Christi, animam suam pro fratribus ponere et nobilitatem filiorum Dei luce clarius ostentare. Quam admonitionem Italici et ultramontani, Deo inspirante ut reor immo etiam omnino affirmiter, libenter acceperunt; et iam ultra quinquaginta milia ad hoc se praeparant et, si me possunt in expeditione pro duce ac pontifice habere, armata manu contra inimicos Dei volunt insurgere et usque ad sepulchrum Domini, ipso ducente, pervenire. Illud etiam me ad hoc opus permixime instigat, quod Constantinopolitana ecclesia, de sancto Spiritu a nobis dissidens, concordiam apostolicae sedis expectat. Armenii etiam fere omnes a catholica fide aberrant. Et pene universi orientales praestolantur, quid fides apostoli Petri inter diversas opiniones eorum decernat. Instat enim nostro tempore, ut impleatur, quod pius Redemptor speciali gratia dignatus est apostolorum principi indicare ac praecipere, dicens: *Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua; et tu aliquando conversus confirma fratres tuos.* Et quia patres nostri, quorum vestigia licet indigni sequi optamus, partes illas pro fide catholica confirmanda saepe adierunt, nos etiam, adiuti precibus omnium christianorum, si Christo duce via patuerit, quia non est via hominis in manu eius et a Domino gressus hominis diriguntur, illuc transire pro eadem fide et christianorum defensione compellimur. Sed quia magna res magno indiget consilio et magnorum auxilio, si hoc Deus me permiserit incipere, a te quero

consilium et ut tibi placet auxilium; quia, si illuc favente Deo ivero, post Deum tibi Romanam ecclesiam relinquo, ut eam et sicut sanctam matrem custodias et ad eius honorem defendas. Quid tibi super his placeat et quid prudentia tua divinitus aspirata decernat, mihi quantocius potes remittas. Nam, si de te plus quam plurimi putent non sperarem, verba haec frustra proferrem. Sed quia forsitan non est homo, cui de sinceritate dilectionis meae adhuc indubitanter credas, Spiritui sancto qui omnia potest committo: ut menti tuae suo more indicet, quid tibi cupiam quantumve te diligam, et eodem modo circa me tuam mentem componat, ut impiorum desiderium depereat et bonorum accrescat. Haec enim duo desideria circa nos duos licet diverso modo incessanter invigilant et secundum voluntatem eius, a quo prodeunt, decertant. Omnipotens Deus, a quo cuncta bona procedunt, meritis et auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli a cunctis peccatis te absolvat et per viam mandatorum suorum incedere faciat atque ad vitam aeternam perducat. Data Romae 7 Idus Decembris, indictione 13.

22. Schreiben Gregors an Erzb. Liemar v. Bremen; suspendiert ihn vom Amte wegen Ungehorsams gegen die römische Kirche und Verhinderung der von den Legaten zu berufenden deutschen Generalsynode. 1074 Dez. 12.

Aus: Registrum Gregorii II 28 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 140f.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Lemaro Bremensi archiepiscopo.

Quia suscepti beneficii, quo te sancta Romana ecclesia voluit honestare, te immemorem immo potius ingratum cognovimus, oblitum etiam promissionem canonicamque obligationem, qua sanctae Romanae ecclesiae te, fidelem te eam diligere eique ex corde obedire, canonice obligasti; non immerito super te dolendo movemur, non sine causa tibi, quem fidelem filium credebamus, irascimur. Heu inversi mores et tempora immutata! Quem murum inexpugnabilem pro sancta Romana ecclesia, cui licet indigni praesidemus, putabamus; quem scutum fidei, quem gladium Christi sumere debere, si oporteret, tum officio tuo tum praedicto debito pro sancta Romana ecclesia, pro nobis etiam nostrisque successoribus credebamus; iam eius nostrumque inimicum nostrumque inpu gnatorem in-

venimus te, atque iniurias a te ac turpissimam et inauditam repulsam licet iniuste patimur. Legatis quippe nostris Uberto Praenestiniensi et Giraldo Ostiensi episcopis — quos ad partes illas ad id destinavimus, ut, in unum archiepiscopis episcopis abbatibus religiosisque clericis convocatis, vice et auctoritate nostra fulti, quae corrigenda essent corrigerent, quae religioni addenda adderent — pro viribus impedisti. Ad haec, ut et concilium feret, prohibuisti. Ab eisdem etiam Romam vocatus, ad institutum terminum, festivitatem scilicet sancti Andree, non venisti. Ad haec igitur et quam plura alia corrigenda ad proximam synodum, quae proximae quadragesimae prima ebdomada Deo annuente celebrabitur, apostolica auctoritate tibi venire praecipimus et invitamus. Praedictis etiam delictis nobis persuadentibus, ab omni episcopali officio praedicta auctoritate, donec ad nos venias, te suspendimus. Data Romae 2 Idus Decembris, indictione 13.

23. Erzbischof Liemar von Bremen an Bischof Hezil von Hildesheim; beklagt sich über das vorstehende Schreiben Gregors und bittet um seinen Rat. (1075 Januar.)¹⁾

Aus: H. Sudendorf, Registrum I Nr. 5 S. 8f.

Heziloni patri suo Liemarus servus sanctitatis eius ea que sibi.

Venerunt mihi literae bullatae bulla apostolica, sed quas vilissimus quidam clericus abbatis Werdensis (so zu lesen statt Wedensis) iussus ab ipso abbate mihi dedit. Has vobis legendas transmitto, ut indicetis, quid mihi faciendum, quid divendum sit, postremo, iustene mecum an contra sit actum.

Meministis illam, quam a curia rediens vobis (so o. Zw. zu lesen statt nobis) domi vestrae retuli rationem, quo pacto legati illi apostolici a me et archiepiscopo Moguntino separatis aliis omnibus sub magna districtione exegerunt, ut synodum fieri laudaremus, neque tamen hoc ex persona apostolici precipientes, sed quasi ex sua loquentes et dicentes: „laudate synodum“! Ad quod Moguntinus et ego ex consilio fratrum episcoporum, qui

¹⁾ Vgl. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. Bd. 2 S. 381 Note und 447 Note.

aderant, respondimus, non posse nos duos nisi consultis confratribus et coepiscopis, viris maximis in hoc regno, et communicato cum ipsis consilio, ad quos haec eadem ratio plus aut eque pertineret, hoc edictum eorum suscipere. Illi velut inconsiderati homines et furiosi sub obedientia sedis apostolicae iniunxerunt, ut aut hanc eorum voluntatem de synodo laudanda faceremus aut Romam rationem reddituri veniremus, statuentes mihi terminum alter eorum scilicet Geraldus proximam synodum Romanam, alter vero Praenestinus ille festivitatem sancti Andree, sic inter se dissentientes. Ego addidi, meos coadiutores et suffraganeos inter Danos et in transmarinis gentibus commorari, eos ad hanc synodum Teutonicam minime venire nihilque ad me pertinere de laudatione synodi Teutonice.

Nunc dominus papa multum iratus pro furore legatorum illorum et iterata (so wohl statt in terra) suggestione me Romam ad hanc proximam synodum, que in prima septimana quadragesime celebrabitur, vocat; ab officio episcopali suspendit, dum veniam ad ipsum, quod fieri debere ulli episcoporum nisi iudicis fratrum in plena synodo non putabam. Periculosus homo vult iubere, quae vult, episcopis ut villicis suis, qui si non fecerunt omnia, Romam venient aut sine iudicio suspenduntur.

Verum ego intelligo optime, qui sint ex nostris episcopis, qui pro odio gravissimo in dominum meum regem me eius adiutorem suis machinationibus in hos labores miserunt, me tamen in eo conflictu pro communi omnium commodo laborantem. Liquet autem et testes mihi adsunt homines probi et veraces, episcopi, clerici ac laici, me toto autumno, toto hyeme gravi corporis infirmitate et spiritus trahendi inopia prepeditum fuisse, quominus longum iter aut breve, quod modo esset quinque dierum, suscipere potuissem.

Nunc tu, pater, rem tecum considera, si causa fuit iusta aut digna, pro qua Romam vocari deberem, si terminus veniendi legitimus et consideratus in quo ambo sic dissenserunt, si suspensio, que mihi facta est, curanda aut negligenda sit, que sine iudicio fratrum nulla synodo in me creata est; cum presertim infirmissimus fuerim, ut nec ad festivitatem sancti Andree venire potuerim, nec modo ad proximam synodum possim, cum (so wohl zu

lesen statt tamen oder tu) ex qua die date mihi sunt literae vix quattuor septimanae supersunt ad eam septimanam, qua synodus celebrabitur. Haec sunt quae considerare debes et mihi proscribere quae faciam.

24. Schreiben Gregors an Erzbischof Anno v. Köln; soll zur Durchführung der Reformdekrete eine Provinzialsynode berufen. 1075 März 29.

Aus: Registrum Gregorii II 67 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 187 f.
Vgl. ebenda Nr. 66 und 68, auch III 4.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Annoni Coloniensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem.

Constat, ecclesiam Coloniensem inter ceteras regni Teutonici ecclesias sanctae et apostolicae sedi, cui Deo auctore deservimus, ita fide et dilectione atque obsequiis ab annis prioribus esse devinctam, ut singulari familiaritate et gratia karitatis apud eam, tamquam apud matrem dulcissima filia, praepolleat. Quem benevolentiae laudabilis usum, ab antecessoribus nostris ad nos usque deductum, non solum observare sed etiam ampliare et augmentare pro rerum oportunitate et temporum modis omnibus sum paratus. Hinc etiam, karissime frater, de oboedientia tui securior, fiducialius adhortor te et moneo atque communis domini beati Petri auctoritate praecipio: ut ad castitatem clericorum praedicandam atque inculcandam iuxta patrum decreta et auctoritatem canonum cum suffraganeis tuis omnibus studiosius accingar; ut sponsae Christi, quae maculam nescit aut rugam, candidatae et immacolatae familiae gratiosum exhibeatur officium. Novit enim fraternitas tua, quia praecepta haec non de nostro sensu exculpimus; sed antiquorum patrum sanctiones, Spiritu sancto praedicante prolatas, officii nostri necessitate in medium propalamus, ne pigri servi subeamus periculum, si dominicam pecuniam, quae cum foenore repositur, sub silentio abscondamus; quamquam huic sanctae Romanae ecclesiae semper licuit semperque licebit, contra noviter increscentes excessus nova quoque decreta atque remedia procurare, quae, rationis et auctoritatis edita iudicio, nulli hominum sit fas ut irrita refutare. Urget nos etiam timor illius maledicti, quod per Salomonem depromitur: *Maledictus homo, qui abscondit frumenta in populo*, et quod item per prophetam dicitur: *Male-*

dictus homo, qui prohibet gladium suum a sanguine, id est verbum praedicationis ab increpatione carnalium. Sicut enim nos ad loquendum superiora exempla impellunt; ita et vos, quae de oboedientia passim scripta leguntur, adhortantur: quae dicimus, fraterna caritate suscipere. Nam legitur apud Samuhelem: Melior est oboedientia quam victimae; quasi enim scelus idolatriae est non auscultare, et quasi peccatum ariolandi est, nolle acquiescere. Quod beatus Gregorius in moralibus exponens, dicit: Oboedientia ergo est, sine qua, licet fidelis quisque videatur, infidelis esse convincitur.

**25. Schreiben Gregors an König Heinrich;
freut sich der Aussicht auf Verständigung und des
Sieges Heinrichs über die rebellischen Sachsen.
1075 (vor September 11¹⁾).**

Aus: Registrum Gregorii III 7 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 212ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Heinricho glorioso regi et in Christo dilecto filio salutem et apostolicam benedictionem.

Quando litteras tuae magnitudinis accepi, longe ab Urbe maxime causa infirmitatis aberamus, (absentibus) cum quibus necessarium erat tractare, quid vestrae legationi ad plenum sicut oportet responderem. Vester etiam nuncius, horum videlicet portitor, ob praedictam causam egritudinis timebat diu nobiscum manere. Sed quia desideramus, non solum vobiscum, quem Deus in summo rerum posuit culmine, sed etiam cum omnibus hominibus pacem quae in Christo est habere iusque suum unicuique observare, cupimus summopere corde et animo (vos nobis) adhaerere.

Novi enim, quod te credo non ignorare: quia, qui Deum re vera diligunt et Romanam ecclesiam Romanumque imperium, ac vindictam suorum criminum non pertimescunt, inter nos pacem et concordiam inserere agendo vel orando concupiscunt. Quapropter bonam concepimus fiduciam, quia hanc nostram immo totius ecclesiae causam religiosi hominibus coepisti committere, qui nos, non nostra iniuste, diligunt et, ut christiana instauretur religio, sancta intentione requirunt. Ego autem, ut paucis

¹⁾ Vgl. Rud. Friedrich, Studien zur Wormser Synode vom 24. Januar 1076 und ihrer Vorgeschichte, Greifswalder Dissertation 1905 S. 21f.

loquar, horum consilio paratus sum: Christo favente gremium tibi sanctae Romanae ecclesiae aperire, teque ut dominum fratrem et filium suscipere, auxiliumque prout oportuerit praebere; nichil aliud a te quaerens, nisi ad monita tuae salutis non contempnas aurem inclinare, et creatori tuo, sicut te decet, non contradicas offerre gloriam et honorem. Valde quippe indignum est, ut honorem, quem a conservis et fratribus nostris exigimus, creatori et redemptori nostro reddere contempnamus. Moveat itaque nos divina promissio, qua dicitur: *Ego glorificantes me glorificabo, et qui me contemnunt, erunt ignobiles*; et offeramus ei, quod placet nobis hac in via seculari, ut perfruamur in coelestibus dono spirituali.

De superbia vero Saxonum vobis iniuste resistentium, quae divino iudicio a facie vestra contrita est, et gaudendum est pro pace ecclesiae, et dolendum quia multus christianorum sanguis effusus est. Vos autem in talibus plus honorem Dei et iustitiam eius procurate defendere, quam honori proprio providere. Securius enim quilibet princeps mille impios potest causa iustitiae punire, quam propriae causa gloriae quemlibet christianum gladio sternere. Omnia enim creavit et regit, qui dixit: *Ego gloriam meam non quaero*. Saluti quippe nostrae tunc vere providemus, cum in cunctis nostris actibus gloriam Dei proponimus.

De Herimanno vero, quondam nuncupato Babenbergensi episcopo, noverit vestra sublimitas, quia iam diu est, ex quo per quendam eiusdem ecclesiae clericum vobis nostroque confratri Sigifredo Magontino archiepiscopo et clericis praedictae ecclesiae misimus per nostras litteras: quod auctoritate apostolicae sedis ab omni episcopali et sacerdotali dignitate sit depositus et anathematis vinculo alligatus, quia non timuit symoniace heresi sacrilegium adicere sanctamque ecclesiam sibi commissam sicut tyrannus devastare. Unde rogavimus et ex parte beati Petri praecepimus et praecipimus: ut in praedicta ecclesia secundum Deum talis pastor ordinetur, qui, quod fur et latro mactavit, Deo favente vivificet, et quod ille dissipavit, valeat resarcire. Omnipotens Deus, a quo cuncta bona procedunt, meritis et intercessione beatorum apostolorum Petri et Pauli sua pietate in hac vita vos protegat et defendat et cum dupla victoria perducat ad vitam aeternam.

26. Schreiben Gregors an die Herzogin Beatrix und ihre Tochter Mathilde über die zweideutige Haltung König Heinrichs. 1075 Sept. 11.

Aus: Registrum Gregorii III 5 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 209ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Beatrici duci et Mathildi filiae eius salutem et apostolicam benedictionem.

Non parum de vobis miramur, quod de rege his, quae per vestras litteras mandastis, nobis consulere decrevistis; cum constet apud vos, quod idem rex duos ac nobiles ac religiosos viros ad nos ante mensem Augustum legatos miserit — qui videlicet adhuc nobiscum manent — per quos talia mandavit:

„Noverit vestra sanctitas, pater, quoniam, dum ego pene omnes principes mei regni de nostra magis discordia quam de mutua pace gaudere percipio, ad vos istos nuncios latenter dirigo; quos satis nobiles ac religiosos esse cognosco et pacis bonum inter nos optare coniungi nequaquam dubito. Hoc autem, quod mando, neminem scire volo praeter vos, dominam matremque meam, atque amitam Beatricem et filiam eius Mathildam. Me vero adiuvante Domino de expeditione Saxonica redeunte, alios legatos dirigam, quam familiariores ac fideliores habebō, per quos omnem vobis meam voluntatem et reverentiam, quam beato Petro et vobis debeo, significabo“.

Postea vero praefatis legatis dicendo mandavit: quatenus non mirarentur nec graviter ferrent, quod promissos minime adhuc direxerit nuncios; eisque non fieret onerosum, eos donec ipse mitteret, praestolari; quoniam procul dubio illos missurus erat et in eadem sententia immobiliter permanebat. Nunc autem, qualiter hoc consilium verum sit et, quod facere latenter disposuerat, palam fieri velit, penitus miramur. Nisi quod datur intelligi: quia ipse nequaquam hanc cupiat pacem componi; quam modo vult palam eis fieri, quibus eam antea volebat abscondi et de quibus idem testabatur, magis eos de nostra discordia quam de mutua concordia laetari. Quapropter vos scire volumus, nos huic petitioni nullatenus consensuros; quoniam, quod modo inventum est, non videtur beato Petro ac nobis honorabile vel eius utilitati provenire. Quodsi ad prius revertatur consilium, id videtur salubrius nobisque sequendum.

De consilio vero, quod expetistis a nobis, quid vobis sit respondendum Gotefredo, nescimus; cum ille aperte infregerit, quod vobis iuramento promisit, nec certum quicquam de ipsius promissionibus credere valeamus. Verum si aliquod foedus, quod a sanctorum patrum sanctione non discrepet, inire cum eo poteritis, nobis (probandum) laudandumque videtur; sin autem, caritatem, qua nos Deus coniunxit, nullo modo posse dissolvi aut aliquatenus minorari, certissime apud vos constare optamus. Unde, si vos dilexerit, eum diligemus; si vero ex sua culpa odio habere ceperit, sicut karissimas filias modis quibus poterimus vos diligendo, ei, Deo favente, resistemus. Data Romae 3 Idus Septembris, indictione 14.

**27. Schreiben Gregors an König Heinrich;
wirft ihm seine unkirchliche Haltung vor und mahnt
zur Umkehr (1075 Dez. 8¹⁾).**

Aus: Registrum Gregorii III 10 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 218ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Henrico regi salutem et apostolicam benedictionem, si tamen apostolicae sedi, ut christianum decet regem, oboedierit.

Considerantes ac sollicite pensantes, quam districto iudici de dispensatione crediti nobis per beatum Petrum apostolorum principem ministerii rationem reddituri sumus, cum dubitatione apostolicam tibi benedictionem mandavimus; quoniam iudicio sedis apostolicae ac synodali censura excommunicatis communionem tuam scienter exhibere diceris. Quod si verum est, tu ipse cognoscis: quod nec divinae nec apostolicae benedictionis gratiam percipere possis, nisi, his qui excommunicati sunt a te separatis et compulsis ad poenitentiam, de transgressionem tua condigna penituntine et satisfactione prius absolutionem consequaris et indulgentiam. Unde excellentiae tuae consulimus: ut, si in hac re te culpabilem sentis, celeri confessione ad consilium alicuius religiosi episcopi venias; qui, cum nostra licentia, congruam tibi pro hac culpa iniungens poenitentiam, te absolvat, et nobis tuo consensu modum poenitentiae tuae per epistolam suam veraciter intimare studeat.

¹⁾ Vgl. Meyer von Knonau l. c. Bd. 2 S. 579 Note.

De cetero mirum nobis valde videtur: quod totiens nobis tam devotas epistolas et tantam humilitatem tuae celsitudinis per legatorum tuorum verba transmittis, filium te sanctae matris ecclesiae et nostrum vocas, in fide subiectum, in dilectione unicum, in devotione praecipuum, postremo cum omni affectu dulcedinis et reverentiae te commendas; re tamen et factis asperrimum canonicis atque apostolicis decretis in his, quae ecclesiastica religio maxime postulat, te contrarium ostendis. Nam, ut de reliquis taceamus, quod de causa Mediolanensi per matrem tuam, per confratres nostros episcopos, quos ad te misimus, nobis promiseras, qualiter attenderis aut quo animo promiseris, ipsa res indicat. Et nunc quidem, ut vulnus vulnere infligeres, contra statuta apostolicae sedis tradidisti Firmanam et Spoletanam ecclesiam — si tamen ab homine tradi ecclesiae aut donari potest — quibusdam personis nobis etiam ignotis: quibus non licet, nisi probatis et ante bene cognitis, regulariter manum imponere.

Decuerat regiam dignitatem tuam, cum te filium ecclesiae confiteris, honorabilius magistrum ecclesiae, hoc est beatum Petrum apostolorum principem, intueri. Cui, si de dominicis ovibus es, dominica voce et potestate ad pascendum traditus es, dicente sibi Christo: *Petre, pascere oves meas*, et iterum: *Tibi tradite sunt claves regni caelorum; et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis: et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis*. In cuius sede et apostolica administratione dum nos qualescunque peccatores et indigni divina dispositione vicem suae potestatis gerimus, profecto, quicquid ad nos vel per scripta aut nudis verbis miseris, ipse recipit. Et dum nos aut elementa percurramus aut loquentium voces auscultamus, ipse, ex quo corde mandata prodierint, subtili inspectione discernit. Quapropter providendum esset tuae celsitudini: ne erga sedem apostolicam in verbis et legationibus tuis aliqua inveniretur discrepantia voluntatis, et in his, per quae christiana fides et status ecclesiae ad aeternam salutem maxime proficit, non nobis sed Deo omnipotenti debitam non denegares reverentiam; quamquam apostolis eorumque successoribus Dominus dicere dignatus sit: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit*. Scimus enim, quoniam, qui fidelem Deo oboedientiam exhibere non rennuit, in his, quae sanctorum patrum statuta

sequentes dixerimus, veluti si ab ore ipsius apostoli accepisset, nostra monita servare non spernit. Nam, si propter reverentiam cathedre Moysi Dominus praecepit apostolis, ut quaecunque scribae et Farisei super eam sedentes dicerent observarent, non dubium est, quin apostolica et euangelica doctrina, cuius sedes et fundamentum Christus est, cum omni veneratione a fidelibus per eos, qui in ministerium praedicationis electi sunt, suscipienda et tenenda sit.

Congregata nanque hoc in anno apud sedem apostolicam synodo — cui nos superna dispensatio praesidere voluit, cui etiam nonnulli tuorum interfuere fidelium — videntes ordinem christianae religionis multis iam labefactatum temporibus, et principales ac proprias lucrandarum animarum causas diu prolapsas et suadente diabolo conculcatas, concussi periculo et manifesta perditione dominici gregis, ad sanctorum patrum decreta doctrinaeque recurrimus; nichil uovi, nichil adinventioe nostra statuentes; sed primam et unicum ecclesiasticae disciplinae regulam et tritam sanctorum viam relicto errore rependendam et sectandam esse censuimus. Neque enim alium nostrae salutis et aeternae vitae introitum Christi ovibus eorumque pastoribus patere cognoscimus, nisi quem, ab ipso monstratum qui dixit: *Ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur et pascua inveniet*, et ab apostolis praedicatum, et a sanctis patribus observatum, in euangelica et in omni divinarum scripturarum pagina didicimus. Huius autem (sententiam) decreti — quod quidam dicunt, humanos divinis honoribus praeponentes, importabile pondus et immensam gravitudinem, nos autem magis proprio vocabulo: recuperandae salutis necessariam veritatem vocamus et lucem — non solum a te vel ab his, qui in regno tuo sunt, sed ab omnibus terrarum principibus et populis, qui Christum confitentur et colunt, devote suscipiendam et observandam adiudicavimus; quamquam hoc multum desideremus et te permaxime deceret, ut, sicut caeteris gloria honore virtuteque potentior, ita esses et in Christi devotione sublimior.

Attamen, ne haec supra modum tibi gravia aut iniqua viderentur, per tuos fideles tibi mandavimus: ne pravae consuetudinis mutatio te commoveret; mitteres ad nos, quos sapientes et religiosos in regno tuo invenire

posses, qui si aliqua ratione demonstrare vel adstruere possent, in quo, salvo aeterni Regis honore et sine periculo animarum nostrarum, promulgatam sanctorum patrum possemus temperare sententiam, eorum consiliis condescenderemus. Quod quidem etsi a nobis tam amicaliter monitus non fuisses, aequum tamen fuerat, ut prius, in quo te gravaremus aut tuis honoribus obstaremus, rationabiliter a nobis exigeres, quam apostolica decreta violares. Verum, quanti aut nostra monita aut observantiam iustitiae feceris, in his, quae postmodum a te gesta et disposita sunt, declaratur.

Sed quia, dum adhuc longa Dei patientia ad emendationem te invitat, crescente intelligentia tua, ad oboedientiam mandatorum Dei cor et animum tuum flecti posse speramus, paterna te caritate monemus: ut, Christi super te imperium recognoscens, honorem tuum eius honori praepondere, quam sit periculosum cogites; et libertatem ecclesiae, quam sponsam sibi coelesti consortio iungere dignatus est, non iam tua occupatione impediās; sed, quo maxime crescat, Deo omnipotenti et beato Petro, a quibus et tua mereatur amplificari gloria, auxilium tuae virtutis fidei devotione exhibere incipias. Quod nimirum pro collata tibi ex hostibus tuis victoria nunc (a) te permaxime illis debitum fore, cognoscere debes; ut, dum te memorabili prosperitate laetificant, ex concessis beneficiis devotiorem videant. Atque hoc ut timor Dei, in cuius manu et potestate omne regnum est et imperium, praecordiis tuis altius quam nostra admonitio infigat, in mente habeas: quid Sauli, post adeptam victoriam, qua propheta iubente usus est, de suo triumpho glorianti et eiusdem prophetae monita non exequenti, acciderit et qualiter a Domino reprobatus sit; quanta vero gratia David regem ex merito humilitatis inter virtutum insignia subsecuta fuit.

Denique super his, quae in epistolis tuis visa ac cognita reticemus, non antea tibi certa responsa dabimus, donec legati tui Rabbodi, Adelpreth et Uodescalci, quos his adiunximus, ad nos reservi, super his, quae illis tecum agenda commisimus, tuam nobis plenius aperiant voluntatem. Data Romae 6 Idus Decembris (so wohl zu verbessern statt Ianuarii) indictione 14.

**28. Erlasse von der Synode zu Worms.
1076 Januar 24.¹⁾**

a) Schreiben der Bischöfe an Gregor.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio IV constitutiones et acta publica Tom. I 106ff.

Sigfridus Magontinus archiepiscopus, Udo Treverensis, Wilhelmus Traiectensis, Herimannus Metensis, Henricus Leodiensis, Ricbertus Verdonensis, Bibo Tullensis, Hozemannus Spirensis, Burckhardus Halberstatensis, Wernherus Strasburgensis, Burchardus Basiliensis, Otto Constantiensis, Adalbero Wirciburgensis, Routbertus Babenbergensis, Otto Ratisponensis, Ellinardus Frisingensis, Udalricus Eistatensis, Fridericus Monasteriensis, Eilbertus Mindensis, Hezil Hiltinshemensis, Benno Osineburgensis, Eppo Neapolitanus, Imadus Paterbrunnensis, Tiedo Brandaneburgensis, Burchardus Losannensis, Bruno Veronensis Hildebrando fratri.

Cum primum ecclesiae gubernaculum invasisses, etsi bene nobis cognitum esset, quam illicitam et nefariam rem contra ius et fas familiari tibi arrogancia presumpsisses, dissimulanda tamen dispensatoria quadam taciturnitate tam vitiosa introitus tui exordia putavimus, sperantes videlicet tam criminosa principia consequentis regiminis tui probitate et industria emendanda et aliquatenus obliteranda. Verum nunc, ut lamentabilis universalis ecclesiae status clamat et deplorat, malis initiis tuis per peiores actionum decretorumque tuorum progressus infelici respondes tenore et pertinacia. Cum enim Dominus et redemptor noster pacis et caritatis bonum quasi singularem fidelibus suis characterem impresserit, cuius rei testimonia plura extant quam ut epistolari brevitate comprehendi valeant, tu e contrario, dum profanis studes novitatibus, dum magis amplo quam bono nomine delectaris, dum inaudita elatione distenderis, velut quidam signifer scismatis omnia membra ecclesiae, quae secundum apostolum quietam et tranquillam vitam ante haec tua tempora agebant, superba crudelitate crudelique superbia lacerasti flammamque discordiae, quam in Romana ecclesia diris factionibus excitasti, per omnes ecclesias Italiae, Ger-

¹⁾ Vgl. R. Friedrich, Studien zur Wormser Synode vom 24. Januar 1076 und ihrer Vorgeschichte, Dissertation Greifswald 1905; K. Glöckner, Inwiefern sind die gegen Gregor VII. im Wormser Bischofsschreiben vom 24. Januar 1076 ausgesprochenen Vorwürfe berechtigt? Dissertation Greifswald 1904.

maniae, Galliae et Hispaniae furiali dementia sparsisti. Sublata enim, quantum in te fuit, omni potestate ab episcopis, quae eis divinitus per gratiam sancti Spiritus, qui maxime in ordinationibus operatur, collata esse dinoscitur, omnique rerum ecclesiasticarum administratione plebeio furori per te attributa, dum iam nemo alicui episcopus aut presbyter est, nisi qui hoc indignissima assentatione a fastu tuo emendicavit, omnem apostolicae institutionis vigorem illamque pulcherrimam membrorum Christi distributionem, quam doctor gentium tociens commendat et inculcat, miserabili confusione miscuisti; sicque per haec tua gloriosa decreta, quod sine lachrimis dici non potest, Christi fere nomen periit. Quis autem illud pro indignitate rei non stupeat, quod novam quandam indebitamque potentiam tibi usurpando arrogas, ut debita universae fraternitati iura destruas? Asseris enim, cuiuscumque nostrum parrochiani aliquid at te delictum vel sola fama perveniat, ultra iam non habere quemquam nostrum aliquam potestatem vel ligandi eum vel solvendi, praeter te solum aut eum quem tu specialiter ad hoc delegeris. Quae sententia quam omnem insaniam excedat, quis in sacris literis eruditus non videat? Quia ergo per hos aliosque praesumptionum tuarum spiritus ecclesiam Dei tam graviter periclitantem, immo fere pessundatam diutius tollerare omni malo deterius iudicavimus, placuit, ut communi consilio omnium nostrum tibi, quod hactenus tacuimus, innotescat, quam ob rem nec modo possis nec unquam potueris sedi apostolicae praeesse. Tu ipse tempore bonae memoriae Heinrichi imperatoris te ipsum corporali sacramento obstrinxisti, quod nunquam vivente ipso imperatore aut filio eius domino nostri glorioso rege, qui modo summae rerum praeest, papatum aut ipse susciperes aut alium quantum in te esset suscipere patereris absque assensu et laudamento vel patris dum viveret et filii dum et ipse viveret. Adque hoc sacramentum sunt hodie testes plerique episcopi, qui hoc tunc et oculis suis videre et auribus audire. Illud etiam recordare, quomodo tu ipse, cum aliquos ex cardinalibus ambitio papatus titillaret, ad tollendam aemulationem hac occasione et conditione, ut idem hoc ipsi facerent, sacramento te obligasti, quod nunquam papatum habiturus esses. Utraque haec sacramenta quam sancte observaveris, tu videris. Praeterea cum tempore Nicolai papae synodus celebraretur, in qua

CXXV episcopi consederant, sub anathemate id statutum et decretum est, ut nullus unquam papa fieret, nisi per electionem cardinalium et approbationem populi et per consensum auctoritatemque regis. Atque huius consilii seu decreti tu ipse auctor, persuasor subscriptorque fuisti. Ad hoc quasi fetore quodam gravissimi scandali totam ecclesiam replesti de convictu et cohabitatione alienae mulieris familiariori quam necesse est. In qua re verecundia nostra magis quam causa laborat, quamvis haec generalis querela ubique personuerit, omnia iudicia, omnia decreta per feminas in apostolica sede actitari, denique per hunc feminarum novum senatum totum orbem ecclesiae administrari. Nam de iniuriis et contumeliis episcoporum, quos filios meretricum et cetera id genus indignissime appellas, nulla querimonia sufficit. Quia ergo introitus tuus tantis periuriis est initiatus et ecclesia Dei tam gravi tempestate per abusionem tuarum novitatum periclitatur et vitam conversationemque tuam tam multiplici infamia deonestasti, obedientiam, quam nullam tibi promissimus, nec de caetero ullam servaturos esse renuntiamus; et quia nemo nostrum, ut tu publice declamabas, tibi hactenus fuit episcopus, tu quoque nulli nostrum amodo eris apostolicus.

Zu a) Obedienzaufkündigung der einzelnen Bischöfe.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 108.

Ego N. civitatis N. episcopus Hildebrando subiecti-
onem et obedientiam ex hac hora et deinceps interdico
et eum posthac apostolicum nec habebō nec vocabo.

b) Schreiben König Heinrichs an Gregor.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 109.

Heinricus Dei gratia rex Hildebrando.

Cum hactenus ex te ea quae patris sunt expectarem tibi-
que in omnibus magna fidelium nostrorum indignatione
obedirem, percepi a te vicissitudinem, qualem oportebat
ab eo qui vitae regnique nostri pernitiosissimus hostis
esset. Nam cum inprimis omnem hereditariam digni-
tatem, que michi ab illa sede debebatur, superbo ausu
rapuisses, longius inde progrediens regnum Italiae pes-
simis artibus alienare temptasti. Nec hoc contentus, in
reverentissimos episcopos, qui nobis velut dulcissima
membra uniti sunt, manum mittere non timuisti, eosque

superbissimis iniuriis acerbissimisque contumeliis contra divina et humana iura, ut ipsi aiunt, exagitasti. Quae omnia cum ego quadam pacientia dissimularem, tu hoc non pacientiam sed ignaviam aestimans, in ipsum caput insurgere ausus es, mandans que nosti, scilicet ut tuis verbis utar, quod aut tu morereris aut michi animam regnumque tolleres. Hanc inauditam contumaciam ego non verbis sed re confutandam diudicans, generalem conventum omnium regni primatum ipsis supplicantibus habui. Ubi cum ea quae hactenus metu et reverentia tacebantur, in medium deducta fuissent, veris assertionibus illorum, quas ex ipsorum litteris audies, palam factum est, te nullatenus in apostolica sede posse persistere. Quorum sententiae, quia iusta et probabilis coram Deo hominibusque videbatur, ego quoque assentiens omne tibi papatus ius, quod habere visus es, abrenuntio atque ut a sede Urbis, cuius michi patriciatus Deo tribuente et iurato Romanorum assensu debetur, ut descendas edico.

c) Schreiben König Heinrichs an die Römer.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 109f.

Heinricus Dei gratia rex universae sanctae Romanae ecclesiae clero et populo gratiam, salutem et omne bonum.

Haec fides firma et inconcussa creditur, quae semper et eadem et praesenti servatur et absentia nec diuturna eius cui debetur absentia nec longi temporis taedio immutatur. Quam talem vos nobis servare scimus et gratias agimus, et ut eadem perseveret petimus, videlicet ut, sicut facitis, amicis nostris amici, inimicis nostris inimici iugiter existatis. Inter quos scilicet Hildebrandum monachum notantes, vos in eius inimicitiam excitamus, quia hunc et ecclesiae invasorem et oppressorem et Romanae rei publicae vel regni nostri insidiatorem deprehendimus, ut in subsequenti epistola sibi a nobis directa pernoscere in promptu est: (es folgt das Schreiben Nr. 28b.) Haec series nostrae epistolae ad Hildebrandum monachum. Quam ideo et vobis scripsimus, ut et vobis nostra voluntas et nobis, immo Deo et nobis, vestra satisfaciatur caritas. Exurgite igitur in eum, fidelissimi, et sit primus in fide primus in eius dampnatione. Non autem ut sanguinem eius fundatis dicimus, quippe cum maior sibi sit post depositionem poena vita quam mors, sed ut eum, si nolit, descendere cogatis et alium communi omnium epi-

scoporum et vestro consilio a nobis electum in apostolicam sedem recipiatis, qui quod iste in ecclesia vulneravit curare et velit et possit.

29. Gregor enthebt König Heinrich der Regierung des deutschen Reiches und Italiens und bannt ihn. 1076 Febr. 14—22.

Aus: Registrum Gregorii III 10a ed. Ph. Jaffé, Bibliotheca rerum Germanicarum Tom. II S. 223f.

Beate Petre apostolorum princeps, inclina, quaeso, pias aures tuas nobis et audi me servum tuum, quem ab infantia nutristi et usque ad hunc diem de manu iniquorum liberasti, qui me pro tua fidelitate oderunt et odiunt. Tu michi testis es et domina mea mater Dei et beatus Paulus frater tuus inter omnes sanctos, quod tua sancta Romana ecclesia me invitum ad sua gubernacula traxit, et ego non rapina arbitratus sum ad sedem tuam ascendere, potiusque volui vitam meam in peregrinatione finire, quam locum tuum pro gloria mundi saeculari ingenio arripere. Et ideo ex tua gratia non ex meis operibus credo quod tibi placuit et placet, ut populus christianus, tibi specialiter commissus, mihi oboediat. Specialiter pro vice tua michi commissa et michi tua gratia est potestas a Deo data ligandi atque solvendi in celo et in terra. Hac itaque fiducia fretus, pro ecclesiae tuae honore et defensione, ex parte omnipotentis Dei Patris et Filii et Spiritus sancti per tuam potestatem et auctoritatem Heinricho regi, filio Heinrichi imperatoris, qui contra tuam ecclesiam inaudita superbia insurrexit, totius regni Teutonicorum et Italiae gubernacula contradico; et omnes christianos a vinculo iuramenti, quod sibi fecerunt vel facient, absolvo; et, ut nullus ei sicut regi serviat, interdico. Dignum est enim, ut, qui studet honorem ecclesiae tuae imminuere, ipse honorem amittat, quem videtur habere. Et quia sicut christianus contempsit oboedire nec ad Dominum rediit quem dimisit — participando excommunicatis; et multas iniquitates faciendo¹⁾; meaque monita, quae pro sua salute sibi misi te teste, spernendo; seque ab ecclesia tua, temptans eam scindere, separando — vinculo eum anathematis vice tua alligo. Et sic eum ex fiducia tua alligo: ut sciant gentes et

¹⁾ Cf. den Rechtfertigungsbrief Nro. 30.

comprobent, quia tu es Petrus et super tuam petram filius Dei vivi aedificavit ecclesiam suam et porte inferi non praevalebunt adversus eam.

30. Schreiben Gregors an die Gläubigen im deutschen Reiche zur Rechtfertigung seiner Bannung des Königs. (1076 nach Februar).

Aus: Ph. Jaffé l. c. S. 535 ff. Epistolae collectae Nr. 14.

Vgl. dazu O. Holder-Egger, Fragment eines Manifestes aus der Zeit Heinrichs IV., in: Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde Band 31 S. 183 ff., besonders S. 186 ff. — Inhaltlich vgl. den Brief an Bischof Hermann von Metz Registrum IV 2 Jaffé l. c. S. 241 ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus episcopis ducibus comitibus caeterisque fidelibus, in regno Teutonicorum christianam fidem defendentibus, salutem et apostolicam benedictionem.

Audivimus, quosdam inter vos de excommunicatione, quam in regem, fecimus, dubitare ac quaerere: utrum iuste excommunicatus sit et si nostra sententia ex auctoritate legalis censurae ea, qua debuit, deliberatione progressa sit. Quapropter, qualiter ad excommunicandum illum adducti simus, prout verius potuimus teste conscientia nostra, oculis et intellectibus omnium patefacere curavimus; non tam ut singulas causas, quae heu nimium notae sunt, quasi nostro clamore proiciamus in publicum, quam ut eorum opinionibus satisfaciamus, qui putant, nos spiritalem gladium temere et magis motu animi nostri quam divino metu et iustitiae zelo arripuisse.

Cum adhuc in diaconatus officio positi essemus, perlata ad nos de regis actionibus sinistra et multum inhonesta fama, propter imperialem dignitatem et reverentiam patris ac matris eius nec non propter spem ac desiderium correctionis suae saepe eum per litteras et nuncios admonuimus: ut a pravitate sua desisteret et, memor clarissimi generis ac dignitatis suae, vitam suam moribus, quibus regem et futurum Deo donante deceret imperatorem, institueret. Postquam autem ad pontificatus apicem licet indigni venimus, cum illius aetas pariter cresceret et iniquitas — intelligentes, Deum omnipotentem tanto districtius de manu nostra animam illius requisitum, quanto nobis ad increpandum illum prae cunctis libertas data fuisset et auctoritas — multo sollicitius eum modis omnibus arguendo obsecrando increpando ad emen-

dationem vitae suae hortati sumus. Qui cum saepe nobis devotas salutationes et litteras mitteret — excusans se cum ex aetate, quod fluxa esset et fragilis, tum quod ab his, in quorum manibus curia erat, multoties male sibi suasum atque consultum sit — monita nostra de die in diem se promptissime suscepturum, verbis quidem promisit, caeterum re et exaggeratione culparum penitus conculcavit.

Inter haec quosdam familiares suos, quorum consiliis et machinationibus episcopatus et multa monasteria, inductis per pretium lupis pro pastoribus, simoniaca haeresi foedaverat, ad poenitentiam vocavimus: quatenus et bona ecclesiarum, quae per interventum tam scelerati commercii sacrilega manu susceperant, venerabilibus locis, ad quae pertinerent, dum adhuc locus esset emendandi, redderent, et ipsi de perpetrata iniquitate per lamenta poenitudinis Deo satisfacerent. Quos dum ad haec exequenda datas inducias spernere et in consueta nequitia pertinaciter stare cognovimus, sicut dignum erat sacrilegos et ministros ac membra diaboli a communione et corpore totius ecclesiae separavimus, et regem, ut eos a domo sua, a consiliis et omni communione sua sicut excommunicatos expelleret, admonuimus.

Interim vero, aggravescente contra regem Saxonum causa, cum vires et praesidia regni ex maxima parte a se deficere velle conspiceret, iterum nobis direxit epistolam supplicem et omni humilitate plenam. In qua, omnipotenti Deo ac beato Petro ac nobis valde se culpabilem reddens, preces etiam obtulit, ut, quod ex sua culpa in ecclesiasticis causis contra canonicam iustitiam et decreta sanctorum patrum deliquisset, nostra apostolica providentia et auctoritate corrigere studeremus; atque in eo suam nobis per omnia obedientiam, consensum et fidele promisit adiutorium. Hoc idem etiam postea — a confratribus et legatis nostris Humberto Praenestino episcopo et Geraldo Ostiensi episcopo, quos ad illum misimus, ad poenitentiam susceptus — in illorum manus per sacratas stolas, quas in collo tenebant, repromittendo confirmavit.

Deinde post aliquod tempus commisso cum Saxonibus proelio, rex pro victoria, quam adeptus est, tales Deo grates et victimas obtulit: ut vota, quae de emendatione sua fecerat, continuo frangeret, et nihil eorum, quae promiserat, attendens, excommunicatos in suam familiari-

tatem et communionem reciperet, et ecclesias in eam quam consueverat confusionem traheret.

Qua de re gravi dolore percussus, quamquam post contempta coelestis regis beneficia pene omnis spes correctionis eius nobis ablata sit, adhuc tamen animum eius temptandum fore decrevimus, magis cupientes, eum apostolicam mansuetudinem audire, quam experiri severitatem. Itaque misimus ei epistolas commonitorias: ut meminerit, quid et cui promiserit; ne credat, se posse fallere Deum, cuius quanto prolixior est patientia, tanto severior est, cum iudicare coeperit, ira; ne inhonoret Deum honorantem se, nec potentiam suam ad Dei contemptum et apostolicam temptet extendere contumeliam; sciens, quoniam superbis Deus resistit, humilibus autem dat gratiam. Praeterea misimus ad eum tres religiosos viros, suos utique fideles, per quos eum secreto monuimus: ut poenitentiam ageret de sceleribus suis — quae quidem horrenda dictu sunt, pluribus autem nota et in multis partibus divulgata, propter quae eum non excommunicari solum usque ad condignam satisfactionem, sed ab omni honore regni absque spe recuperationis debere destitui, divinarum et humanarum legum testatur et iubet auctoritas —; postremo, nisi excommunicatos a sua participatione divideret, nos nihil aliud de eo iudicare aut decernere posse, nisi ut, separatus ab ecclesia, in excommunicatorum consortio foret, cum quibus ipse potius quam cum Christo habere partem elegit; sane, si nostra monita suscipere et vitam suam corrigere vellet, Deum testem invocavimus — et invocamus — quantum nos de eius salute et honore gauderemus, et quanta caritate eum in gremium sanctae ecclesiae amplecteremur, utpote eum, qui, princeps populi constitutus et amplissimi regni gubernacula tenens, catholicae pacis et iustitiae defensor esse deberet.

Verum quanti ipse aut scripta aut per legatos missa nostra verba fecerit, eius facta declarant. Qui, indigne ferens, se a quoquam reprehendi aut corripi, non solum a perpetratis ad emendationem revocari non potuit, sed, ampliori conscientiae suae furore arreptus, non prius cessavit, donec episcopus, pene omnes in Italia, in Teutonicis vero partibus quotquot potuit, circa fidem Christi naufragare fecit, dum eos debitam beato Petro et apostolicae sedi obedientiam et honorem, a domino nostro Iesu Christo concessum, abnegare subegit.

Cum igitur iniquitatem eius ad summum prodiisse vidimus, pro his causis — videlicet primum, quod ab eorum communione, qui pro sacrilegio et reatu simonicae haeresis excommunicati sunt, se abstinere noluit; deinde quod pro criminosis actibus vitae suae poenitentiam non dico suscipere sed nec promittere voluit, mentita ea poenitentia, quam in manus legatorum nostrorum promiserat; nec non quod corpus Christi id est unitatem sanctae ecclesiae scindere non expavit — pro his, inquam, culpis synodali iudicio eum excommunicavimus; ut, quem mites non potuimus, vel severi ad viam salutis Deo adiuvante revocare valeamus, aut, si quod absit ne distractionis quidem censuram pertimuerit, nostra saltem anima negligentiae aut timoris discrimini non succumbat.

Si quis igitur hanc sententiam iniuste vel irrationabiliter prolatam esse putaverit, si talis est, ut sacris regulis intelligentiae sensum praebere velit, nobiscum indagat et — non quid nos, sed quid divina auctoritas doceat, quid decernat, quid consona vox sanctorum patrum iudicet, patienter audiens — acquiescat. Nos tamen non aestimamus, quemquam fidelium qui ecclesiastica statuta noverit hoc errore teneri, ut non hoc, etsi publice affirmare non audeat, vel in corde suo recte factum esse perhibeat. Quamquam, etsi nos, quod Deus avertat, non satis gravi de causa aut minus ordinate eum huiusmodi vinculo ligaverimus, sicut sancti patres asserunt non idcirco spernenda esset sententia, sed absolutio cum omni humilitate quaerenda.

Vos autem, dilectissimi, qui iustitiam Dei non pro regia indignatione nec pro aliquo periculo deserere voluistis, fatuitatem eorum, qui de execratione et mendacio annuntiabuntur in consummatione, parvi pendentes, viriliter state et confortamini in Domino; scientes, quod illius partem defenditis, qui insuperabilis rex et magnificus triumphator iudicaturus est vivos et mortuos, reddens unicuique secundum opus suum. De cuius multimoda retributione et vos certi esse poteritis, si usque in finem fideles et inconcussi in eius veritate persistieritis. Propter quod et nos incessanter pro vobis rogamus Deum, ut det vobis virtutem corroborari per Spiritum sanctum in nomine eius; et convertat cor regis ad poenitentiam, ut et ipse aliquando cognoscat, nos et vos multo verius amare eum, quam qui nunc suis iniquitatibus obsequuntur et favent.

Quodsi Deo inspirante voluerit respiscere, quidquid contra nos moliat, semper tamen nos ad recipiendum eum in sanctam communionem, prout vestra caritas nobis consuluerit, paratos inveniet.

31. Schreiben König Heinrichs an Gregor (von der Synode zu Utrecht. 1076 März 27.¹⁾)

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 110f.

Heinricus non usurpative, sed pia Dei ordinatione rex Hildebrando iam non apostolico, sed falso monacho.

Hanc talem pro confusione tua salutationem promeruisti, qui nullum in ecclesia ordinem praeteristi quem confusionis non honoris, maledictionis non benedictionis participem non feceris. Ut enim de multis pauca et egregia loquamur, rectores sanctae ecclesiae, videlicet archiepiscopos, episcopos, presbiteros, non modo non tangere, sicut christos Domini, timuisti, quin sicut servos, nescientes quid faciat dominus eorum, sub pedibus tuis calcasti. In quorum conculcatione tibi favorem ab ore vulgi comparasti. Quos omnes nichil scire, te autem solum omnia nosse iudicasti, qua utique scientia non ad aedificationem, sed ad destructionem uti studuisti: ut iure hoc beatum Gregorium, cuius nomen tibi usurpasti, de te prophetasse credamus sic dicentem: „Ex affluentia subiectorum plerumque animus praelati extollitur et aestimat se plus omnibus nosse, cum se videt plus omnibus posse. Et nos quidem haec omnia sustinuimus, dum apostolicae sedis honorem servare studuimus. Sed tu humilitatem nostram timorem fore intellexisti ideoque et in ipsam regiam potestatem nobis a Deo concessam exurgere non timuisti, quam te nobis auferre ausus es minari: quasi nos a te regnum acceperimus, quasi in tua et non in Dei manu sit vel regnum vel imperium. Qui dominus noster Iesus Christus nos ad regnum, te autem non vocavit ad sacerdotium. Tu enim his gradibus ascendisti: scilicet astutia, quod monachica abhominatur professio, pecuniam, pecunia favorem, favore ferrum, ferro sedem pacis adisti, et de sede pacis pacem turbasti, dum subditos in praelatos armasti, dum episcopos nostros a Deo vocatos tu non vocatus spernendos docuisti. dum

¹⁾ Vgl. aber Friedrich I. c. S. 43f., dem ich freilich nicht beistimme.

laicis ministerium eorum super sacerdotes usurpasti, ut ipsi deponant vel condempnent quos ipsi a manu Dei per impositionem manuum episcopaliū docendi acceperant. Me quoque, qui licet indignus inter christos ad regnum sum unctus, tetigisti, quem sanctorum patrum traditio soli Deo iudicandum docuit nec pro aliquo crimine, nisi a fide quod absit exorbitaverim, deponendum asseruit; cum etiam Iulianum apostatam prudentia sanctorum patrum non sibi sed soli Deo iudicandum deponendumque commiserit. Ipse quoque verus papa beatus Petrus clamat: „Deum timete, regem honorificate“. Tu autem, qui Deum non times, in me constitutum eius inhonoras. Unde beatus Paulus, ubi angelo de caelo, alia si praedicaverit, non pepercit, te quoque in terris alia praedicantem non exceperit. Ait enim: „Si quis vel ego vel angelus e caelo praeter id quod euangelizavimus vobis euangelizaverit, anathema sit“. Tu ergo hoc anathemate et omnium episcoporum nostrorum iudicio et nostro dampnatus descende, vendicatum sedem apostolicam relinque; alius in solium beati Petri ascendat, qui nulla violentiam religione palliet, sed beati Petri sanam doceat doctrinam. Ego Heinricus Dei gratia rex cum omnibus episcopis nostris tibi dicimus: Descende, descende, per secula dampnande!

32. Einladung seitens König Heinrichs zu einer Reichsversammlung in Worms auf Pfingsten 1076.¹⁾

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 112f. Die eingeklammerten Worte gehören nicht zur *Salutatio*, sondern sind m. E. eine Kanzleinotiz. Mit der *cartula*, von der am Schlusse des Schreibens gesprochen wird, ist m. E. das Schreiben selbst gemeint, nicht eine ausserdem gesandte Aufzeichnung.

Heinricus Dei gratia rex A. gratiam, salutem et dilectionem [non omnibus sed paucis eandem].

In maximis negotiis maximis maximorum opus est consiliis, qui et facultatem habeant exterius et voluntate non careant interius, ut rei, cui bene cupiunt, bene consulere et velint et possint, quia in cuiuslibet rei profectum nec facultas sine voluntate nec voluntas sine facultate proderit. Quod utrumque tu fidelissime, ut arbitramur, equaliter possides, vel ut verius dicamus, licet maximo

¹⁾ Hinsichtlich der Form vgl. die Einladungsschreiben M. G. hist. I. c. S. 120f., 124f., 156f. Über den Stil s. W. Gundlach, Ein Diktator aus der Kanzlei Heinrichs IV, 1884 S. 74ff., aber ohne Präjudiz für G.'s entferntere Stilvergleiche.

tibi maxima non desit facultas, maior tamen adhuc maxima facultate — si bene te novimus, si fidem tuam diligenter notavimus — in nostram et regni utilitatem exuberat voluntas. De praeteritis enim fideliter exhibitis in futuris crescit spes fidelibus exhibendis. Tuae autem dilectioni committimus, ne spe nostra minor sit fides tua, quia de nullius regni principum fidelitate quam tua speramus maiora, sicut hactenus non modo in praeteritarum rerum exhibitione, verum etiam in sperandarum promissione tua gavisi sumus. Assit igitur hoc in tempore oportuno tua cum facultate voluntas, quam non modo nostra verum etiam omnium coepiscoporum fratrumque tuorum, immo totius obpressae ecclesiae exoptat necessitas. Non enim hanc obpressionem ignoras. Tantum vide ne obpressae ecclesiae solatium subtrahas, sed regno et sacerdotio condoleas. Quo utroque sicut hucusque ecclesia est exaltata, ita nunc humiliatur, heu utroque viduata. Nam unus dum utrumque sibi vendicavit, utrumque dissipavit, nec in uno profuit qui in neutro prodesse voluit nec potuit. Et ne diutius notati nomine te suspendamus, accipe quem dicimus, Hildebrandum scilicet, monachum habitu quidem, dictum apostolicum, non pastoris cura sed inavosori violentia apostolicae sedi praesidentem et de sede pacis catholicae unice pacis vinculum dissipantem, ut tibi met ipsi in promptu est scire. Ut enim de pluribus pauca referamus: regnum et sacerdotium Deo nesciente sibi usurpavit. In quo piam Dei ordinationem contempsit, que non in uno sed in duobus duo, id est regnum et sacerdotium, principaliter consistere voluit, sicut ipse dominus Salvator in passione sua de duorum gladiatorum sufficientia typice intelligi innuit. Cui cum diceretur: „domine, ecce duo gladii hic“, respondit: „satis est“, significans hac sufficienti dualitate spirituales et carnalem gladium in ecclesia esse gerendum, quibus omne nocivum foret amputandum, videlicet sacerdotali ad obedientiam regis post Deum, regali vero gladio ad expugnandos inimicos Christi exterius et ad obedientiam sacerdotii interius omnes homines docens fore constringendos; ut ita de alio in alium caritate tenderetur, dum nec sacerdotii regnum nec sacerdotium regni honore privaretur. Hanc Dei ordinationem qualiter Hildebrandica insania confuderit, tu ipse nosti, si scire voluisti. Nam nullum eius iudicio licet esse sacerdotem, nisi qui hoc a fastu

suo emendicaverit. Me quoque, quem Deus in regnum — non autem ad sacerdotium illum — vocavit, quia me de Deo et non de illo regnare velle vidit, quia ipse me regem non constituit, regno me privare studuit, minitans regnum et animam se mihi tollere, quorum neutrum concessit. Hec et his similia cum sepius in nostram, ut ipse nosti, contumeliam struxerit, non tamen adhuc sufficere credit, quin de die in diem nova et exquisita confusionis genera nobis ingerat; ut in nostris nuntiis noviter argumentum dedit. Nam carta exponere non sufficit qualiter eosdem nuncios nostros tractaverit, quam indignis modis eos affecerit, quam crudeliter eos incarceraverit et incarceratos nuditate, frigore, fame et siti et plagis contriverit, sicque demum martyrum exemplo per medium civitatis circumductos omnibus spectaculum praebere iusserit, ita ut eundem cum Decio tyranno insanire et sanctos assare credas et dicas. Unde ne pigeat, karissime, ne pigeat, omnium nostrum scilicet et meae et coepiscoporum tuorum petitioni satisfacere, ut in pentecosten WORMATIAM venias; et ibi plura, quorum pauca docet cartula, cum ceteris principibus audias et quid agendum sit doceas; rogatus per dilectionem coepiscoporum, monitus per ecclesiae utilitatem, obligatus per vitae nostrae et regni totius honorem.

33. Schreiben Gregors an die Gläubigen in Deutschland über Bekehrung König Heinrichs bezw. Neuwahl. 1076 Sept. 27.

Aus: Registrum Gregorii IV, 3 ed. Ph. Jaffé in Bibliotheca rerum Germ. Tom. II 245 ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus dilectis in Christo fratribus et coepiscopis, ducibus, comitibus, universis quoque fidem christianam defendentibus, in regno videlicet Teutonico habitantibus, salutem et omnium peccatorum absolutionem per apostolicam benedictionem.

Si litteras, quibus Henricus dictus rex in sancta synodo iudicio sancti Spiritus excommunicatus est, diligenter perpenditis, quid de eo debeat fieri, indubitanter cognoscetis. Ex illis enim intelligitur: cur sit anathematis vinculo alligatus et a regia dignitate depositus, et quod omnis populus quondam sibi subiectus a vinculo iuramenti eidem promissi sit absolutus.

Sed quia nos contra eum non movit Deo teste secularis superbia nec vana mundi cupiditas, sed sanctae sedis et universalis matris ecclesiae sollicitudo et disciplina, monemus vos in domino Iesu et rogamus sicut karissimos fratres: ut eum benigne, si ex toto corde ad Deum conversus fuerit, suscipiatis et circa eum non tantum iustitiam, quae illum regnare prohibet, sed misericordiam, quae multa delet scelera, ostendatis. Estote, quaeso, memores humanae conditionis et communis fragilitatis; nec vos praetereat pia et nobilis memoria patris eius et matris, quibus non possunt nostra aetate ad imperii gubernacula inveniri aequales.

Sic tamen adhibete vulneribus eius oleum pietatis: ne, vino disciplinae neglecto, cicatrices eius in peius quod absit putrescant et honor sanctae ecclesiae Romanique imperii nostra negligentia magnae ruinae patescat. Procul ab eo pravi removeantur consiliarii, qui, pro symoniaca heresi excommunicati, non erubuerunt dominum suum propria lepra contaminare et, per diversa crimina eum seducendo, ad scindendum sanctam ecclesiam provocare et in iram Dei et sancti Petri impellere. Adhibeantur illi tales consiliarii, qui non sua tantum sed eum diligant et seculari lucro per omnia Deum praeponant. Non ultra putet sanctam ecclesiam sibi subiectam ut ancillam, sed praelatam ut dominam. Non inflatus spiritu elationis consuetudines superbiae, contra libertatem sanctae ecclesiae inventas, defendat; sed observet sanctorum patrum doctrinam, quam pro salute nostra eos docuit potestas divina.

Quodsi de his et aliis iure ab eo exigendis nos securos modis quibus oportet reddiderit, statim volumus per vestros idoneos legatos de omnibus informari, ut, quid debeat fieri, communi consilio Deo aspirante valeat inveniri. Illud autem inter omnia ex parte beati Petri interdiximus: ut nullus vestrum eum praesumat ab excommunicatione absolvere, quousque, eis quae praediximus nobis indicatis, apostolicae sedis consensum et iteratum responsum recipiatis. De diversorum quidem diversis consiliis dubitamus; et humanam gratiam vel timorem suspicioni habemus.

Quodsi exigentibus multorum peccatis, quod non optamus, ex corde non fuerit ad Deum conversus, talis ad regni gubernacula Deo favente inveniatur, qui ea quae praediximus et cetera, quae videntur christianae religioni

et totius imperii salutis necessaria, se certa ac indubitabili promissione observaturum promittat. Ut autem vestram electionem — si valde oportet ut fiat — apostolica auctoritate firmemus, et novam ordinationem nostris temporibus corroboremus, sicut a sanctis nostris patribus factum esse cognoscimus, negocium personam et mores eius quantocius potestis nobis indicate; ut, sancta et utili intentione incedentes, mereamini, sicut nobis causae notae, apostolicae sedis favorem per divinam gratiam et beati Petri apostolorum principis per omnia benedictionem.

De iuramento autem — quod factum est karissimae filiae nostrae Agneti imperatrici augustae: si filius eius ex hac vita ante ipsam migraret — non est opus adhuc dubitare. Quia, si nimia pietate circa filium ducta iustitiae restiterit, vel iustitiae favens ut abiciatur a regno consenserit, quid restet, vos ipsi comprehenditis. Hoc tamen videtur laudabile: postquam certum fuerit apud vos et omnino firmatum, quod eius filius a regno removeatur, consilium ab ea et a nobis requiratur de inventa persona ad regni gubernacula. Tunc aut nostro communi consilio assensum praebit, aut apostolicae sedis auctoritas omnia vincula, quae videntur iustitiae contradicere, removebit.

De excommunicatis autem iam me vobis dedisse licentiam — qui fidem christianam, ut decet episcopos, defenditis — ut eos absolvatis, recorder; et adhuc hoc idem confirmo, si re vera resipuerint et humiliter poenitentiam egerint. Data Laurenti 3 Nonas Septembris, indictione incipiente 15.

34. Die Übereinkunft zu Tribur-Oppenheim. 1076 Okt. 16ff.

a) Berichte der Schriftsteller.

Lampert von Hersfeld. Aus: *Scriptores rerum Germanicarum*, Lamperti opera rec. O. Holder-Egger S. 281f.

In hac tantarum expectatione rerum intentis sollicitisque omnibus, ecce primo diluculo sequentis diei, quae ultimam cladem rei publicae allatura timebatur, Suevi et Saxones legatos ad regem miserunt, qui ei dicerent: tamen nec in bello nec in pace ulla unquam ei iustitiae vel legum cura fuerit, se tamen legibus cum eo agere velle, et cum crimina, quae ei obiciantur, omnibus consent luce clariora, se tamen rem integram Romani pontificis

cognitioni reservare: acturos se cum eo, ut in purificatione sanctae Mariae Augustam occurrat. ibique celeberrimo conventu habito principum totius regni, discussis utrumque partium allegationibus, ipse suo iudicio vel addeat vel absolvat accusatum: quodsi ante diem anniversarium excommunicationis suae. suo presertim vicio, excommunicatione non absolvat. absque retractione imperpetuum causa ceciderit. nec legibus deinceps regnum repetere possit. quod legibus ultra administrare annuam passus excommunicationem non possit: si oblatam conditionem gratanter amplexetur et Romano pontifici per omnia subditum se dictoque obtemperantem fore polliceatur, hinc se experimentum capturos: omnes, quos ille excommunicavit. exemplo a convictu contubernioque suo amoveat. ipse in urbem Spirensium dimisso exercitu secedat, ibique solo Verdunensi episcopo paucisque ministris, quos tamen sententia principum ab hac excommunicatione integros incorruptosque probaverit. contentus privatam interim vitam agat. ecclesiam non ingrediens. nihil circa publica negotia suo iure disponens. nullam regii apparatus pompam. nulla regiae dignitatis insignia sibi iuxta solitum adhibens usque ad satisfactionem causae suae examinationem. Preterea civitatem Wormaciensem. quam expulso episcopo, dissipato caelestis vrbiculae sanctuario. arcem belli speluncamque latronum fecerat. abducto presidio. episcopo Wormaciensi restituat. datis insuper sacramentis et obsidibus. ne quid deinceps rebellionis vel insidiarum ab civibus timere debeat. Porro si quid horum prevaricetur. tum se omni culpa. omni inmiscuendi religione. omni perfidiae infamia liberasse. non expectato alterius Romani pontificis iudicio. quid rei publicae expediat. omnium consilio visuros. Rex. cuius omnis spes vniuersaque curae. in artum coactae fuerant. gratulatur adiutorum. quod aeterna. quantumvis feda conditione urgentem. ad pacem concordiamque declinasset. praesumptissime per vniuersam christianitatem pollicetur. Stephanum archiepiscopum Cantuariensem. Katibergensem episcopum. Brunsvicensem episcopum. Xantensem episcopum. Hildensem episcopum. Remensem episcopum. Cisterciensem episcopum. Salsburgensem episcopum. Coloniensem episcopum. et alios archiepiscopos. episcopos. abbas. monachos. et alios consilioque gratulatur. ut vniuersa christianitas. in pacem concordiamque declinasset. et alios archiepiscopos. episcopos. abbas. monachos. et alios consilioque gratulatur.

presidii causa constituerat, abscedere urbemque episcopo patere precipit. Dehinc caeteris, qui ad auxilia sibi ferenda frequentes convenerant, singulis in sua dimissis, ipse iuxta conductum cum paucis Spiram contendit, ibique intra terminos et leges, quas principes prescripserant, aliquanto tempore mediocriter vitam moresque cohibebat.

Suevi et Saxones, postquam, deditis Wormaciensibus, statum civitatis episcopo pacatissimum reddiderunt, laeti ovantesque patriam repetebant, confestimque legatos Romam destinarunt, qui papam rei gestae ordinem edocerent enixeque flagitarent, ut sedandis per Gallias tantis bellorum civilium tempestatibus ipse statuta die suam non dedignaretur prestare presentiam.

Bruno. Aus: Scriptores rerum Germanicarum, Brunonis de bello Saxonico liber, editio altera rec. W. Wattenbach S. 65f.

Ut igitur stilus velociter currat, humilitatem poenitentis accepturos se promittunt ea condicione, si vellent implere cuncta quae ei nostrates facienda proponunt. Quod cum ille spondidisset, hoc ei primum proponunt, ut episcopum Wormatiensem, qui iam diu fuerat expulsus, potentem faceret urbis suae; deinde ut mox litteras scribi faceret, in quibus se fateretur iniuste Saxones affixisse, quas a nostris perspectas imagine sua nostris praesentibus signari faceret, et signatas per Italiam et Teutonicam terram mittendas per nostros nuntios, nostratibus daret; ipseque Romam veniens per dignam satisfactionem anathematis vinculo careret. Episcopus ergo statim cum magno honore in urbem deducitur; litterae in praesentia nostratium bulla regis signatae, per nostros nuntios per civitates Italiae regnique Teutonici diriguntur; ipse se tota festinatione parat, ut per Romani pontificis indulgentiam ligamen anathematis exuat. Nostrates vero singuli sacramento firmaverunt, ut nisi Henricus quartus, Henrici imperatoris filius, in Februarii mensis initio a banno per apostolicum absolutus fuisset, numquam amplius ullo ingenio suo rex eorum nec appellaretur nec esset. Quod sacramentum primo fecit patriarcha, et in litteras redactum in suum misit marsupium; quod tamen quia melius servavit in scripto quam in opere, sicut paulo ante dictum est, crudele supplicium dedit. Deinde fecit idem Pataviensis episcopus, sedis Romanae legatus; et post hos omnes qui aderant episcopi, duces, comites ceterique

maiores et minores; sed episcopi plus aliis in hoc egerunt, quia iuramentum in litteris etiam servaverunt. Tunc misso legato rogaverunt apostolicum, ut in principio Februarii vellet Augustam venire, ut causa diligenter examinata coram omnibus, vel eum solveret, vel eo fortius adhuc ligato alium sibi cum ipsius consensu quaerent, qui regnare sciret. His omnibus ibi peractis, exercitus uterque cum multa caritate dividitur, et uterque tripudians et Deo laudes cantans ad sua revertitur.

Der schwäbische Annalist (Berthold). Aus: Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. V 286, 30 ff.

Postremo diebus decem in huiusmodi studiis transactis, cum rex videret et audiret, tot et tantos apostolicae dignitati humiliter cecidisse, eosque regem alium pro se constituendum deliberasse, et ipse quamquam nolens et invitatus et prae dolore hoc fere ultra spiritum non habens, cecidisse se quam vix simulavit non modo papae, verum quoque regni principibus in cunctis, quaecumque ipsi imponere et observare eum voluissent. Tunc visum est eis praeter caetera, ut inprimis Wormatiensi episcopo sedes et civitas sua libera redderetur, regina inde cum suis omnibus egrederetur, Saxonibus obsides illorum redderentur, et ut ab excommunicatis suis se rex omnino separaret, nec non litteras papae Gregorio, debitam oboedientiam satisfactionem et dignam poenitentiam se servaturum firmiter intimantes, absque mora dirigeret, ipse autem iuxta consilium eorum interim manendo responsum apostolicum et reconciliationem illius exspectaret. Haec et caetera omnia rex, quamquam non ex tota simplicitate, ilico peregit. Abhinc litteras, iuxta quod condixerant inter se compositas et in praesentia eorum sigillatas, quas tamen deinceps ipse clam alteravit et ad libitum suum mutavit, per Trevirensis episcopum Romam papae praesentandas transmisit. Primates vero regni, dolos solitamque vecordiam consiliariorum regis, quam tantotiens experti sunt, metuentes, et ipsi legatos boni testimonii, qui his omnibus quae ibidem acta sunt praesto fuerant, Romam pariter, ne papa dolis illorum deciperetur, properanter dirigunt, ipsumque per misericordiam Dei suppliciter obsecratum implorant, ut in has partes dissensionem huiusmodi compositorum venire dignaretur. Insuper ut regem ad apostolicae sedis oboedientiam perfectius constringerent, ante

quam ab invicem discederent, coniurabant, ut, si culpa sua ultra annum excommunicatus perduraret, ipsi eum ulterius regem non haberent. Indeque ob metum futurae in eos regis ultionis et iniuriae, quem per plures eorum non visum et insalutatum sibi que nimis subiratam reliquerant, data sibi in invicem, si quid eis ob huiusmodi causam adversaretur, fide adiutoria, unusquisque glorianter in sua remearunt.

b) Obedienzerklärung König Heinrichs an Gregor
(Entwurf? Verunechtete Fassung?¹⁾).

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta publica Tom. I 114.

Consilio fidelium nostrorum ammonitus, sedi apostolicae et tibi Gregorio papae debitam in omnibus obedientiam servare promitto, et quaecunque eiusdem sedis vel tui honoris inminutio per nos orta videtur, devota satisfactione emendare curabo. Quia vero graviora quaedam de nobis iactantur, quae in eandem sedem et tuam reverentiam statuerim, ea congruo tempore vel innocentiae suffragio vel opitulante Deo expurgabo, vel tum demum pro his competentem penitentiam libenter amplectar. Condecet autem et sanctitatem tuam, ea quae de te vulgata scandalum ecclesiae pariunt, non dissimulare, sed remoto a publica conscientia et hoc scrupulo, universalem tam ecclesiae quam regni tranquillitatem per tuam sapientiam stabiliri.

c) Obedienzerklärung und -gebot König Heinrichs
in einem allgemeinen Erlass.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 114.

Heinricus Dei gratia rex archiepiscopis, episcopis, ducibus, marchionibus, comitibus et cuiuscunque dignitatis ordini bonae suae voluntatis gloriosam dignationem.

Quia mansuetudini nostrae contra sedem apostolicam eiusque venerandum praesulem domnum Gregorium papam ab aliquibus subreptum esse fidelium nostrorum suggestione recognovimus, placuit nobis: priorem sententiam salubri consilio mutare et more antecessorum progenitorumque nostrorum eidem sacrosanctae sedi et, qui ei praeesse

¹⁾ Vgl. D. Schäfer, Hat Heinrich IV. seine Gregor gegebene Promissio von 1076 gefälscht? in: Historische Zeitschrift 1906 N. F. Bd. 60 S. 447 ff.

dinoscitur, domno Gregorio papae per omnia debitam servare obedientiam et, si quid in eum gravius praesumptum est, competenti satisfactione componere. Volumus autem, ut et vos serenitatis nostrae exemplo ammoniti, solemnem beato Petro eiusque vicario satisfactionem exhibere non dubitetis, et quicumque eius banno se astrictos intelligunt, ab ipso videlicet domno papa Gregorio solempniter absolvi elaborent.

**35. Die Absolution König Heinrichs zu Canossa.¹⁾
1077 Januar 25 ff.**

a) Zusicherungen des Königs an Gregor 1077 Januar 28.

Aus: Mon. Germ. hist. I. c. S. 115.

Ego rex Henricus de murmuratione et dissensione, quam nunc habent contra me archiepiscopi et episcopi, abbates, duces et comites ceterique principes regni Teutonicorum et alii qui eos in eadem dissensionis causa sequuntur, infra terminum, quem dominus papa Gregorius constituerit, aut iustitiam secundum iudicium eius aut concordiam secundum consilium eius faciam, nisi certum impedimentum mihi vel sibi obstiterit, quo transacto, ad peragendum idem paratus ero. Item si idem dominus papa Gregorius ultra montes seu ad alias partes terrarum ire voluerit, securus erit ex mei parte et eorum, quos consistringere potero, ab omni laesione vitae et membrorum eius seu captione — tam ipse quam qui in eius conductu vel comitatu fuerint seu qui ab illo mittentur vel ad eum de quibuscunque terrarum partibus venerint — in eundo et redeundo vel alicubi morando. Neque aliud aliquod impedimentum habebit ex meo consensu, quod contra honorem suum sit; et si quis ei fecerit, cum bona fide secundum meum posse illum adiuvabo. Sic me Deus adiuvet et haec sancta euangelia.

Actum Canusie V. Kalendas Februarii, indictione XV, anno domini nostri Iesu Christi MLXXVII, praesentibus episcopis Umberto Praenestino, Giraldo Ostiensi, cardinalibus Romanis Petro tituli Sancti Chrisogoni et Conone tituli Sanctae Anastasie, et Romanis diaconibus Gregorio et Bernardo, et subdiacono Umberto. Item ex parte regis

¹⁾ Vgl. G. Meyer v. Knonau in der Deutschen Zeitschrift f. Geschichtswissenschaft 1894 Bd. XI N.F. Bd. I S. 359 nebst der daselbst angegebenen Untersuchung von O. Holder-Egger.

interfuerunt Bremensis archiepiscopus et episcopi Ver-
cellensis et Osnabrugensis et abbas Cluniacensis et multi
nobiles viri.

b) Schreiben Gregors an die deutschen Fürsten mit Über-
sendung der Zusicherungen des Königs (1077 nach Jan. 28).

Aus: Registrum Gregorii IV 12 ed. Ph. Jaffé, Bibliotheca
rerum Germ. Tom. 2 S. 256 ff.

Gregorius episcopus servus servorum Dei omnibus
archiepiscopis episcopis ducibus comitibus caeterisque
principibus regni Teutonicorum christianam fidem defenden-
tibus salutem et apostolicam benedictionem.

Quoniam pro amore iustitiae communem nobiscum
in agone christianae militiae causam et periculum susce-
pistis, qualiter rex, humiliatus ad poenitentiam, absolu-
tionis veniam impetraverit, et quomodo tota causa post
introitum eius in Italiam huc usque deducta sit, vestrae
dilectioni sincera caritate indicare curavimus.

Sicut constitutum fuit cum legatis, qui ad nos de
vestris partibus missi sunt, in Longobardiam venimus
circiter viginti dies ante terminum, in quo aliquis ducum
ad clusas nobis occurrere debuit; expectantes adventum
illorum, quatenus ad partes illas transire possemus. Verum
cum, iam decurso termino, hoc nobis nunciaretur: his tem-
poribus prae multis — quod et nos quidem credimus —
difficultatibus ducatum nobis obviam mitti non posse, nec
aliunde copiam ad vos transeundi haberemus, non parva
sollicitudine, quid potissimum nobis agendum foret, circum-
venti sumus.

Interim vero, regem adventare, certe cognovimus.
Qui etiam, priusquam intrasset Italiam, supplices ad nos
legatos praemittens, per omnia se satisfacturum Deo et
sancto Petro ac nobis, obtulit; et, ad emendationem vitae
suae omnem se servaturum oboedientiam, repromisit;
dummodo apud nos absolutionis et apostolicae benedictionis
gratiam impetrare mereretur. Quod cum diu multis con-
sultationibus differentes, acriter eum de suis excessibus
per omnes qui intercurrerant nuncios redargueremus,
tandem per semet ipsum, nichil hostile aut temerarium
ostentans, ad oppidum Canusii, in quo morati sumus,
cum paucis advenit. Ibi per triduum ante portam
castris, deposito omni regio cultu, miserabiliter, utpote
discalciatus et laneis indutus, persistens, non prius cum

multo fletu apostolicae miserationis auxilium et consolationem implorare destitit, quam omnes, qui ibi aderant et ad quos rumor ille pervenit, ad tantam pietatem et compassionis misericordiam movit, ut, pro eo multis precibus et lacrimis intercedentes, omnes quidem insolitam nostrae mentis duritiam mirarentur, nonnulli vero, in nobis non apostolicae severitatis gravitatem sed quasi tyrannicae feritatis crudelitatem esse, clamarent.

Denique instantia compunctionis eius et tanta omnium qui ibi aderant supplicatione devicti, tandem eum, relaxato anathematis vinculo, in communionis gratiam et sinum sanctae matris ecclesiae recepimus; acceptis ab eo securitatibus, quae inferius scriptae sunt. Quarum etiam confirmationem per manus abbatis Cluniacensis et filiarum nostrarum Mathildis et comitissae Adelaiae et aliorum principum, episcoporum et laicorum, qui nobis ad hoc utiles visi sunt, recepimus.

His itaque sic peractis, ut ad pacem ecclesiae et concordiam regni, sicut diu desideravimus, omnia plenius Deo adjuvante coaptare possimus, ad partes vestras data primum oportunitate transire cupimus. Hoc enim dilectionem vestram indubitanter scire volumus, quoniam, sicut in descriptis securitatibus cognoscere potestis, ita adhuc totius negotii causa suspensa est, ut et adventus noster et consiliorum vestrorum unanimitas permaxime necessaria esse videantur. Quapropter in ea fide quam coepistis et amore iustitiae omnes permanere studete; scientes: nos non aliter regi obligatos esse, nisi quod puro sermone — sicut michi mos est — in his eum de nobis sperare dixerimus, in quibus eum ad salutem et honorem suum, aut cum iustitia aut cum misericordia, sine nostrae et illius animae periculo adjuvare possimus.

c) Berichte der Schriftsteller.

Lampert von Hersfeld. Aus: *Scriptores rerum Germ.*
Lamperti opera rec. O. Holder-Egger S. 290 ff.

Interea rex Henricus Mathildam comitissam ad colloquium evocavit eamque precibus ac promissionibus oneratam ad papam transmisit et cum ea socrum suam filiumque eius, Azzonem etiam marchionem et abbatem Cluniacensem et alios nonnullos ex primis Italiae principibus, quorum auctoritatem magni apud eum momenti esse non ambigebat, obsecrans, ut excommunicatione absolveretur, nec princi-

pibus Teutonicis, qui ad accusandum eum stimulo invidiae magis quam zelo iustitiae exarsissent, temere fides habetur. Quorum papa legatione audita ait incongruum valde esse et ab ecclesiasticis legibus omnino alienum, ut absentibus accusatoribus causa accusati ventilaretur; quin immo, si innocentiae suae confideret, omni timoris scrupulo liberatus statuto die in Augustam, quo caeteri principes convenire statuissent, fiducialiter occurreret; se illic, discussis utrarumque partium allegationibus, nec odio nec gratia ab iure ad iniuriam devolvendum, sed iuxta leges ecclesiasticas quam rectissimam possit de singulis sententiam laturum esse. Ad haec illi responderunt, regem illius nusquam terrarum subterfugere iudicium, quem sciat equitatis et innocentiae incorruptissimum vindicem et advocatum fore, sed e vicino iam urgere diem anniversarium, quo excommunicatus fuisset, et principes regni hac expectatione suspensos attentosque anxie rei eventum prestolari, ut, si ante hanc diem excommunicatione non absolvatur, deinceps iuxta palatinas leges indignus regio honore habeatur nec ultra pro asserenda innocentia sua audientiam mereatur; proinde obnixius petere et hoc omni, quo papa iubeat, satisfactionis genere paratum emereri, ut solo interim anathemate absolvatur et communionis ecclesiasticae gratiam recipiat, responsurus ex integro, quacumque die, quocumque loco papa precipiat, tamquam nihil hac conventionem actum sit, omnibus, quae accusatores eius obiecerint, criminibus et iuxta sententiam eius regnum vel retenturus, si obiecta purgasset, vel equo animo, si causa cecidisset, amissurus. Diu papa restitit, veritus in rege juvenilis animi inconstantiam et proclive, quocumque assentatores impulissent, ingenium. Sed superatus tandem importunitate perurgentium et gravitate sententiarum: 'Si veraciter', inquit, 'eum facti penitet, coronam et caetera regni insignia in argumentum verae et ex animo actae penitudinis nostrae potestati dedat et se post tam contumax admissum regio nomine et honore deinceps indignum profiteatur'. Durum nimis hoc visum est legatis. Cumque vehementer insisterent, ut sententiam temperaret nec calumiam conquassatum iudicii austeritate penitus contereret, vix et aegre tandem exoratus annuit, ut comminus veniret, et si veram pro admissis penitudinem gereret, culpam, quam sedi apostolicae contumeliam irrogando contraxerat, sedis apostolicae decretis nunc obediendo expiaret. Venit

ille, ut iussum fuerat, et cum castellum illud triplici muro septum esset, intra secundum murorum ambitum receptus, foris derelicto omni comitatu suo, deposito cultu regio, nihil preferens regium, nihil ostentans pompaticum, nudis pedibus ieiunus a mane usque ad vesperam perstabat Romani pontificis sententiam prestolando. Hoc secundo, hoc tercio die fecit. Quarto demum die in conspectum eius admissus, post multas hinc inde dictas sententias his postremo condicionibus excommunicatione absolutus est, ut die et loco, quemcumque papa designasset, evocatis ad generale concilium Teutonicis principibus presto esset et accusationibus, quae intenderentur, responderet, ipso papa, si ita expedire videretur, cognitore causarum assidente, et ad eius sententiam vel retineret regnum, si obiecta purgasset, vel equo animo amitteret, si probatis criminibus regio deinceps honore indignus iuxta ecclesiasticas leges decerneretur; nullam, sive retento sive amisso regno, huius iniuriae vindictam a quopiam hominum in perpetuum exacturus. Usque ad eam autem diem, qua causa eius legitime discussa terminaretur, nulla regii cultus ornamenta, nulla regiae dignitatis insignia sibi adhiberet, nihil circa rerum publicarum administrationem iuxta consuetudinem suo iure ageret, nihil, quod ratum fore oporteat, decerneret; postremo preter regalium serviorum exactionem, quibus necessario ipse et sui sustentandi essent, nihil regium, nihil publicum usurparet; omnes etiam, qui ei sub iureiurando fidem dixissent, ab huius sacramenti vinculo et conservandae erga eum fidei debito apud Deum et apud homines interim liberi expeditique manerent; Ruothbertum Babenbergensem episcopum et Uodalricum de Cosheim et caeteros, quorum consiliis se remque publicam prodidisset, a sua in perpetuum familiaritate amoveret. Quodsi, purgatis quae obicerentur, potens confortatusque in regno perstitisset, subditus Romano pontifici semper dictoque obtemperans foret et ad corrigenda, quaecumque in regno eius contra ecclesiasticas leges prava consuetudine inolevissent, consentiens ei et pro virili portione cooperatores existeret. Ad ultimum, si quid horum prevaricaretur, irritam fore hanc, quae nunc tantopere expetita sit, anathematis absolutionem, quin immo iam pro convicto confessoque habendum esse, nec ultra pro asserenda innocentia sua audientiam impetraturum, principesque regni omni deinceps questione,

cuncta iurisiurandi religione liberatos regem alium, in quem communis electio consensisset, creaturos esse. Grantanter rex accepit condiciones et servaturum se omnia quam sanctissimis poterat assertionibus promittebat. Nec tamen promittenti temere fides habita est. Sed abbas Cloniacensis, quoniam iurare monasticae religionis optentu detractabat, fidem suam coram oculis omnia cernentis Dei interposuit. Episcopus quoque Citicensis et episcopus Vercellensis et Azzo marchio et alii conventionis eius principes, allatis sanctorum reliquiis, sub iureiurando confirmaverunt facturum eum esse quae pollicebatur nec aliqua rerum asperitate vel casuum varie succedentium mutabilitate ab sententia deducendum.

Der schwäbische Annalist (Berthold). Aus Monumenta Germ. hist. Scriptorum Tom. V 289, 10 ff.

Tandem rex accepto suorum salubri satis consilio, prorsusque deposito priori, quem in papam iam malitioso vecors et odiosus excogitavit studio, interventu et auxilio praecipue domnae Mahthildis marchionissae, socrus suae Adelheidae itidem marchionissae, et abbatis Cluniacensis, qui et ipse cum papa nuper ob regis communicationem Romae reconciliatus advenerat, nec non omnium quoscumque suae parti attrahere poterat, papam convenire, eique per omnia subdi, cedere, oboedire et consentire proposuit. Eaque intentione, quamquam inter Longobardos qualitercumque dissimulata, praemissis ante se ob adducendos ad se praenominatos interventores nuntiis, ipse ad castellum praedictum paulatim eos subsecutus est. Qui properanter ad condictum locum regi occurrentes, eam causam pro qua convenerant, diu inter se multifario sermone ventilabant, et sollerti consultatione omnimodis secum pensabant; set nescio quos in ea dolosos, simulatorios pollicitationum amfractus suspicioso plurimum exploratu diligenter notaverant, quos papae, huiusmodi causarum ex multo iam tempore et usu cottidiano revera experientissimo, pro simplicibus et satis superque veracibus apportare metuerant. Attamen mox, quia sic necessitas expostulabat, remeantes, quicquid illud fuerit quod fucatum et perfidum aestimabant, totum papae seriatim plenaria veritate enarrabant.

Hos confestim e vestigio rex subsecutus, ad usque portam castelli praiceps et adhuc inopinatus, et absque responso apostolico eiusque verbo invitatorio, praecipit-

tanter cum suis excommunicatis luctuosus accessit, et pulsando satis, ut ingredi permitteretur, obnixè rogitat. Illic laneis indutus, nudis pedibus, frigosus, usque in diem tertium foris extra castellum cum suis hospitabatur; et ita multis probationum et temptationum scrutiniis districtissime examinatus, et oboediens quantum ad humanum spectat iudicium inventus, christianae communionis et apostolicae reconciliationis gratiam, ut est consuetudo poenitentium, lacrimosus praestolabatur.

Domnus autem apostolicus, qui tam falli quam fallere cautissimus noluerit, quique regis tot pollicitationibus tanto totiens delusus, verbis illius non facillime crediderit, post multas consultationum sententiosas collationes vix ad hoc pertractus est, ut si iureiurando has, quas sibi nunc pro utilitate et statu sanctae aecclèsiae inpositurus esset, oboedientiae et satisfactionis condiciones aut ipse per se, aut per eos quos sibi nominaret testes, confirmare promptissimus adveniret, et insuper fidem huius sacramenti in posterum firmissime observandi in manus interventorum illorum qui praesto fuerant, nec non imperatricis quae necdum aderat, dare et hoc pactum sic foederare consentiret, in christianam tantum communionem eum recipere non recusaret. Rex autem huiusmodi responso a papa recepto, durissimum hoc, quod propositum est, et ipse omnesque sui iudicabant; verumtamen, cum aliter reconciliari nullatenus posset, vellet nollet, satis moestissimus consensus.

Tandem vero ne ipse iuraret, vix apud papam interventum est; duo autem episcopi, Neapolitanus et Vercellensis, praeter alios familiares eius qui deinceps iurarent, ad sacramentum pro eo faciendum electi sunt. Qui, ut summam sacramenti memoremus, in hunc modum iurabant: ut videlicet dominus illorum Heinricus, quando-cumque ipsi infra annum papa Gregorius constitueret, in concordiam et pacem cum principibus regni aut secundum iudicium aut misericordiam illius veniret, et nullam laesionem ipse sive suorum quisquam domno papae aut legatis illius inferrent, in quascumque partes regni ob regimen aecclèsiae venirent, nec in captione nec in membrorum suorum truncatione; et, si ab aliquo alio laederentur, ipse, quando primum posset, bona fide illos adiuveret; et si aliquod impedimentum ipsi obstaret, ut tempus et inducias, quas ipsi domnus papa constitueret, observare nullatenus posset, deinceps cum primum posset,

absque mora indilate observare festinaret. Hoc ut praedictum est pacto, introitus et accessus ad papam regi, magno lacrimarum fluore ploranti, caeterisque excommunicatis non parum similiter plorantibus patefiebat. Quid ibi lacrimarum ab utraque parte effunderetur, non facile quis enarraret; ubi dominus papa non minimum pro ovibus quae perierant, Deo requirendis fletu miserabili conquassatus, ipsis ut oportuit humiliter prostratis, et praesumptionis suae pertinaciam confessis, canonicae reconciliationis et apostolicae consolationis idoneos protulit adhortatus, et sic apostolica indulgentia et benedictione reconciliatos et christianae communioni redditos, in aecclesiam introduxit. Dehinc facta pro eis consueta oratione, et in osculo sancto regi et episcopis quinque, Argentino, Bremensi, Lausannensi, Basiliensi, Neapolitano, et caeteris maioribus dignanter salutatis, ipse papa missas fecit, et in loco communionis regi ad se vocato eucharistiam porrexit, quam antea ipsi interdixit. Cuius participatione rex se indignum fore contestans, incommunicatus digreditur. Unde mox apostolicus quasi quoddam indicium inpuritatis et quasi testimonium latentis in eo cuiuslibet ypocrisis, Spiritu revelante, non imprudenter capiebat, et nequaquam se verborum eius fidei deinceps totum ex toto credere praesumebat. Demum vero cibo satis decenter praeparato, simul ad eandem mensam consedebant, sobrio se victu honeste procurabant; et inde cum gratiarum actione surgentes, et non multa praeter maxime necessaria oboedientiae promissae, fidei datae, sacramenti non violandi, perfectae poenitentiae, nec non cavendi Longobardorum anathematis commonitoriola, ad invicem sibi colloquentes, rex accepta apostolica licentia et benedictione cum suis inde discessit, praeter episcopos, quos papa iussit illic incarcerari, prout sibi bene complacuit. Insuper pactum sacramenti cuiusdam, quod a familiaribus regis papae adhuc persolvendum restiterat, ab eis fiendum exigebatur. Quod ipsi contentiosa quadam discordia longe aliter quam conderetur, pervertere conantes, sese reatu periurii cito a papa capiendos dum metuerant, ne omnino ipsi iurarent, modis omnibus cavillosi diffugerant. Ex quibus Augustensis episcopus absque licentia noctu inde clandestina fuga non reconciliatus evaserat. Sic in primo pacto, quod ad invicem statuerant, papam artificiose delusum et deceptum, mendaces abierant.

Donizo, Vita Mathildis lb. 2 cap. 1 (in Hexametern). Aus: Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. XII 381, 58 ff.

Post matris mortem fama currente per orbem, regem dampnatum per papam commemoratum, turbati certe fortes sunt atque potentes per totum regnum, dicentes, esse superbum non parere pie sinceriter atque benigne Romanae sedi, quae claves continet aevi. Quocirca regem statuunt contempnere, recte ni redeat, papae pacem studeat revocare. Non aliter se rex noscens regnare valere, ad consobrinam Mathildim misit, ut ipsa consilium caperet, quo papa veniret ab Urbe Longobardiam, peteret veniam sibi dignam ipse, suum iussum faceret dubio procul ultro. Papa precesque videns dominae Mathildis, eidem quod quaerit donat; dimisit denique Romam opilio dignus, Canossam venit et intus. Quem sancti Petri vice digniter illa recepit; salvificum rorem quae papae sumpsit ab ore. Regis Heinrichi domina comitante Mathildi affuit et iuxta presentia turbaque multa; ex me fitque nova, dum fiunt talia, Roma. Urbs, honor ecce tuus mecum rex, papa simul sunt ac Itali proceres, nec non Galli proceresque ultramontani, Romani, pontificali stemate fulgentes; ad-sunt plures sapientes, inter quos abbas Hugo Cluniacensis hic astat, qui pater in lavacro regis fuerat sacrosancto.

Pacis sermones tractabant hi seniores; cumque dies per tres starent pro pace loquentes, et pax non esset, rex atque recedere vellet, cappellam sancti petit idem rex Nicholai; in qua pastorem lacrimans oravit Hugonem, ut pro pace sua fideiussor sibi fiat. *Non licet hoc*, abbas regi respondit; et astans illic Mathildis rogitavit eum; sed et ipsi *hoc faciet nemo*, respondit, *tu nisi, credo*. Poplitibus flexis dixit rex atque Mathildi: *Tu nisi me multum inveris modo, non ego scutum ulterius frangam, mulctavit me quia papa. Consobrina valens, fac me benedicere, vade!* Ipsaque surrexit regique sponndit et exit ascendens sursum, stetit ac rex ipse deorsum. Alloquitur papam de regis fine reclamans. Sinceris dictis dominae venerabilis istis credidit antistes; ut iuret sic tamen ipse rex illi, sedi Romanae sitque fidelis. Praesul quaeque velit Gregorius, hoc sibi fecit rex retroscriptus. Solitoque nivem mage frigus per nimium magnum Ianus dabat hoc et in anno. Ante dies septem quam finem Ianus haberet, ante suam faciem concessit papa venire regem, cum plantis nudis a frigore captis. In cruce se

iactans, papae sepissime clamans: *Parce, beate pater! pie, parce michi peto plane!* Papa videns flentem, miseratus ei satis est est (zu korr. et = etiam?); nam benedixit eum, pacem tribuit, sibi demum missam cantavit, corpus dedit et deitatis; secum convivans super arcem quin Canusinam. Ipsum dimisit, postquam iuravit. Et ivit Urbem Reginam, qua stabat turba maligna pontificum, valde metuentes hanc fore pacem.

36. Schreiben Gregors an die Gläubigen in Deutschland über seine beabsichtigte Reise dorthin und über König Heinrichs Haltung.¹⁾ (1077 Ende Februar.)

Aus: Ph. Jaffé, Bibliotheca rerum Germ. Tom. 2 S. 545 f. Epistolae collectae Nr. 20.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectissimis in Christo fratribus et filiis, archiepiscopis episcopis ducibus comitibus caeterisque principibus cum omni populo regni Theuthonicorum, christianam fidem et religionem defendentibus, salutem et apostolicam benedictionem.

Sicut in prioribus litteris et legatorum verbis vobis significavimus — intelligentes, quod digne Deo defensores iustitiae vos in vera oboedientia et apostolici principatus reverentia exhibuistis, in vestra fide et consiliis fiducialiter spem ponentes — contra voluntatem pene omnium fidelium nostrorum, excepta carissima et fidelissima beati Petri filia, videlicet Mathilde, iter ad vos non solum inter multa incommoda sed et pericula aggressi sumus. Et pervenisse quidem potuissemus, si ducatum eo tempore, eo loco, quo constitutum erat, ex vestra parte habuissemus. Cum autem ex ipsa suspensione nostrae profectionis regi, in Italiam properanti, ad nos perveniendi daretur occasio, victi eius humilitate et multimodae penitudinis exhibitione, ab anathematis vinculo absolutum, in gratiam communionis eum recepimus; de cetero nichil secum statuentes, nisi quod ad cautelam et honorem omnium vestrum fore putavimus.

Cumque Langobardorum episcopi, totius negotii summam ad communem conventum et prudentiae vestrae consultationem reservatam esse, cognoscerent, nec de suis culpis ea quam sperabant impunitate absolutionem con-

¹⁾ Vgl. G. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. Band 3 Exkurs I und A. Hauck l. c. Band 3 dritte Aufl. 1906 S. 811 ff.

sequi potuissent, quantam superbiam quantosque maliciae conatus contra nos adorsi sint, ad dicendum quidem triste, ad audiendum est abhominabile; cum illi, qui in aeclesia Dei columpnae esse debuerunt, non modo in compage corporis Christi nullum locum teneant, sed pertinaciter impugnatores et, quantum ad se, destructores existant.

De rege vero, ut in his, quae nobis promisit, simpliciter aut obedienter ambulaverit, non multum laetari possumus; praesertim cum ex eius praesentia pessimi quique contra nos et apostolicam sedem plus audaciae, quam terroris pro perpetrata iniquitate, habeant.

Inter haec vestra consilia expectantes, tandem per filium nostrum Raponem, quem ad vos misimus, hoc vos velle et postulare cognovimus: si quo modo ad partes vestras transire possimus, atque id, ut cautius fieri possit, cum regis consilio et adiutorio agere studeamus. Nos itaque, sicut vobis mandavimus, vestrae voluntati atque consiliis in omnibus secundum beneplacitum Dei satisfacere cupientes, id ipsum per nuncios nostros cum rege statuere atque coaptare operam damus. Verum quo animo ipse nobis et vobis in hac causa consentire debeat, ante missionem huius legationis, quoniam rex a nobis longe distabat, praenosceri non potuimus; sed mox ut cognoverimus, vobis intimare non tardabimus.

Scitote igitur, quoniam haec est voluntas et desiderium nostrum: ut, vel consensu regis vel si eo nolente fieri possit, ad vos pro communi utilitate et salute omnium vestrum pertranseamus. Quod si, peccatis et pravorum studii obstantibus, fieri nequiverit, absens tamen omnipotentem Deum obnixis semper orabo precibus: ut corda vestra et fidem in omni gratia et virtute confirmet, et ita in omnibus vestra consilia et facta dirigat, ut libertatem christianae religionis indefessa virtute defendere, et ea, quae ad statum et gloriam nobilissimi regni vestri Deo dignissima et vobis utilissima sunt, providere possitis et exequi. Vos autem in proposito defendendae iustitiae, quod pro nomine Christi et aeterna retributione incepistis, ita persistite, ut ad coronam tam sancti tam Deo placiti certaminis, Deo donante, pertingere valeatis.

Plura vobis per scripta misissemus, nisi quod tales ad vos nuncios direximus, quibus indubitanter crederes potestis; in quorum ore, quidquid in epistola minus continetur et pro vobis vel ad vos cor nostrum habet posuimus. Amen.

37. Berichte über die Verpflichtungen Rudolfs bei seiner Wahl.

Bruno. Aus: *Scriptores rerum Germanicarum, Brunonis de bello Saxonico liber*, editio altera rec. W. Wattenbach S. 67f.

Interea Saxones et Suevi Forcheim conveniunt, sed et de aliis regionibus legati aderant, qui quicquid isti de re publica commode definierint, idem laudare suos indicant. Aderat etiam legatus apostolici, qui cuncta quae de regno nostrates utiliter disponerent, apostolicae sublimitatis auctoritate firmaret. Ex multis quos probitate dignos in electione proposuerunt, tandem Rodulfum, ducem Suevorum, regem sibi Saxones et Suevi concorditer elegerunt. At cum singuli deberent eum regem laudare, quidam voluerunt aliquas condiciones interponere, ut hac lege eum super se levarent regem, quatinus sibi de suis iniuriis specialiter promitteret iustificationem. Otto namque dux non prius volebat eum sibi regem constituere, nisi promitteret honorem sibi iniuste ablatam restituere. Sic et alii multi suas singulares causas interponunt, quas ut ille se correcturum promitteret volunt. Quod intelligens apostolici legatus fieri prohibuit, et ostendens eum non singulorum sed universorum fore regem, ut universis iustum se promitteret, satis esse perhibuit. Ait etiam, si eo modo quo coeptum fuerat, promissionibus singillatim praemissis eligeretur, ipsa electio non sincera, sed haeresis simoniaca veneno polluta videretur. Tamen quaedam sunt ibi causae specialiter exceptae, quas, quia iniuste viguerant, deberet emendare; scilicet ut episcopatus non pro pretio nec pro amicitia daret, sed unicuique ecclesiae de suis electionem, sicut iubent canones, permetteret. Hoc etiam ibi consensu communi comprobatum, Romani pontificis auctoritate est corroboratum, ut regia potestas nulli per hereditatem, sicut ante fuit consuetudo, cederet, sed filius regis, etiam si valde dignus esset, potius per electionem spontaneam, quam per successionis lineam rex proveniret; si vero non esset dignus regis filius, vel si nollet eum populus, quem regem facere vellet haberet in potestate populus.

Paul von Bernried, *Vita Gregorii VII.* cap. 95.

Aus J. M. Watterich, *Pontificum Romanorum vitae* Tom. I S. 530.

Qui (scil. Rudolfus) utique regnum, non ut proprium, sed pro dispensatione sibi creditum reputans, omne haereditarium ius in eo repudiavit et, vel filio suo se hoc adap-

taturum fore, penitus abnegavit; iustissime in arbitrio principum esse decernens, ut post mortem eius libere non magis filium eius, quam alium eligerent, nisi quem ad id culminis aetate et morum gravitate dignum invenissent.

38. Gregor bannt zum zweiten Male König Heinrich und setzt ihn ab, gewährt König Rudolf die Regierung des deutschen Reiches. 1080 März 7.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta Tom. I 557 ff. — Vgl. dazu das Rechtfertigungsschreiben Gregors an Bischof Hermann von Metz in Registrum Greg. VIII 21.

Beate Petre princeps apostolorum et tu beate Paule doctor gentium, dignamini queso aures vestras ad me inclinare meque clementer exaudire! Quia veritatis estis discipuli et amatores, adjuvate, ut veritatem vobis dicam, omni remota falsitate, quam omnino detestamini, ut fratres mei melius michi adquiescant et sciant et intelligant, quia ex vestra fiducia post Deum et matrem eius semper virginem Mariam pravis et iniquis resisto, vestris autem fidelibus auxilium praesto. Vos enim scitis, quia non libenter ad sacrum ordinem accessi; et invitus ultra montes cum domino papa Gregorio abii, sed magis invitus cum domino meo papa Leone ad vestram specialem ecclesiam redii, in qua utcunque vobis deservivi; deinde valde invitus cum multo dolore et gemitu ac planetu in throno vestro valde indignus sum collocatus. Hec ideo dico, quia non ego vos, sed vos elegistis me et gravissimum pondus vestrae ecclesiae supra me posuistis. Et quia super montem excelsum me iussistis ascendere et clamare atque annunciare populo Dei scelera eorum et filiis ecclesiae peccata eorum, membra diaboli contra me coeperunt insurgere et usque ad sanguinem praesumpserunt in me manus suas inicere. Astiterunt enim reges terrae et principes saeculares et ecclesiastici, aulici etiam et vulgares convenerunt in unum adversus Dominum et adversus vos christos eius, dicentes: ‚dirumpamus vincula eorum et proiciamus a nobis iugum ipsorum‘; et ut me omnino morte vel exilio confunderent, multis modis conati sunt in me insurgere.

Inter quos specialiter Henricus, quem dicunt regem, Henrici imperatoris filius, contra vestram calcaneum erexit ecclesiam, facta cum multis episcopis ultramontanis et Italicis conspiratione, annitens, me deiciendo eam sibi subiugare. Cuius superbiae vestra resistit auctoritas, eam-

que vestra destruxit potestas. Qui confusus et humiliatus ad me in Longobardiam veniens absolutionem ab excommunicatione quesivit. Quem ego videns humiliatum, multis ab eo promissionibus acceptis de suae vitae emendatione, solam ei communionem reddidi; non tamen in regno, a quo eum in Romana synodo deposueram, instauravi; nec fidelitatem omnium, qui sibi iuraverant vel erant iuraturi, a qua omnes absolvi in eadem synodo, ut sibi servarent, praecepi. Et haec ideo detinui, ut inter eum et episcopos vel principes ultramontanos, qui ei causa iussionis vestrae ecclesiae restiterant, iustitiam facerem vel pacem componerem, sicut ipse Henricus iuramento per duos episcopos michi promisit. Praedicti autem episcopi et principes ultramontani audientes, illum non servare mihi quod promiserat, quasi desperati de eo, sine meo consilio vobis testibus, elegerunt sibi Rodulfum ducem in regem. Qui rex Rodulfus festinanter ad me misso nuncio indicavit, se coactum regni gubernacula suscepisse, tamen sese paratum michi omnibus modis oboedire. Et ut hoc verius credatur, semper ex eo tempore eundem mihi misit sermonem, adiciens etiam filio suo obside et fidelis sui ducis Bertaldi filio, quod promittebat, firmare. Interea Henricus cepit me precari, ut illum contra predictum Rodulfum adjuvarem. Cui respondi: me libenter facere, audita utriusque partis ratione, ut scirem, cui iustitia magis faveret. Ille vero putans, suis viribus eum posse devincere, meam contempsit responsionem. Postquam autem persensit, se non posse sicut speravit agere, duo episcopi, Verdunensis videlicet et Osenburgensis, de consentaneis suis Romam venerunt et in synodo ex parte Henrici me, ut ei iustitiam facerem, rogaverunt. Quod et nuncii Rodulfi fieri laudaverunt. Tandem, aspirante Deo sicut credo, statui in eadem synodo: in partibus ultramontanis fieri colloquium, ut illic aut pax statueretur aut, cui amplius iustitia faveret, cognosceretur. Ego enim, sicut vos mihi testes estis patres et domini, usque hodie nullam partem disposui adjuvare nisi eam, cui plus iustitia faveret. Et quia putabam, quod iniustior pars colloquium nollet fieri, ubi iustitia suum locum servaret, excommunicavi et anathemate alligavi omnes personas sive regis sive ducis aut episcopi seu alicuius hominis, qui colloquium aliquo ingenio impediret, ut non fieret. Predictus autem Henricus cum suis fautoribus non timens periculum

inoboedientiae, quod est scelus idolatriae, colloquium impediendo excommunicationem incurrit et se ipsum anathematis vinculo alligavit magnamque multitudinem christianorum morti tradi et ecclesias fecit dissipari et totum paene Teutonicorum regnum desolationi dedit. Quapropter confidens de iudicio et misericordia Dei eiusque piissime matris semper virginis Mariae, fultus vestra auctoritate, saepe nominatum Heinricum, quem regem dicunt, omnesque fautores eius excommunicationi subicio et anathematis vinculis alligo. Et iterum regnum Teutonicorum et Italiae ex parte omnipotentis Dei et vestra interdicens ei, omnem potestatem et dignitatem illi regiam tollo et, ut nullus christianorum ei sicut regi oboediat, interdico omnesque, qui ei iuraverunt vel iurabunt de regni dominatione, a iuramenti promissione absolvo. Ipse autem Heinricus cum suis fautoribus in omni congressione belli nullas vires nullamque in vita sua victoriam optineat. Ut autem Rodulfus regnum Teutonicorum regat et defendat, quem Teutonici elegerunt sibi in regem, ad vestram fidelitatem ex parte vestra dono, largior et concedo; omnibus sibi fideliter adhaerentibus absolutionem omnium peccatorum vestramque benedictionem in hac vita et in futura, vestra fretus fiducia largior. Sicut enim Heinricus pro sua superbia, inoboedientia et falsitate a regni dignitate iuste abicitur, ita Rodulfo pro sua humilitate, oboedientia et veritate potestas et dignitas regni conceditur.

Agite nunc queso, patres et principes sanctissimi, ut omnis mundus intelligat et cognoscat, quia, si potestis in coelo ligare et solvere, potestis in terra imperia, regna, principatus, ducatus, marchias, comitatus et omnium hominum possessiones pro meritis tollere unicuique et concedere. Vos enim patriarchatus, primatus, archiepiscopatus, episcopatus frequenter tulistis pravis et indignis et religiosis viris dedistis. Si enim spiritualia iudicatis, quid de saecularibus vos posse credendum est! Et si angelos dominantes omnibus superbis principibus iudicabitis, quid de illorum servis facere potestis! Addiscant nunc reges et omnes saeculi principes, quanti vos estis, quid potestis; et timeant parvipendere iussionem ecclesiae vestrae. Et in praedicto Heinrico tam cito iudicium vestrum exercete, ut omnes sciant, quia non fortuito sed vestra potestate cadet. Confundetur; utinam ad penitentiam, ut spiritus sit salvus in die Domini.

39. Schreiben Gregors an Bischof Altmann von Passau und Abt Wilhelm von Hirschau über Wahl eines neuen Gegenkönigs mit Angabe des von diesem zu fordernden Lehnseides. (1081 nach Februar.)

Aus: Registrum Gregorii VII 26 ed. Ph. Jaffé l. c. S. 473 ff.
Am Schluss verkürzt.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilecto in Christo fratri et coepiscopo Pataviensi Altmanno et venerabili Hirsaugiensi abbati Willelmo salutem et apostolicam benedictionem.

Prudentia vestrae ex hoc satis gratulamur, quia, sicut oportebat, nunciare nobis vera summopere studuistis; praesertim cum multa et varia ex partibus vestris apud nos referantur.

Notificamus autem dilectioni vestrae: pene omnes nostros fideles audita morte Rodulfi beatae memoriae regis niti, ad hoc nos cebris adhortationibus flectere, ut Heinricum, iam pridem sicut scitis plura facere nobis paratum, cui ferme omnes Italici favent, in gratiam nostram recipiamus; adicientes, si ille in Italiam provelle et conatu suo, non valens nobiscum habere pacem, contra sanctam ecclesiam venerit, ex vobis frustra sperandum fore auxilium. Quod quidem si nobis, qui illius superbiam parvi pendimus, deficiat, non adeo grave videtur. Si vero filiae nostrae Mathildi, cuius militum animos ipsi perpenditis, a vobis suffragatum non fuerit, quid aliud restat, nisi ut — cum sui resistere recusaverint, quam utique hac in re pro insana habent — ipsa vel coacta paci illius acquiescat aut, quicquid possidere videtur, amittat? Quam ob rem summopere niti vos oportet, eam certam reddere: an ex vobis praesidium expectare firmiter debeat.

Si Heinricus forte Longobardiam intraverit, admonere etiam te, karissime frater, volumus duce Welfonem: ut fidelitatem beato Petro faciat, sicut coram imperatrice Agnete et episcopo Cumano mecum disposuit, concessio sibi — post mortem patris — eius beneficio. Illum enim totum in gremio beati Petri desideramus collocare et ad eius^m servitium specialiter provocare. Quam voluntatem si in eo vel etiam in aliis potentibus viris, amore beati Petri pro suorum peccatorum absolute ductis, cognoveris, ut perficiant elabora; nosque certos reddere dili-

genter procura. Hac enim fiducia, ut Italici, remoti ab Heinricho, nobis immo beato Petro fideliter adhereant, Deo adiuvante efficere credimus.

Preterea admonendi sunt omnes in partibus vestris Deum timentes ac sponsae Christi libertatem diligentes: ut non, aliqua gratia suadente aut ullo metu cogente, properent eam temere personam eligere, cuius mores et cetera, quae regi oportet inesse, a suscipienda christianae religionis defensione et cura discordent. Melius quippe fore arbitramur, ut aliqua mora secundum Deum ad honorem sanctae ecclesiae rex provideatur idoneus, quam nimium festinando in regem aliquis ordinetur indignus. Scimus quidem, quod fratres nostri longo certamine diversisque perturbationibus fatigantur; nobilium tamen esse dinoscitur, multo tempore pro libertate sanctae ecclesiae decertare quam miserae ac diabolicae servituti subiacere. Certant namque miseri, scilicet membra diaboli, ut eiusdem misera servitute opprimantur; certant e contra membra Christi, ut eosdem miseros ad christianam libertatem reducant.

Quapropter fundendae sunt frequentissimae orationes et largissimae dandae elemosinae omnibusque modis redemptor noster exorandus: ut inimici nostri, quos suo praecepto diligimus, respiscant et ad gremium sanctae ecclesiae redeant; suaeque sponsae, pro qua mori dignatus est, defensorem et rectorem, sicut eam decet, clementer tribuat. Nisi enim ita oboediens et sanctae ecclesiae humiliter devotus ac utilis, quemadmodum christianum regem oportet et sicut de Rodulfo speravimus, fuerit, procul dubio ei non modo sancta ecclesia non favebit sed etiam contradicet. De praedicto enim Rodulfo rege quid sancta Romana ecclesia speraverit et quid ille promittebat, tu ipse, frater karissime, satis cognoscis. Providendum est ergo: ut non minus ab eo, qui est eligendus in regem, inter tot pericula et labores sperare debeamus. Qua de re quid promissionis iuramento sancta Romana ecclesia ab illo requirat, in sequenti significamus:

„Ab hac hora et deinceps fidelis ero per rectam fidem beato Petro apostolo eiusque vicario pape Gregorio, qui nunc in carne vivit. Et quodcumque mihi ipse papa praecæperit, sub his videlicet verbis: „per veram oboedientiam“, fideliter, sicut oportet christianum, observabo. De ordinatione vero ecclesiarum et de terris vel censu,

quae Constantinus imperator vel Carolus sancto Petro dederunt, et de omnibus ecclesiis vel praediis, quae apostolicae sedi ab aliquibus viris vel mulieribus aliquo tempore sunt oblata vel concessa et in mea sunt vel fuerint potestate, ita conveniam cum papa, ut periculum sacrilegii et perditionem animae meae non incurram. Et Deo sanctoque Petro, adiuvente Christo, dignum honorem et utilitatem impendam. Et eo die, quando illum primitus videro, fideliter per manus meas miles sancti Petri et illius efficiar.“

Verum, quoniam religionem tuam apostolicae sedi fidelem et promissis tenemus et experimentis non dubitamus, de his si quid minuendum vel augendum censeris — non tamen praetermisso integro fidelitatis modo et oboedientiae promissione — potestati tuae et fidei, quam beato Petro debes, committimus.

Quod vero de sacerdotibus interrogastis, placet nobis: ut in praesentiarum — tum propter populorum turbationes tum etiam propter bonorum inopiam, scilicet quia paucissimi sunt qui fidelibus christianis officia religionis persolvant — pro tempore rigorem canonicum temperando, debeatis sufferre. De his nanque pacis et tranquillitatis tempore, quod Domino miserante cito futurum credimus, convenientius tractari pleniusque poterit canonicus ordo servari.

QUELLENSAMMLUNG ZUR DEUTSCHEN GESCHICHTE
HERAUSGEGEBEN VON E. BRANDENBURG UND G. SEELIGER

QUELLEN ZUR GESCHICHTE
DES INVESTITURSTREITES

VON

ERNST BERNHEIM

HEFT II

ZUR GESCHICHTE
DES WORMSER KONKORDATES

1907

LEIPZIG UND BERLIN

DRUCK UND VERLAG VON B. G. TEUBNER

**ALLE RECHTE,
EINSCHLIESSLICH DES ÜBERSETZUNGSRECHTS, VORBEHALTEN.**

Inhaltsverzeichnis.

	Seite
1. Aus den bald nach 1080 erdichteten päpstlichen Investiturprivilegien	1
2. Aus Streitschriften über Wahl, Weihe und Investitur der Geistlichen 1097—1118	3
3. Über den Hergang der Bischofswahlen um 1100 und die kirchenpolitische Haltung des Erzb. Konrad v. Salzburg	14
4. Aus den Dekreten des Konzils zu Guastalla 1106, Okt. 22	15
5. Verhandlungen der Gesandten K. Heinrichs V. mit Papst Paschalis II. zu Châlons 1107, Mai	16
6. Schreiben des Papstes Paschalis an den Erzb. Anselm v. Canterbury über seine Stellung zu K. Heinrich V. 1108, Okt. 12	18
7. Artikel gegen Eingriffe des Papstes Paschalis in die Kölner Metropolitanrechte (1106—1109)	18
8. Dekrete der Synode zu Rom 1110, März 7.	21
9. Vertrag zwischen den Bevollmächtigten des Papstes Paschalis und K. Heinrichs V. in der Kirche S. Maria-in-Turri zu Rom 1111, Febr. 4.	22
10. Vertragsbeschwörung zu Sutri 1111, Febr. 9	25
11. Vereitelte Ausführung des Vertrages in Rom 1111, Febr. 12	26
12. Vertrag bei Ponte Mammolo 1111, Apr. 11	27
13. Ausführung des Vertrages bei und in Rom 1111, Apr. 12—13	29
14. Kaiserliches Rundschreiben über die Vorgänge vom 4.—12. Febr. 1111	30
15. Bericht von päpstlicher Seite über die Vorgänge vom 9. Febr.—13. Apr. 1111	32
16. Bericht von kaiserlicher Seite über die Vorgänge vom 11.—13. Apr. 1111	36

	Seite
17. Bericht aus der Chronik Ekkehards über die Vorgänge vom Februar—April 1111	37
18. Aus dem Schreiben der Bischöfe der Kirchenprovinz Sens an den Erzb. Josceran v. Lyon betreffs des Investiturprivilegs (vor 1112, März)	39
19. Widerruf des päpstl. Privilegs vom 12. Apr. 1111 durch Papst Paschalis und die Synode zu Rom 1112, März 23	43
20. Schreiben des Erzb. Guido v. Vienne im Namen des Konzils zu Vienne an Papst Paschalis unter Androhung der ObediENZentziehung (1112, nach Sept. 16)	44
21. Antwort des Papstes auf vorstehendes Schreiben 1112, Okt. 20	45
22. Bericht Hessos über die Verhandlungen zwischen Papst Calixt II. und K. Heinrich V. und über das Konzil zu Rheims 1119, Ende Sept.—Okt. 30	46
23. Entwurf des Vertrages zwischen Papst Calixt und K. Heinrich 1119, Okt. 17.—19.	53
24. Dekrete des Konzils zu Rheims unter Papst Calixt 1119, Okt. 30	54
25. Friedensbedingungen der Fürsten zu Würzburg 1121, Sept.—Okt.	55
26. Entgegenkommendes Schreiben des Papstes Calixt an K. Heinrich 1122, Febr. 19	56
27. Das Wormser Konkordat 1122, Sept. 23.	57
28. Schreiben des Erzb. Adelbert v. Mainz an Papst Calixt über das Wormser Konkordat (1122, nach Sept. 23)	59
29. Bericht aus der Chronik Ekkehards über den Abschluß des Wormser Konkordates	61
30. Schreiben des Papstes Calixt an K. Heinrich mit Anerkennung des Friedensschlusses 1122, Dez. 13	62
31. Berichte über die Bestätigung des Wormser Konkordates auf dem Universalkonzil zu Rom 1123, März	63
32. Aus den Dekreten des Universalkonzils zu Rom 1123, März 27	64
33. Erzb. Adelbert v. Mainz an Papst Calixt wider das tyrannische Verfahren K. Heinrichs gegen den Bischof v. Straßburg (1122 ex.—1123 nach März)	65
34. Verhalten K. Heinrichs bei der zwistigen Abtwahl zu St. Gallen (1122—1123)	66

	Seite
35. Einladung zur Königswahl durch Erzb. Adelbert v. Mainz und andere bei K. Heinrichs Bestattung anwesende Fürsten (ca. Juni 1125) . . .	68
36. Aus dem Bericht (eines bairischen Geistlichen) über die Wahl K. Lothars III. (1125, August) . . .	69
37. Privileg des Papstes Innocenz II. für K. Lothar III. 1133, Juni 8	70
38. Äußerungen des Propstes Gerhoh v. Reichersberg über das Wormser Konkordat ca. 1135—1162	71
39. Verhalten K. Lothars III. bei der zwistigen Bischofswahl zu Halberstadt (1135, Okt.)	79
40. Verhalten K. Konrads III. bei der zwistigen Bischofswahl zu Utrecht (nach 1151, März 18)	81
41. Äußerungen des Bischofs Otto v. Freising über das Wormser Konkordat (ca. 1156—1157)	82
42. Dekret des Universalkonzils zu Rom unter Papst Innocenz II. über die Bischofswahlen 1139, April	83
43. Urkundlicher Verzicht K. Friedrichs II. von Reichs wegen auf jeden Einfluß bei den Wahlen der Prälaten usw. 1213, Juli 12	84
44. Das Papstwahldekret von 1179	85
45. Dekrete des Universalkonzils zu Rom unter Papst Innocenz III. über die Bischofswahlen 1215, November	86

Eckige Klammern in den Texten bedeuten, daß die Worte nur in einem Teil der Kodizes stehen, runde Klammern bedeuten Zusätze oder Vermutungen der Editoren. Vgl. im übrigen das Vorwort zu Heft 1.

1. Aus den bald nach 1080 erdichteten päpstlichen Investiturprivilegien.¹⁾

a) Aus dem Bericht über ein angebliches Privileg Papst Hadrians I. an Karl den Grossen.

Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta
Tom. I 659, 22 ff.

Stephano vero defuncto, Adrianus papa Karolo legatos direxit et ut Romam veniret ad defendendas res aecclesiae postulavit. Tunc temporis Karolus Italiam ingressus Papiam obsedit et relinquens ibi exercitum Romam tetendit ad sanctam resurrectionem ibique satis honorifice susceptus est a beato Adriano papa et a cunctis ordinibus Romanorum et in laudibus civitatis adclamatum est: ‚Karolo perpetuo angusto a Deo coronato vita et victoria‘. Post vero sanctam resurrectionem reversus Papiam cepit Desiderium regem duxitque in captivitatem. Deinde reversus Romam constituit sanctam ibi synodum cum Adriano papa in patriarchio Laterani in aecclesia sancti Salvatoris. Que reverentissime celebrata est a C quinquaginta tribus viris religiosissimis, episcopis et abbatibus, adhuc etiam a iudicibus et legis doctoribus et ab universis ordinibus et regionibus huius alme urbis et a cuncto populo, clero sancte Romane aecclesiae, exquirentibus usus legesque et mores et quemadmodum hereses et seditiones abolere possent, de apostolica sede et de dignitate patriciatus et Romano imperio, ex quibus omnibus nimius error crescebat universo orbi. Populus itaque Romanus more solito legem condebat. Sed difficile erat pro unoquoque negocio tociens tot in unum congregare. Unde suum ius et potestatem imperatori concesserunt, prout legitur: ‚Populus itaque Romanus concessit ei et in eum omne suum ius et potestatem‘. Ad hoc quoque exemplum prefatus Adrianus papa cum omni clero et populo et universa sancta

¹⁾ Über die Entstehungszeit und das Verhältnis der Stücke zu einander s. Mon. Germ. hist. l. c. S. 657f., 664f.

synodo tradidit Karolo augusto omne suum ius et potestatem eligendi pontificem et ordinandi apostolicam sedem, dignitatem quoque patriciatus similiter ei concessit. Insuper archiepiscopos, episcopos per singulas provincias ab eo investituram accipere definiunt. Post hec consecrationem suscipiant, unde pertinet; ita tamen ut abolita sit veterum sententia moresque in posterum, quatenus nemo per cognitionem vel per amicitiam aut per pecuniam sibi eligat episcopum, sed soli regi huiusmodi reverenda tribuatur facultas. Veruntamen quamvis a clero et a populo aliqua presumptione vel religionis causa eligatur episcopus, nisi a rege laudetur et investiatur, a nemine consecretur. Ex hoc ipso tot prolatis sententiis ab universis, qui in hac sancta synodo congregati fuerant in nomine Trinitatis, Adrianus papa pre omnibus hec omnia concessit, laudavit et affirmando constituit.

b) Aus dem angeblichen Privileg
Papst Leos VIII. an Otto den Grossen (ausführl. Fassung).
Mon. Germ. hist. I. c. S. 673, 24ff.

Sic ergo populus Romanus, postquam se suo iure privarunt, nunquam illud omnino repetere possunt. Ideoque neque usum electionis apostolicæ sedis neque patriciatus vel regie potestatis eos expetere posse decrevimus, sed solus rex Romani imperii summae sædis apostolicæ pontificem eligendi ac ordinandi facultatem habere sanctimus et per nostram apostolicam statuimus auctoritatem; consecrationem tamen ab episcopis iuxta canonicam suscipi consuetudinem. Insuper episcopos in provinciis eligendi et ordinandi habeat potestatem, ut si quis episcopatum desiderat, ab eo reverenter anulum ac pastoralementem virgam. Sed si a cuncto populo et clero quis eligatur episcopus, nisi primum ante conspectum principis ducatur et ab eo laudetur et investituram susceperit, non consecretur. Sibimet quoque et quemcunque voluerit eligere successorem permittimus, quia non est hoc nobis novi iuris, si factum David ad medium deducamus.

c) Aus dem angeblichen Privileg
Papst Leos VIII. an Otto den Grossen (kürzere Fassung).
Mon. Germ. hist. I. c. S. 666, 15ff.

Idcirco ad exemplum beati Adriani sedis apostolicæ episcopi, cuius vitam et actionem satis discretam audivimus et rationabilem admodum in suis spiritalibus sanctionibus

recognovimus, qui eiusmodi sanctam synodum constituit et domno Karolo victoriosissimo regi Francorum atque Longobardorum ac patricio Romanorum patriciatus dignitatem ac ordinationem apostolicae sedis et episcopatum concessit, nos quoque Leo servus servorum Dei episcopus similiter cum cuncto clero et universo populo Romano omnibusque ordinibus huius alme Urbis, sicut in ipsis conscriptis apparet, constituimus, confirmamus, corroboramus et per nostram apostolicam auctoritatem concedimus atque largimur domno Ottoni primo Teutonico regi, dilectissimo spirituali in Christo filio nostro, eiusque successoribus huius regni Italiae in perpetuum tam sibi facultatem successorum eligendi, quam summe sedis apostolice pontificem ordinandi, ac per hoc et archiepiscopos seu episcopos, ut ipsi tamen ab eo investituram suscipiant et consecrationem recipiant undecumque pertinuerit, exceptis his quos imperator pontifici et archiepiscopis concessit. Ita demum asserimus, ut nemo deinceps, cuiusque gradus vel conditionis aut dignitatis sive religiositatis, eligendi regem vel patricium sive pontificem summe sedis apostolice aut quemcumque episcopum vel ordinandi habeat facultatem; set soli regi Romani imperii hanc reverentiae tribuimus facultatem, absque omni pecunia hec omnia superius disponenda; et ut ipse sit rex et patricius. Quod si a clero et a populo quis eligatur episcopus, nisi a supradicto rege laudetur et investiat, non consecratur.

2. Aus Streitschriften über Wahl, Weihe und Investitur der Geistlichen. 1097—1118.

a) Aus des Kardinals Deusdedit Libellus contra invasores et simoniacos (1097).

Mon. Germ. hist. Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI et XII conscripti Tom. II 313, 5 ff. und 314, 10 ff.¹⁾
Vgl. Heft 1 Nr. 7.

De numero vero annorum, quibus haec dampnabilis consuetudo permansisse dicitur, ut saeculi potestas pro suo libito pontifices promoveat, iure causari non potest. Nam de diversis consuetudinibus illa potissimum sequenda

¹⁾ Die diffizile Streitfrage betreffs der Gültigkeit der von Simonisten gespendeten Weihen lassen wir hier, wie überhaupt, beiseite, weil das Material dazu viel zu weitschichtig ist. Vgl. darüber C. Mirbt, Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. S. 372—446. — Die Bedeutung, welche A. Hauck, Kirchen-

est. quae, cum originem sumeret, catholicos patres suorum priorum patrum vestigia sectantes auctores habuit, sicut patres VII. et VIII. synodi secuti sunt statuta patrum sanctorum pontificum Romanorum, et illi consuetudinem ab apostolorum temporibus per omnes ecclesias observatam. Ea vero perversitas, quae a saeculi principibus superinducta est, non preiudicat eidem sanctae consuetudini, quantalibet obtinuerit temporum curricula. — — Nempe cum dignitas episcopalis a principe adipisci posse speratur, contemptis suis episcopis a clericis ecclesia Dei deseritur; et ab aliis quidem ingens pecunia [non solum regalibus, sed etiam] aulicorum marsupii infunditur, ut eorundem suffragia ad tam nefariam promotionem mereantur; ab aliis infinitae pecuniae dispendio plus decennio in saeculari curia deservitur, aestus, pluviae, frigora et cetera incommoda patientissime tolerantur; ab aliis autem vel sui pastoris vel cuius honorem ambiunt mors incessanter optatur: ab alio alii vehementer invidetur, dum quod sibi sperat, ab eo surripi posse putatur. Immo proh dolor! in tantam Dei iniuriam interdum prosilitur, ut et servis et fornicariis dignitas ista prestetur. Tales quippe cum adepti fuerint quod taliter expetierunt, peccantes saeculi potestates nullatenus redarguere presumunt, quoniam ab illis se promotos esse meminerunt, immo, ne redarguere presumerent, promoti fuerunt. Et hi quidem lac et lanam [ab ovibus] accipiunt, sed perditissime viventes ovium salutem neglegunt: sicque impletur quod scriptum est: *Ruina populi sacerdotes mali*. Et ite[ru]m: *Et erit sicut populus ita et sacerdos*. Sacerdotes quippe a populo non videntur distare, cum certatim se popularibus actionibus student implicare. Nam cum nemo militans Deo implicet se negotiis saecularibus, quidam eorum non canonum, sed canum et accipitrum studia et reliquos mundi luxuriam exercent. Quidam autem, quasi Deus laudet in sacerdote quod reprehendit in divite, amiciuntur peregrinorum [murium] pellibus, et relictis suis cathedralibus ecclesiis assistunt imperatoribus; cum canones spiritu Dei conditi prohibeant pontificibus palacia regis adire, sed si

geschichte Deutschlands Band 3 dritte Aufl. S. 879, der Unterscheidung von Simonisten und Schismaticern bei Deusdedit beizumischen, hat m. E. bei diesem nicht die von Hauck angesprochene Tragweite; die Stelle Libelli l. c. S. 327, 29 ff. steht m. E. nicht im Zusammenhang mit jener Unterscheidung.

qua suggerenda sunt, per suos diacones potius intimare. Cumque idem sacri canones sub interminatione prohibeant quemque pontificem a sua cathedrali ecclesia tribus dominicis diebus abesse, alios quidem eorum vix ter aut quater in anno, alios vix anno integro contingit eandem revisere; et ut soli non peccent, sed fiant, ut scriptum est, *laqueus iuvenum*, dant exemplum clericis suas itidem ecclesias deserere, et sub spe episcopandi regum curiae militare. Sed obicitur, clericos, ut divina officia principibus exhibeant, eorundum curiam inhabitare oportere: quasi non sit iustus apud Deum et apud homines convenientius, [ut nobis videtur,] quemque episcopum, in cuius diocesi contingit principem adesse, eidem idoneos et religiosos clericos ad divina mysteria celebranda dirigere, et pro temporis diuturnitate, qua idem ibidem moratur, alios aliis iubere succedere.

b) Aus dem Briefe des Bischofs Ivo von Chartres
an Erzbischof Hugo von Lyon (1097).

Mon. Germ. hist. Libelli de lite imperatorum et pontificum
saeculis XI et XII conscripti Tom. II 644, 17 ff.

Quod autem scripsistis, predictum electum investituram episcopatus de manu regis accepisse, nec relatum est nobis ab aliquo qui viderit nec cognitum. Quod tamen si factum esset, cum hoc nullam vim sacramenti gerat in constituendo episcopo, vel admissum vel omissum quid fidei, quid sacrae religioni officiat, ignoramus: cum post canonicam electionem reges ipsos apostolica auctoritate a concessione episcopatum prohibitos minime videamus. Legimus enim sanctae recordationis summos pontifices aliquando apud reges pro electis aecclesiarum, ut eis ab ipsis regibus concederentur episcopatus, ad quos electi erant, intercessisse; aliquorum, quia concessionem regum nondum consecuti fuerant, consecrationes distulisse. Quorum exempla supposuissemus, nisi prolixitatem epistolae vitassemus. Dominus quoque papa Urbanus reges tantum a corporali investitura excludit, quantum intelleximus, non ab electione, in quantum sunt caput populi, vel concessione, quamvis octava synodus solum prohibeat eos interesse electioni, non concessioni. Quae concessio sive fiat manu, sive fiat nutu, sive lingua, sive virga, quid refert, cum reges nichil spirituale se dare intendant, sed tantum aut

votis petentium annuere, aut villas ecclesiasticas et alia bona exteriora, quae de munificentia regum optinent aecclisiae, ipsis electis concedere?

c) Aus des Hugo von Fleury Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate (1102—1104).

Libelli l. c. S. 472, 19ff. und 489, 8ff.

Ubi vero eligitur episcopus a clero vel populo secundum morem aecclasticum, nullam vim ac perturbationem eligentibus rationabiliter rex per tyrannidem debet inferre, sed ordinationi legitime suum adhibere consensum. At si reprehensibilis ille qui eligitur fuerit inventus, non solum rex, sed nec plebs provinciae debet electioni ipsius suum assensum favoremque tribuere, sed etiam crimina, quibus ille detestabili maculatur infamia, voce publica denudare, ut vel hac contumelia eligentium temeritas comprimatur. Post electionem autem non anulum aut baculum a manu regia, sed investituram rerum secularium electus antistes debet suscipere et in suis ordinibus per anulum aut baculum animarum curam ab archiepiscopo suo, ut negotium huiusmodi sine disceptatione peragatur, et terrenis et spiritalibus potestatibus suae auctoritatis privilegium conservetur. Quod si regulariter fuerit conservatum, implebitur illud quod Salvator noster in euangelio praeciens dixit: *Reddite quae sunt caesaris caesari, et quae sunt Dei Deo, nec fluctuabit res firmiter et ordinabiliter stabilita, et procul aberit ab aecclisia sancta magnus tribulationum acervus.* — — Verumptamen propter eos, qui violenter in aecclisia se ingerunt et praesulatus honorem ab inreligiosis principibus pecunia comparant, amantes superbiam et temporalem dominationem cum vana ponpa et arrogantia mundi huius, statuit sancta Nichenensis synodus, ne quis praeter voluntatem et consensum metropolitani sui ullatenus fiat episcopus. Quod et postmodum venerabiles Romani corroboravere pontifices, videlicet Gelasius, Celestinus et Leo sanctissimus, decernentes, *ut nulla ratione fiat episcopus qui nec a clericis est electus, nec a plebibus expetitus, nec a provincialibus episcopis metropolitani iudicio consecratus.* Unde salutiferum et oportunitum esse speramus, ut si rex aut quislibet pius princeps praesulatus honorem viro sancto ordinabiliter tribuere vult, ne hoc suo solo faciat arbitrio, sed consilio et consensu metropolitani episcopi. Nam pro

eis, qui se contra censuram religiosam provehunt et culmen regiminis potius sibi rapiunt quam assequuntur, solet sepe dissensio pullulare, et oritur nonnunquam in populo gravis pernecies. Unde nobis cautum fore videtur, ut, si res huiusmodi pravorum studiis obstantibus competenter minime perfici potuerit, ut tamdiu differatur, donec in generali synodo rationabiliter atque legitime terminetur.

d) Aus dem anonymen Tractatus de investitura episcoporum. 1109.

Libelli l. c. S. 501, 15 ff.

Nil enim refert, sive verbo sive precepto sive baculo sive alia re, quam in manu teneat, investiat aut intronizat rex et imperator episcopum, qui die consecrationis veniens anulum et baculum ponit super altare et in curam pastorem singula suscipit a stola et ab auctoritate sancti Petri; sed congruum magis est per baculum, qui est duplex, id est temporalis et spiritualis. Operarius enim in seminandis spiritualibus dignus est mercede sua in accipiendis temporalibus iuxta quod Paulus ait: *Si spiritualia vobis seminamus, non est magnum, si carnalia id est temporalia a vobis metamus.* Precedens investitura per regem in fundis et rebus ecclesiae contra tyrannos et raptores quieta et pacifica reddit omnia; sequitur autem consecratio, ut bannus episcopalis banno regali conveniens in comunem salutem operetur, et si episcopis faciendum est regibus hominum et sacramentum de regalibus, aptius est ante consecrationem. Cum Paulus apostolus dicat: *Unusquisque in suo sensu habundat,* omnia divina et ecclesiastica per magistros aeclesiarum ad pacem et quietem pusillorum Christi tendere debent. Legitur etiam in libris Regum et Machabeorum, quod a regibus Iudeis et gentilibus sacerdotes investituras acceperunt in iudaismo. A Petro usque ad Silvestrum, qui Constantinum baptizavit, imperatores Romani erant gentiles et christianorum persecutores, et in fundis et rebus ecclesiasticis pauperes erant ecclesiae, et a timoratis christianis, qui tunc pauci erant, Rome et alibi constituebantur episcopi. Postquam autem a Silvestro per christianos reges et imperatores dotata et ditata et exaltatae sunt ecclesiae in fundis et aliis mobilibus, et iura civitatum in theloneis, monetis, villicis et scabinis, comitatibus, advocatiis, synodalibus bannis per reges delegata sunt episcopis, congruum fuit

et consequens, ut rex, qui est unus in populo et caput populi, investiat et intronizet episcopum et contra irruptionem hostium sciat, cui civitatem suam credat, cum ius suum in domum illorum transtulerit! Primus Gregorius conqueritur dolendo de quodam episcopo, qui adeo pauper erat, ut de episcopatu suo contra frigus vestem hiemalem habere non posset — a tali episcopo forsitan sancto non erat regi necessarium exigere hominum, sacramentum, obsides. Ex hoc, prout sunt consuetudines in regnis per orbem terrarum, de episcopis investiendis servanda sunt antiqua iura.

e) Aus des Placidus von Nonantula Liber de honore ecclesiae (1111 Ende).

Libelli l. c. S. 585, 19 ff., 605, 1 ff., 615, 6 ff., 612, 4 ff.

Nos enim ab electione pontificum non segregamus principes, sed hoc dicimus, quia ipsi sua potentia non debent pastores in aecclesia mittere, neque investiendo neque aliquo modo dominando, sed magis communi electione clericorum et consensu populorum, maiorum scilicet et minorum, inter quos videlicet tam reges quam principes numerantur, — in eis dumtaxat aecclesiis, quarum specialius filii deputantur. — pontifex eligi debet. Ubi imperator vel eius princeps non sicut dominus adesse debet, sed sicut filius. Quae electio dum taliter facta fuerit, canonica est et gratiae sancti Spiritus reputatur. Quae vero potentia humana contigerit, gratiae spirituali contraria est. Canonicam itaque electionem religiosus et pius imperator firmare in tantum debet, ut, si quis contra eam aliquid temptaverit, etiam gladio materiali persequendum putet. Quod faciens officium suum rite implebit. Ideo enim eius gladius in aecclesia permissus est esse, ut qui gladium spiritualem non timent timore materialis gladii ad iusticiam revocentur. Ideo et Dominus apostolis duos gladios se habere dicentibus ait: *Satis est*; id est: sufficit vobis, asserere iusticiam spirituali et materiali gladio. — — Spiritualis autem honor non tantum in manus impositione intellegitur, sed etiam in exterioribus aecclesiasticis rebus, quae ex consecratione provenire debere sanctus Paschalis primus, apostolicae sedis antistes, testis est. Et recte. Nam sicut corpus vivificatur anima et regitur, ita donis sancti Spiritus etiam corporalia aecclesiae sanctificantur, et cui sanctitas spiritualis con-

ceditur, ei recte et corporalia donantur. Ut enim anima in hac vita sine corpore non regitur, ita sancta aeclesia sine corporalibus donis, spiritualibus in praesenti non utitur. Sicut ergo qui hominem mercatur, quamvis corpus et non animam emisse videatur, tamen etiam animam mercasse vere convincitur, pro eo scilicet, quia sine anima corpus se habere non gaudet, sed sepelire festinat. Ita qui corporalia aeclesiae vel vi optinere nititur vel precio, donum Dei pecunia seu, quod peius est, violentia possidere velle convincitur. Cum itaque imperator vel aliquis princeps investituram aeclesiarum, quo signo possessio et dominatio demonstratur, optinere nitens pro sua et non pro Dei gloria dederit, etiam consecrationem pro sua gloria tribuit. Is enim sacratur, qui investitur, et ideo sacratur, quia investitus est. Aperte ergo patet, quia et sacratio illius pro gloria mundi, id est concupiscentia oculorum et superbia vitae, quae non est ex Patre, sed ex mundo, tribuitur. Constat vero, quia ei Spiritus sanctus non datur qui superbia et avaritia mundana, quae non esse ex Patre manifestum est, investitus, sacrationem Spiritus sancti ausus fuerit expetere. *Spiritus enim sanctus disciplinae effugiet fictum.* Vere enim haec fictio disciplinae est, cum quisque se ideo putat sacrandum, quia a populo electus et a rege investitus est, cum disciplina Spiritus sancti sit unumquemque pastorem solummodo pro salute animarum pure et simpliciter ab omnibus clericis uniuscuiusque aeclesiae eligi. Quibus consentire omnes filii illius aeclesiae, quae ordinanda est, et obedire pro salute animarum devotissime debent. Cuius electionis discretio non alicui humanae potestati, sed metropolitano episcopo a Deo collata est. Quae dum canonica probata fuerit, non ab imperatore electus investiri, sed ab archiepiscopo, qui vice Christi eum benedicat, investiri et consecrari debet. Ordinatus autem et sacratus, si quid aeclesia, quam suscepit antiquitus canonice imperatori debet, nisi forte imperator pro remedio animae suae remiserit, solvere per omnia curet. Piissimus autem imperator non gravare aeclesiam, sed magis ei servire, utpote suae spirituali matri, devotissime studeat. Non enim ideo sacro oleo ungitur, ut aeclesiae dominetur, sed ut Christo vero regi serviens eius sponsam a malorum insidiis humana potentia tueatur. Electio vero abbatum, quia ad solos monachos pertineat, testis est regula sanctis-

simi patris Benedicti. Ecce haec est disciplina Spiritus sancti, qua pastor aecclesiae eligi debet. — — Quia vero Dominus ait: *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis*, studendum est omnimodis, ut pax inter regnum et sacerdotium sit et firmiter Deo auxiliante permaneat. Quae ita, ut Deo inspirante cognoscimus, fieri potest, si, cum pastor aecclesiae canonicè electus, investitus et consecratus fuerit, tunc per se vel per suos fideles imperatorem adeat et de rebus aecclesiae sibi commissis imperiale praeceptum expetat. Quod ei piissimus imperator amore suae spiritualis matris libentissime concedens firmare dignetur, quod sui praedecessores illi aecclesiae concessisse manifestum est, promittens eidem aecclesiae et eius pastori suam piissimam defensionem in omnibus. — — Si vero imperator fidelis vel aliquis princeps quod sibimet iure competit pastori aecclesiae dare voluerit, investitura ceteris hominibus consueta concedere debet, non pastorali virga seu episcopali anulo, quibus misteria domini Christi signantur, et ideo sacrata verissime comprobantur. Dignum enim non est, ut terrenarum rerum investitura a terrenis principibus episcopalibus insignibus detur, quia, ut diximus, Spiritus sancti donum per haec designatur.

f) Aus der anonymen Disputatio vel Defensio Paschalis papae (vor 1112 Sept.).

Libelli l. c. S. 663, 20 ff. und 665, 39 ff.

Si vero electus non consecratur, nisi prius a rege investiatur, sic veridica ratione dicimus nullum in ecclesia eligendum, nullum in ecclesia consecrandum, quem constat per manum regis investiendum. Qui enim per manum regis domum Dei ingreditur et dispensator aecclesiae constituitur, ad hoc ut fiat hereticus promovetur. Legimus etenim Dei filium veritatis magistrum profitentem et dicentem: *Ego sum hostium*. Qui vero per Christum in domum Dei non ingreditur, ut fur et latro intrare approbatur. Ergo manus regis non est concessio legis. Legimus humanas leges et divinas, in quibus non imperatoribus, non regibus, non quibuslibet principibus de investituris episcopatum aliquid disponendi in ecclesia legitur concessa potestas. — — Novimus etenim, quod anulus et virga pontificalia sunt insignia et per ea spiritualia conferuntur dona, et per ea animarum cura et divina designantur sacramenta. Hec enim nec regem tangere nec ad

eum pertinere, cuius manus plene sunt sanguine, inrefragabili ratione profitemur. Sicut enim in aeclesia pastoralis virga est necessaria, qua regitur et ecclesiastica distinguntur officia; sic in domibus regum et imperiatorum illud insigne sceptrum, quod est imperialis vel regalis virga, qua regitur patria, ducatus, comitatus et cetera regalia distribuuntur iura. Si ergo dixerit, quod per virgam pontificalem et anulum sua tantum regalia velit conferre, aut sceptrum regale deserat, aut per illud regalia sua conferat.

g) Aus des Gottfried von Vendôme Schreiben an den Bischof Rainald von Anjou (1116—1118).

Libelli l. c. S. 684, 21 ff., Libelli l. c. S. 691, 12 ff.

Et episcopus sine canonica electione est quasi arbor sine radice. Arbor autem, quae radicem non habet, etiam si folia habeat, fructum ferre nullatenus valet. Ad huiusmodi arborem Christus quidem accessit, et cum ibi fructum non invenisset, eam maledixit. Tota itaque ordinatio episcopi in sola electione consistit et consecratione, si tamen illam electio recta praecesserit. Haec autem prius per semet ipsum fecit Christus, deinde vero vicarii eius. Et in apostolis quidam a Christo facta sunt, quoniam ab ipso electi et consecrati fuerunt; in aliis vero omnibus a nullis aliis fieri licet, nisi a vicariis Christi. Sunt autem vicarii Christi clerici in electione, episcopi in consecratione. Caeteri omnes petere quidem episcopum possunt, eligere vero vel consecrare non possunt. Quicumque igitur alio modo, quasi sub nomine pontificis, aeclesiam vel potestatem aeclesiasticam sibi vindicare praesumit, hic iam non per hostium intrat, sed aliunde ascendit, ut merito non inter episcopos computetur, sed inter fures et latrones connumeretur. Investituram, quam de manu laici accepistis per pastoralem virgam, silere non debeo, nec loqui sine dolore. Quod ad maiorem sanctae aeclesiae iniuriam in occulto factum non fuit, sed publice. Qui autem cognoscere voluerit, quid catholica et apostolica aeclesia de investitura senserit, quid docuerit, quid iudicaverit et constituerit, legat in primo capitulo illius concilii, quod tempore Gregorii septimi papae factum est, et ibi omnes clericos, qui de manu laici investituram suscipiunt hereticos vocatos et ideo dampnatos esse et excommunicatos invenerit. Licet enim alia heresis de investitura dicatur,

alia symoniaca: ista tamen, quae de investitura dicitur, contra sanctam aecclesiam fortius iaculatur. Ibi enim inprimis omnis aecclesiasticus ordo confunditur, quando hoc quod unicuique a solo suo consecratore in aecclesia cum orationibus, quae ibi conveniunt, dari debet, a saeculari potestate prius accipitur. Quod sancti apostoli non solum interdixerunt, verum etiam omnes illos, qui per saecularem potestatem aecclesiam optinent, a Christo sibi tradita potestate dampnaverunt. Et merito apostoli iuditio Spiritus sancti hanc heresim in ipso aecclesiae principio dampnare decreverunt, quam longo post tempore ex patre diabolo nascituram esse praeviderunt. Cum igitur laico et investitura et omnis etiam disponendarum aecclesiasticarum rerum facultas a Spiritu sancto, qui in apostolis loquebatur, negata sit penitus et interdicta: qui investituram a laico suscipit, non iam contra apostolos tantum, immo contra dominum apostolorum quod sanctum est canibus exponit. Investitura enim, de qua loquimur, sacramentum est, id est sacrum signum, quo princeps aecclesiae, episcopus scilicet, a caeteris hominibus secernitur pariter atque dinoscitur, et quo super christianum gregem cura pastoralis ei tribuitur. Hanc investituram ab illo solo suscipere debet, a quo et consecrationem habet. Illum siquidem prius oportet consecrari, deinde vero tanquam ducem aecclesiae sacris insignibus decorari. Si quis autem cuilibet saeculari potestati ista licere putat, errat. Quod si defendere nititur, apostolorum doctrinam et sancti Spiritus sensum adnullare desiderat, unde hæreticus esse nullatenus dubitatur. Haec praeterea hæresis de investitura si recte perspiciatur, etiam hæresis symoniaca esse viva et vera ratione probatur. Nam quae saecularis potestas sibi vindicare nititur investituram, nisi ut per hoc aut pecuniam extorqueat aut, quod est gravius, sibi inordinate subiectam efficiat pontificis personam? Nullus est utique laicorum, etiamsi ei liceret, qui tanta intentione anulum vel virgam dare desideret, nisi per haec quae sunt sacramenta aecclesiae temporalibus lucris inhiaret. Laicis quidem sacramenta ab aecclesia suscipere licet, non aecclesiae quaelibet sacramenta dare. Anulus autem et virga, quando ab illis dantur, a quibus dari debent, et quando et ubi et quomodo debent, sacramenta aecclesiae sunt, sicut sal et aqua et quaedam alia, sine quibus hominum et aecclesiarum consecrationes fieri non

possunt. — — Non sit imperatoribus et regibus molestum quod dicimus, nec consuetudine sibi vindicare nitantur quod eis Veritate negatur. Cum laicis etiam religiosis disponendarum aeccliesiarum vel aeccliesiasticarum rerum omnis facultas ab apostolis prohibeatur, manifestum est, quod eis investitura negatur ab ipsa veritate, a Christo videlicet, qui in apostolis loquebatur. Quod autem Christus in apostolis locutus sit, Paulus apostolus asserit dicens: *An experimentum eius quaeritis, qui in me loquitur Christus?* Cum igitur Christus sit veritas, sicut ipse dixit: *Ego sum veritas*, nec unquam: „ego sum consuetudo“ dixerit: qui christianus est Christum, et qui rex est, regem regum, ipsam scilicet veritatem, sequatur, non consuetudinem. In aeccliesiasticis possessionibus, quamvis nec in legibus nec in canonibus inveniatur, tamen propter scandalum et scisma vitandum talis regibus investitura concedatur, ut nec ipsi propter hoc pereant, nec sancta aeccliesia detrimentum patiat. Investituram per virgam et anulum accipere, nisi a suo consecratore, manifestum est esse dampnosum, quia nulli laico licet illa aeccliesiae sacramenta dare, sicut ei non licet episcopum consecrare. Res etiam, quae semel aeccliesiae datae sunt, reges iterum eas dare, vel de ipsis investire, nec debent nec convenienter possunt. Nam alicui dare quod habet, et de hoc investire aliquem quod ille iam tenet, superfluum est et vanum; non tamen videtur criminisum. Alia itaque est investitura, quae episcopum perficit, alia vero quae episcopum pascit. Illa ex divino iure habetur, ista ex iure humano. Subtrahe ius divinum, spiritualiter episcopus non creatur. Subtrahe ius humanum, possessiones amittit, quibus ipse corporaliter sustentatur. Non enim possessiones haberet aeccliesia, nisi sibi a regibus donarentur et ab ipsis non quidem divinis sacramentis, sed possessionibus terrenis investiretur. Ex iure divino regibus quidem et imperatoribus dominamur; ipsis tamen ex eodem iure, quia Christi domini sunt, honorem debemus et reverentiam, sicut dicit apostolus: *Regem reveremini*. Ex iure autem humano tantum illis debemus, quantum possessiones diligimus, quibus ab ipsis vel a parentibus suis aeccliesia ditata et investita dinoscitur. Unde beatus Augustinus super Iohannem sic loquitur: *Noli dicere: Quid mihi et regi? Quid tibi ergo et possessioni? Nam per iura regum possessiones habentur etc. Possunt ita-*

que sine offensione reges post electionem canonicam et consecrationem per investituram regalem in aecclesiasticis possessionibus concessionem, auxilium et defensionem episcopo dare, quod quolibet signo factum extiterit, regi vel pontifici seu catholicae fidei non nocebit. Voluit bonus dominus et magister noster Christus spiritualem gladium et materiale esse in defensione aecclesiae. Quod si alter ab altero retunditur, hoc fit contra illius voluntatem. Hac occasione de regno iustitia tollitur, et pax de aecclesia, scandala suscitantur et scismata, et fit animarum perditio simul et corporum. Et dum regnum et sacerdotium, unum ab altero impugnatur, periclitatur utrumque. Nam rex et Romanus pontifex, cum unus contra alium, alter pro regni consuetudine, alter pro aecclesiae libertate erigitur, regnum illam consuetudinem obtinere nec potest nec poterit, et aecclesia suae libertatis amittit plurimum.

3. Über den Hergang der Bischofswahlen um den Anfang des 12. Jahrhunderts und die kirchenpolitische Haltung des Erzbischofs Konrad von Salzburg.

Aus: Vita Chunradi archiepiscopi, Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. XI 65, 43 ff.

Consummato per passionem martyrii Thimone archiepiscopo, Chuonradus in palatio eligitur in episcopum. Forma vero electionis quae tunc fiebat episcoporum et regalium abbatum, talis erat. Defuncto ecclesiae cuiuslibet episcopo vel monasterii abbate, mox ad palatium proficisci non differunt prepositus, decanus, magister scolarium et prior monasterii, et cum eis maiores et sanioris consilii personae de civitate, anulum episcopalem secum portantes et baculum, communicatoque consilio cum his quos in palatio circa imperatorem invenerint episcopis, cancellario et capellanis, secundum beneplacitum et favorem imperatoris, qui sustinendus erat, eligebatur. Iuxta hanc formam etiam is, de quo sermo agitur, in palatio electus est et ab imperatore continuo concessione episcopatus confirmatus. Ea res postea dolorem cordis perpetuum ei peperit. Abhorrebat siquidem vir ille venerabilis et medullitus detestabatur hominii et iuramenti prestationem, quam regibus exhibebant episcopi et abbates vel quisquam ex clero pro aecclesiasticis dignitatibus, eo quod nefas et instar sacrilegii reputaret ac predicaret

occulte et publice, manus chris matis unctione consecratas sanguineis manibus, ut ipse solebat dicere, subici et hominii exhibitione pollui. Inde est quod mortuo imperatore Heinrico, cum ei successisset Lotharius, nunquam ei consensit hominum facere vel sacramentum fidelitatis offerre. Lothario quoque mortuo, cum Chuonradus paucorum favore regiae dignitatis honorem rapuisset, considerans archiepiscopus, si ipse ut coeperat exaltationi illius obsistere pertinaciter voluisset, quanta inter illum et ducem Bawariae Heinricum, generum Lotharii, virum tunc potentia et divitiis prestantissimum, qui coronam ceteraque insignia imperialis dignitatis apud se habebat, per universum regnum mala fierent, eorumque caput et causa ab omnibus ipse esse argueretur: cum regi Ratisponae occurrisset, duci de Zaringen viro clarissimo dicenti sibi coram rege cunctisque principibus, quod hominum domino suo regi facere deberet, intrepide respondit: *Video, domine dux, quia si plaustrum essetis, boves precurrere non dubitaretis; inter me enim et dominum nostrum regem sic causa determinabitur, ut nullam vestri in hac causa curam haberi sentiatis.* Unde rex, ne archiepiscopus indignatione motus in verbum asperum amplius erumperet et negotium omne turbaret, aversa manu os ducis compressit, et ab omni responsione compescuit, dicens, se ab archiepiscopo nichil prorsus expetere, nisi bonam voluntatem ipsius.

4. Aus den Dekreten des Konzils zu Guastalla unter Papst Paschalis II. 1106 Oktober 22.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta Tom. I S. 565f. Eine stark abweichende Fassung des ersten Dekretes s. ebenda in der Note S. 565/566.

Per multos iam annos regni Teutonicici latitudo ab apostolice sedis unitate divisa est. In quo nimirum scismate tantum periculum factum est ut, quod cum dolore dicimus, vix pauci sacerdotes aut clerici catholici in tanta terrarum latitudine reperiantur. Tot igitur filiis in hac strage iacentibus, christiane pacis necessitas exigit, ut super hos materna ecclesie viscera aperiantur. Patrum itaque nostrorum exemplis et scriptis instructi, qui diversis temporibus Novatianos, Donatistas et alios hereticos in suis ordinibus susceperunt, prefati regni episcopos in scis-

mate ordinatos, nisi aut invasores aut symoniaci aut criminosi comprobentur, in officio episcopali suscipimus; id ipsum de clericis cuiuscumque ordinis constituimus, quos vita scientiaque commendat.

Aliud capitulum. Iamdiu a pravis hominibus tam clericis quam laicis catholica est ecclesia conculcata; unde plura temporibus nostris schismata et hereses emerterunt. Nunc autem, per Dei gratiam huius nequitiæ deficientibus auctoribus, in ingenuam libertatem resurgit ecclesia. Unde providendum est, ut horum schismatum cause penitus abscondantur. Patrum ergo nostrorum constitutionibus consentientes, ecclesiarum investituras a laicis fieri omnimodo prohibemus. Si quis autem decreti huius temerator exiterit, tamquam materne iniurie reus, clericus quidem ab eiusdem dignitatis consortio repellatur, laycus vero ab ecclesie liminibus arceatur.

Aliud capitulum. Nullus abbas, nullus archipresbiter, nullus prepositus ecclesie audeat possessiones ecclesie sue vendere, commutare, locare vel in feudum dare sine communi fratrum consensu vel episcopi proprie civitatis; alioquin ordinis sui periculum patiatur.

5. Verhandlungen der Gesandten König Heinrichs V. mit Papst Paschalis II. zu Châlons. 1107 Mai.

Aus des Abtes Suger von St. Denis Vita Ludovici VI. Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. 26 S. 50, 14ff.

Ubi¹⁾ cum dominus papa aliquantisper demoraretur, ex condicto ipsi imperatoris Henrici legati, non humiles, sed rigidi et contumaces, cum apud Sanctum Memmium hospicia suscepissent, relicto inibi cancellario Alberto, cuius oris et cordis unanimitate ipse imperator agebat, ceteri ad curiam multo agmine, multo fastu, summe falerati devenerunt. Hi siquidem erant archiepiscopus Treverensis, episcopus Alvertatensis, episcopus Monasteriensis, comites quam plures, et cui gladius ubique preferabatur dux Welfo, vir corpulentus et tota superficie longi et lati admirabilis et clamorosus, qui tumultuantes magis ad terrendum quam ad raciocinandum missi videren-

¹⁾ Nämlich in Châlons. Vgl. hier und weiterhin G. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und V. 1906 Bd. 6 1106—1116.

tur. Singulariter et solus Treverensis archiepiscopus, vir elegans et iocundus, eloquentiae et sapientiae copiosus, Gallicano coturno exercitatus, facete peroravit, domino papae et curiae salutem et servitium ex parte domini imperatoris deferens, salvo iure regni; et prosequens de mandatis: 'Talis est', inquit, 'domini nostri imperatoris, pro qua mittimur, causa. Temporibus antecessorum vestrorum, sanctorum et apostolicorum virorum, Magni Gregorii et aliorum, hoc ad ius imperii pertinere dinoscitur, ut in omni electione hic ordo servetur: antequam electio in palam proferatur, ad aures domini imperatoris perferre et, si personam deceat, assensum ab eo ante factam electionem assumere, deinde in conventu secundum canones petitione populi, electione cleri, assensu honoratoris proferre, consecratum libere nec simoniace ad dominum imperatorem pro regalibus, ut anulo et virga investiat, redire, fidelitatem et hominum facere. Nec mirum: civitates enim et castella, marchias, thelonea et queque imperatoriae dignitatis nullo modo aliter debere occupare. Si hec dominus papa sustineat, prospere et bona pace regnum et ecclesiam ad honorem Dei inherere'. Super his igitur dominus papa consulte oratoris episcopi Placentini voce respondit: „Ecclesiam, precioso Iesu Christi sanguine redemptam et liberam constitutam, nullo modo iterato ancillari oportere; si ecclesia, eo inconsulto, prelatum eligere non possit, cassata Christi morte, ei serviliter subiacere; si virga et anulo investiat, cum ad altaria eiusmodi pertineant, contra Deum ipsum usurpare; si sacratas Dominico corpori et sanguini manus laici manibus gladio sanguinolentis obligando supponant, ordini suo et sacrae unctioni derogare“. Cumque hec et his similia cervicosi audissent legati, Teutonico impetu freudentes tumultuabant, et, si tuto auderent, convicia eructuarent, iniurias inferrent. 'Non hic', inquit, 'sed Romae gladiis hec terminabitur querela'. Verum papa quam plures viros approbatos et peritos ad cancellarium misit, qui eum super his composite et placide convenirent et audirentur et audirent et ad pacem regni eum operam dare obnixè exorarent. Quibus recedentibus, dominus papa Trevas venit, diu submonitum universale concilium honorifice celebravit, et cum amore Francorum, quia multum servierant, et timore et odio Theutonicorum ad sancti Petri sedem prospere remeavit.

6. Schreiben des Papstes Paschalis an den Erzbischof Anselm von Canterbury über seine Stellung zu König Heinrich V. 1108 Okt. 12.

Aus: J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* Tom. 20 col. 1023 bzw. J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus latinus* Tom. 163 col. 245 f.

Paschalis episcopus, servus servorum Dei, dilecto fratri Anselmo Cantuariensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem.

Litteras dilectionis tuae recepimus, per quas affabilitatis tuae dulcedinem recognovimus. Bene autem et sapienter egisti, quod nos de causa et honore Cantuariensis ecclesiae praemonitos et cautos reddidisti. Nos siquidem in te ipsius beati Augustini Anglorum apostoli personam veneranter intuemur, et ideo honori tuo vel ecclesiae tuae detrudere omnino refugimus. Unde quae rogasti libenter suscepimus et, ad servandum tuum et ecclesiae tuae honorem, custodiam et sollicitudinem tuam adhibemus. Porro quod in eis litteris significasti scandalizari quosdam, quod regem Teutonicum dare investituras ecclesiarum toleramus, nec tolerasse nos aliquando nec toleraturos scias. Expectamus quidem ut ferocia illius gentis edometur. Rex vero si in paternae nequitiae tramite perseveraverit, beati Petri gladium, quem iam educere coepimus, procul dubio experietur. Datum Beneventi, IV Idus Octobris.

7. Artikel gegen Eingriffe des Papstes Paschalis in die Kölner Metropolitanrechte. (1106—1109.¹⁾)

Aus: *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 1882 Bd. 1 S. 374 ff.

Primo capitulo. Non canonice agit clericus degens sub regula, qui Romano pontifici lesionem suam refert, cum nondum consuluerit episcopum, archiepiscopum, provincialem synodum eique negata sit misericordia vel iudicium.

De hoc scribit primus et magnus Gregorius Johanni defensori capitulo 276: si a clerico vel alio contra episcopum actio fuerit orta, episcopus fraterno conventu canonice diffiniat; et si ibi contradictum fuerit, ad archiepiscopum deferatur et secundum leges et canones prebeat

¹⁾ Vgl. E. Bernheim in der angeführten Zeitschrift; G. Meyer v. Knouau, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.* Bd. 6 1907 S. 56 f.

finem; et si ibi contradictum fuerit, ad sedem apostolicam, quæ est caput omnium ecclesiarum, deferatur causa et audiatur et lis dirimatur; sententia enim non a suo iudice dicta nihil firmitatis obtinet. Magnus Leo ad Rusticum Narbonensem capitulo 38: de conciliis episcoporum non aliud indicimus quam sancti patres salubriter ordinaverunt, ut scilicet bini conventus per annos singulos habeantur, in quibus de querelis quæ inter diversos ecclesiæ ordines nasci assolent judicetur; ac si forte inter ipsos, qui presunt, de majoribus — quod absit! — peccatis causa nascatur, quæ provinciali nequeat examine diffiniri, fraternitatem tuam de totius negotii qualitate metropolitanus curabit instruere, ut, si coram positis partibus nec tuo fuerit sopita iudicio, ad nostram quicquid illud est cognitionem deferatur. Bonifacius papa episcopis Gallie capitulo 5: si inter episcopos dubitatio emerit de æcclesiastico jure vel de aliis negotiis, metropolitanus eorum cum aliis quibusdam considerans rem iudicet et quod æcclesiasticis canonibus et legibus nostris sit consentaneum diffiniat, et nulla pars valeat ejus calculo contradicere. Hoc idem confirmat concilium Antioecenum capitulo 20: ut annalibus concilii episcoporum intersint clerici et omnes, qui se lesos existimant, et synodi experiantur examen.

Secundo capitulo. Si clericus ignorante episcopo et nescientibus æcclesie prelatibus, cum nondum ei sint negata misericordia vel iudicium, pontifici Romano detulerit, presul Romanus non statim debet credere; sed legato et litteris rem debet investigare et ut corrigantur precipere et non ad presens sententiam dare.

Evaristus papa capitulo ad diligentiam adhibendam in inquirendo ex verbis beati Job ait: causam quam nesciebam diligenter investigabam, et item ex verbis Domini: clamor Sodomorum ascendit ad me, descendam et videbo, utrum ita sit an non. Primus et magnus Gregorius in se volens servare ordinem correctionis capitulo 12 instruit Johannem Panormitanum episcopum dicens: si de quocumque clerico ad aures tuas pervenerit quod te juste possit offendere, (facile non credas) nec ad vindictam te res accendat incognita, sed presentibus æcclesiæ tuæ senioribus si est veritas perscrutandum, et tunc secundum hoc quod qualitas rei poposcerit canonica districtio culpam feriat delinquentis. Item Johanni episcopo Siracusano capitulo 257: tales erga subditos nostros debemus existere quales nos

si subjecti fuisset nos vestros vulneramus esse prepositos. Item capitulo 258 causam Theodori discutiendam committit Deusdedit Mediolanensi archiepiscopo. Item capitulo 88 Sereni episcopi causam, de quo ad eum sinistra relatio venerat, committit discutiendam Virgilio Arelatensi archiepiscopo. In his et in aliis decretis vel epistolis primi et magni Gregorii luce clarius constat, quod ordinem correctionis primum magistris ecclesie delegavit, quomodocumque ad eum delatio facta fuerit.

Tercio capitulo. Si clericus res ecclesie cui attulatus est defraudaverit dilapidaverit vel abstulerit, qualis subsequatur sententia?

Gregorius capitulo 217 ad Johannem episcopum primæ Justinianæ scripsit de Paulo, qui hanc culpam perpetraverat: tantæ nequitie pravitas nec dissimulanda nec leniter agenda est; et, si ita ut edocti sumus veritas se habet, fraternitas vestra predictum Paulum districta faciat executione compelli, ut quæcumque abstulit omni mora vel excusatione cessante restituat, et in monasterium mittendus est, ut saltem vel coactus reddat quod male auferre non timuit. Item Stephanus papa ad Hilarium: infames sunt personæ, qui facultates ecclesie abstrahunt injuste. Augustinus ad Macedonium: non remittetur peccatum, nisi restituatur ablatum; sicut dixi restitui potest.

Cum ergo frater Johannes propriam domum habuerit, aliud non possidens patrimonium, si precium illius in restorationem thesauri quem male dilapidavit datum est, quomodo sit symonia, non clare videtur: si precium de redditibus cottidiani stipendii in reparandum datum est, et ipse frater in convietu fratrum et plena fraternitate retinetur, quomodo sit symonia, non clare lucet. Scriptura enim dicit: per quæ quis peccavit, per hæc et punitur. Et primus magnus Gregorius Paulum in monasterium mitti decernit, donec reddat quod male abstulit. Frater autem Johannes sane retinetur inter fratres suos, ut in salutem ejus ablata restituantur.

Quarto capitulo. Quomodo sit suscipiendum, quod pontifex Romanus subjectos archiepiscopi Coloniensis suspendit, penitentiam indixit absque conscientia ipsius archiepiscopi, cum nondum litteras vel legatum a Romana sede habuerit eique non contradixerit?

Juxta antiquitatem canonum superiores personas episcopos archiepiscopos ex certis culpis dijudicat et suspen-

dit pontifex Romanus, inferiores vero personas cujusque ordinis magistris ecclesiarum corrigendas dimittit, servans unicuique jus suum. Unde primus et magnus Gregorius Johanni Syracusano episcopo scripsit capitulo 257: tales erga subjectos nostros debemus existere quales si subjecti fuissetis volueramus prepositos nostros esse. Quod est: sicut pontifex Romanus a Coloniensi archiepiscopo debitam exigit subjectionem, ita Coloniensis archiepiscopus exigit a Romano presule, ut in regiminis sui jure servet ei canonicum correctionis ordinem. Primus et magnus Gregorius capitulo 270 per sex menses suspendit non ex toto depositos episcopos, qui consenserant vel ordinaverant quandam presbiterum in sede Januarii nondum canonicè depositi, inferiores vero personas magistris suis discutendas relinquit.

Quinto capitulo. Si ad presens debeant custodiri suspensio fratrum cum penitentia et restitutio Johannis fratris, scripturæ quæ non videntur assentire?

Dicunt qui viderunt, quod litteræ, quas attulit Johannes, non proferunt diem nec indictionem et solito more non sunt sigillatæ; decreta autem Romana affirmant, nullius esse vigoris epistolas quæ carent die et indictione. Primus et magnus Gregorius Eusebio episcopo Thessalonicensi capitulo 203: quia Andreas homo deceptor aliquos sermones scripsit . . . (Hier bricht der Kodex ab).

8. Dekrete der Synode zu Rom unter Papst Paschalis II. 1110 März 7.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta Tom. I S. 568f. Die dort als Kanon 1 und 2 getrennten Dekrete sind dem Sinne nach und mit Hinblick auf das entsprechende Dekret der Synode vom 27. März 1123 l. c. S. 575, 26ff., bei uns weiter unten, als ein zusammenhängendes Dekret zu fassen.

Anno dominicæ incarnationis MCX. facta est in Lateranensi aeclesia synodus presidente domino Paschali II. papa indictione III, Nonas Marcii, ubi hæc capitula edita sunt:

Apostolorum canonibus statutum est, ut omnium negotiorum aeclesiasticorum curam episcopus habeat et ea velud Deo contemplante dispenset. Item in Antiocheno concilio statutum est, ut quæ sunt aeclesiae, sub omni sollicitudine et consciencia bona et fide quæ in Deum est conserventur; quæ etiam dispensanda sunt, iudicio et potestate pontificis dispensentur, cui commissus est populus

et animae quae intra aecclesiam congregantur. Item Stephanus papa et martir scribit: 'Laicis, quamvis religiosi sint, nulli tamen dæ aecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi legitur umquam attributa facultas'. Neque deinceps fieri permittimus, sed omnino interdicientes prohibemus. Si quis ergo principum vel aliorum laicorum dispositionem seu donationem rerum sive possessionum aecclesiasticarum sibi vendicaverit, ut sacrilegus iudicetur. Clerici vero seu monachi, qui eas per illorum potestatem susceperint, excommunicationi subiciantur.

Sunt preterea quidam, qui vel violencia vel favore non permittunt ecclesias regulariter ordinari; hos etiam decernimus ut sacrilegos iudicandos. Qui vero aecclesias eorum violencia vel potestativo favore susceperint, excommunicationi subiciantur.

Quicumque res naufragorum diripiunt, ut raptores et fratrum necatores ab aecclesiae liminibus excludantur.

Illud etiam repetitum et confirmatum est, quod in Trecensi concilio de investituris aecclesiasticis promulgatum est, quod ita se habet: Constitutiones sanctorum canonum sequentes statuimus, ut quicumque clericorum ab hac hora investituram aecclesiae vel aecclesiastice dignitatis de manu laici acceperit et qui ei manum inposuerit, gradus sui periculo subiaceat et communione privetur.

9. Vertrag zwischen den Bevollmächtigten Papst Paschalis' II. und Königs Heinrichs V. in der Kirche S. Maria-in-Turri zu Rom. 1111 Febr. 4.¹⁾

a) Versprechen namens des Königs.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta publica Tom. I Nr. 83 S. 137, 18ff.

Rex scripto refutabit omnem investituram omnium ecclesiarum in manu domni pape, in conspectu cleri et populi, in die coronationis sue. Et postquam dominus papa fecerit de regalibus sicut in alia carta scriptum est, sacramento firmabit, quod numquam se de investituris ulterius intromittet. Et dimittet ecclesias liberas cum

¹⁾ Vgl zu dieser und den folgenden Nummern E. Bernheim, Das Wormser Konkordat und seine Vorurkunden (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte herausgegeben von O. Gierke Heft 81) 1906; Meyer v. Knouau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und V. Band 6, 1907, S. 138ff. und Exkurs 1.

oblationibus et possessionibus quae ad regnum manifeste non pertinebant. Et absolvet populos a iuramentis que contra episcopos facta sunt. Patrimonia et possessiones beati Petri restituet et concedet, sicut a Karolo, Lodoico, Heinrico et aliis inperatoribus factum est, et tenere adiuuabit secundum suum posse. Non erit in facto aut consilio, ut dominus papa perdat papatum Romanum vel vitam vel membra, vel capiat mala captione, aut per se aut per summissam personam, nec ipse nec fideles ipsius qui pro ipso securitatem ei fecerint, id est Petrus Leonis cum filiis suis, quorum bona dampnum studiose non patiantur, vel alii quos regi significauerit; et si quis ei vel eis fecerit, rex eos fideliter adiuuabit. Pro huius securitatis observatione mediatores dabit rex domno papae principes quos petiit, id est Fridericum filium sororis suae, marchionem Engilbertum, marchionem Thiebaldum, comitem Hermannum, Fridericum palatinum comitem de Saxonia, Beringarium de Bavaria, Godefridum comitem, Fridericum Saxonem, Albertum cancellarium, Cononem fratrem Beringarii, Sigebot de Bavaria, Henricum ducem Carinthie, Bertoldum filium ducis Bertoldi. Qui iurabunt domno pape securitatem de vita, de membris, de papatu, de captione. Et si rex hec omnia suprascripta non observauerit, ipsi cum honoribus suis ad domnum papam et ad Romanam ecclesiam se tenebunt. Obsides pro securitate domni pape dabit rex proxima quinta feria, et secure mittet ad Insulam in potestate domni papae Fridericum ducem nepotem suum, Spirensem episcopum Brunonem, Chonradum nepotem comitis Herimmani, et filium, Heinricum fratrem comitis Friderici. Obsides si receperit, reddet in die coronationis sue transito ponte. Et si forte coronatus non fuerit aut non transierit, similiter reddet apud castellum sancti Angeli. Legatos autem, quos dominus papa ad eum miserit, in eundo et redeundo securos faciet tam a se quam a suis. Et si eis nescienter iniuria inlata fuerit, ad emendandum fideliter adiuuabit.

b) Schwur der Reichsfürsten.

Aus: Mon. Germ. l. c. Nr. 84 S. 138.

Ego Albertus cancellarius, ego comes Erimmannus, ego comes Fridericus, ego comes Godefridus, ego Folcmarus iuro vobis: quia dominus rex proxima quinta feria ita iurabit et principes iurare faciet et obsides dabit, sicut

in conventionis carta scriptum est; et sic observabit domno pape sine fraude et malo ingenio, si dominus papa proximo die dominico sic adinpleverit regi, sicut in alia conventionis cartula scriptum est. Sic me Deus adiuvet.

c) Versprechen namens des Papstes.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 85 S. 138f.

[Si rex adinpleverit domno papae, sicut in alia conventionis cartula scriptum est,] dominus papa precipiet aepiscopis presentibus in die coronationis eius, ut dimittant regalia regi et regno quae ad regnum pertinebant tempore Karoli, Lodoici, Heinrici et aliorum praedecessorum eius. Et scripto firmabit sub anathemate auctoritate [sua] et iustitia, ne quis eorum [vel] presentium vel absentium vel successores eorum intromittant se vel invadant eadem regalia, id est civitates, ducatus, marchias, comitatus, monetas, teloneum, mercatum, advocatias regni, iura centurionum et curtes quae [manifeste] regni erant, cum pertinentiis suis, militiam et castra [regni]. Nec ipse regem et regnum super his ulterius inquietabit, et privilegio sub anathemate confirmabit, ne posteri [sui] inquietare praesumant. Regem benigne et honorifice suscipiet et, more praedecessorum ipsius catholicorum scienter non subtracto, coronabit. Et ad tenendum regnum officii sui auxilio adiuvabit.

Si dominus papa hec regi non adinpleverit, ego Petrus Leonis cum tota potentia mea tenebo me ad domnum regem. Obsides autem, nisi effugerint, reddemus altero die post coronationem regis. Si per papam remanserit, ut non coronetur, similiter reddemus. Die dominico cum rex ad processionem receptus fuerit, obsides dabo [aut per me aut per nuntium meum] Gratianum filium meum et filium Oguitzonis filii mei vel filium sororis meae, si eum habere potuero, [nisi per regem remanserit, pro securitate regis, ut secure transeat castellum et pontem.]

d) Schwur des päpstlichen Unterhändlers.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 86 S. 139.

Ego Petrus Leonis iuro vobis, quia dominus papa proximo die dominico adinplebit regi, [nisi in rege remanserit,] quod in conventionis carta scriptum est, [si rex

Observaverit domno papae sicut in alia conventionis carta scriptum est.] Actum II. nonas Februarias in atrio beati Petri in ecclesia beatae Mariae quae dicitur in Turri.

10. Vertragsbeschwörung in Sutri. 1111 Febr. 9.

a) Schwur des Königs.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 87 S. 139f.

Ego Heinricus rex ab hac hora inantea non ero in facto aut consilio, ut dominus papa Paschalis II. perdat papatum Romanum vel vitam vel membra, vel capiatur mala captione, aut per me aut per summissam personam, nec ipse nec fideles ipsius qui pro ipso securitatem mihi fecerunt vel fecerint, id est Petrus Leonis cum filiis suis et Walfredus, quorum bona damnum studiose non patiantur, vel alii quos dominus papa mihi significaverit. Et si quis domno pape vel eis fecerit, ego eos fideliter adiuvabo. Legatos, quos ad me dominus pape miserit, in eundo et redeundo securos faciam tam a me quam a meis. Et si eis nescienter iniuria inlata fuerit, ad emendandum fideliter adiuvabo. Si observabo domino papae sine fraude et malo ingenio, si dominus papa proximo die Dominico sic adimpleverit mihi, sicut in conventionis carta scriptum est. Sic me Deus.

b) Schwur der Reichsfürsten.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 88 S. 140.

Ego Frethericus dux, ego Ingelbertus marchio, ego comes Herimannus, ego Theobaldus marchio, ego Fredericus palatinus comes de Saxonia, ego Beringarius comes de Bavaria, ego Godefridus comes, ego Fridericus Saxo, ego Cuono frater Beringarii, ego Sygeboto de Bavaria, ego Heinricus dux de Carinthia, ego Bertoldus filius ducis Bertoldi, ego Albertus cancellarius non ero in facto aut consilio, ut dominus papa Paschalis II. perdat papatum Romanum vel vitam vel membra, vel capiatur mala captione. Et si rex iuramentum hoc et ea quae in carta conventionis scripta sunt non observaverit, ego cum honore meo ad dominum papam et ad Romanam ecclesiam me tenebo. Sic observabo domino papae sine fraude et malo ingenio, si dominus papa sic adimpleverit domino nostro regi proximo die Dominico sicut in conventionis carta scriptum est.

Actum Sutrii in burgo, quinto Idus Februarii.

11. Vereitelte Ausführung des Vertrages in Rom. 1111 Febr. 12.

a) Erklärung des Königs.¹⁾

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 89 S. 140.

Ego Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus affirmo Deo et sancto Petro, omnibus episcopis, abbatibus et omnibus ecclesiis omnia quae antecessores mei reges vel imperatores eis concesserunt vel tradiderunt. Et quae illi pro spe aeternae retributionis obtulerunt Deo, ego peccator pro timore terribilis iudicii ullo modo subtrahere recuso.

b) Das Privileg des Papstes.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 90 S. 141 f.

Paschalis episcopus servus servorum Dei dilecto filio Heinrico eiusque successoribus in perpetuum. Et divine legis institutione sancitum est et sacratis canonibus interdictum, ne sacerdotes curis secularibus occupentur, neve ad comitatum, nisi pro dampnatis eruedis aut pro aliis, qui iniuriam patiuntur, accedant. Unde et apostolus Paulus 'Secularia', inquit, 'iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum'. In regni autem vestri partibus episcopi vel abbates adeo curis secularibus occupantur, ut comitatum assidue frequentare et militiam exercere cogantur. Que nimirum aut vix aut nullomodo sine rapinis, sacrilegiis, incendiis aut homicidiis exhibentur. Ministri enim altaris ministri curie facti sunt, quia civitates, ducatus, marchias, monetas, curtes et cetera ad regni servitium pertinentia a regibus acceperunt. Unde etiam mos inolevit ecclesiae intollerabilis, ut episcopi electi nullomodo consecrationem acciperent, nisi prius per manum regiam investirentur. Qua ex causa et symoniace heresis pravitas et ambitio nonnquam tanta prevaluit, ut nulla electione premissa episcopales cathedre invaderentur. Aliquando etiam vivis episcopis investiti sunt. His et aliis plurimis malis, que per investituras plerumque contigerant, predecessores nostri Gregorius VII., Urbanus II. felicis memorie pontifices excitati, collectis frequenter episcopalibus conciliis, investituras illas manus laice dampnaverunt, et qui per eas obtinuissent ecclesias deponendos, donatores quoque

¹⁾ Vgl. A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands Band 3 dritte Aufl. S. 901 Note 5.

communione privandos esse censuerunt; iuxta illud apostolicorum canonum capitulum quod ita se habet: Si quis episcopus seculi potestatibus usus ecclesiam per ipsos obtineat, deponatur et segregetur, omnesque qui illi communicant. Quorum vestigia subsequentes, et nos eorum sententiam episcopali concilio confirmavimus. Tibi itaque, fili karissime rex Heinricus et nunc per officium nostrum Dei gratia Romanorum imperator, et regno regalia illa dimittenda precipimus, que ad regnum manifeste pertinebant tempore Karoli, Ludewici, Heinrici et ceterorum predecessorum tuorum. Interdicimus etiam et sub distractione anathematis prohibemus, ne quis episcoporum seu abbatum, presentium vel futurorum, eadem regalia invadant, id est civitates, ducatus, marchias, comitatus, monetas, teloneum, mercatum, advocatias regni, iura centurionum et curtes, que manifeste regni erant, cum pertinentiis suis, militiam et castra regni, nec se deinceps nisi per gratiam regis de ipsis regalibus intromittant. Set nec posteris nostris liceat, qui post nos in apostolica sede successerint, te aut regnum super hoc inquietare negotio. Porro ecclesias cum oblationibus et hereditariis possessionibus, que ad regnum manifeste non pertinebant, liberas manere decernimus, sicut in die coronationis tue omnipotenti Domino in conspectu totius ecclesie promisisti. Oportet enim episcopos curis secularibus expeditis curam suorum agere populorum nec ecclesiis suis abesse diutius. Ipsi enim iuxta apostolum Paulum pervigilant, tamquam rationem pro animabus eorum reddituri.

12. Vertrag bei Ponte Mammolo. 1111 April 11.

a) Zusicherungen namens des Papstes.

Aus: Mon. Germ. l. c. Nr. 91 S. 142.

Domnus papa Paschalis concedet domno regi Heinrico et regno eius et privilegio suo sub anathemate confirmabit et corroborabit, episcopo vel abbate libere electo sine simonia assensu regis, quod domnus rex illum anulo et virga investiat. Episcopus autem vel abbas libere investitus libere accipiat consecrationem ab eo, ad quem pertinuerit. Si quis vero a clero et populo eligatur, nisi a rege investiat, a nemine consecratur. Et archiepiscopi et episcopi libertatem habeant consecrandi a rege investitos. Super his domnus papa Paschalis non inquietabit regem Heinricum nec eius regnum et imperium.

b) Schwur im Namen des Papstes.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 92 und 93 S. 142f.

Domnus papa Paschalis non inquietabit domnum regem Heinricum neque eius regnum de investitura episcopatum et abbatiarum neque de iniuria sibi inlata et suis in persona et bonis, neque aliquod malum reddet sibi vel alicui persone pro hac causa, et penitus in personam regis Heinrici nunquam anathema ponet. Nec remanebit in domno papa, quin coronet eum sicut in Ordine continetur. Et regnum et imperium officii sui auxilio eum tenere adiuvabit pro posse suo. Et haec omnia adimplebit domnus papa sine fraude et malo ingenio. —

Haec sunt nomina illorum episcoporum et cardinalium, qui praecepto domni pape Paschalis privilegium et amicitiam sacramento confirmaverunt domno imperatori Heinrico: Petrus Portuensis episcopus. Centius Sabiniensis episcopus. Rotbertus cardinalis Sancti Eusebii. Bonifatius cardinalis Sancti Marci. Anastasius cardinalis Sancti Clementis. Gregorius cardinalis Sanctorum apostolorum Petri et Pauli. Item Gregorius cardinalis Sancti Grisogoni. Iohannes cardinalis Sanctae Potentianae. Risus cardinalis Sancti Laurentii. Rainerus cardinalis Sanctorum Marcellini et Petri. Vitalis cardinalis Sanctae Balbinae. Diuizo cardinalis Sancti Martini. Tietbaldus cardinalis Iohannis et Pauli. Iohannes diaconus Sanctae Mariae in scola Greca. Leo diaconus Sancti Vitalis. Aldo diaconus Sanctorum Sergii et Bachi.

c) Schwur im Namen des Königs.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 94 und 95 S. 143f.

Ego Heinricus rex quarta vel quinta feria proxima dimittam domnum papam et episcopos et cardinales et omnes captivos, qui cum eo vel pro eo capti sunt, et obsoles, et securos perduci faciam intra portas Transtiberine civitatis, nec ulterius capiam aut capi permittam. Eis, qui in fidelitate domni pape Paschalis permanent, et populo Romane civitatis et Transtiberine et Insule pacem et securitatem servabo, tam per me quam per meos, et in personis et in rebus, qui pacem mihi servaverint. Domnum papam Paschalem fideliter adiuvabo, ut papatum quiete et secure teneat; patrimonia et possessiones Romane ecclesiae que abstuli restituam, et cetera que iure habere debet more antecessorum meorum recuperare et tenere

adiuvabo bona fide; et domno pape Paschali obediam salvo honore regni et inperii, sicut catholici imperatores catholicis pontificibus Romanis. Haec omnia observabo bona fide, sine fraude et malo ingenio. —

Et isti sunt iuratores ex parte ipsius regis: 1. Fredericus Coloniensis archiepiscopus. 2. Gebehardus Tridentinus episcopus. 3. Burchardus Monasteriensis episcopus. 4. Bruno Spirensis episcopus. 5. Albertus cancellarius. 6. Comes Herimannus. 7. Fredericus comes palatinus. 8. Berengarius comes. 9. Fredericus comes. 10. Bonifacius marchio. 11. Albertus comes de Blandriaco. 12. Fredericus comes. 13. Godefridus comes. 14. Warnerius marchio.

Sic domnus rex presens Henricus observabit domno pape Paschali presenti sine fraude et malo ingenio. Sic me Deus. Actum III. Idus April. tertia feria post octavas pasche indict. IV in agro iuxta pontem Mammeum.

13. Ausführung des Vertrags bei und in Rom.

1111 April 12—13.

a) Privileg des Papstes.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 96 S. 144f.

Paschalis episcopus servus servorum Dei karissimo in Christo filio Heinrico glorioso Teutonicorum regi et per Dei omnipotentis gratiam Romanorum imperatori augusto salutem et apostolicam benedictionem. Regnum vestrum sanctae Romanae ecclesiae singulariter coherere, dispositio divina constituit. Predecessores siquidem vestri probitatis et prudentiae amplioris gratia Romanae urbis coronam et imperium consecuti sunt. Ad cuius videlicet coronae et imperii dignitatem tuam quoque personam, fili karissime Heinrice, per nostri sacerdotii ministerium maiestas divina provexit. Illam igitur dignitatis prerogativam, quam predecessores nostri vestris predecessoribus catholicis imperatoribus concesserunt et privilegiorum paginis confirmaverunt, nos quoque dilectioni tuae concedimus et presentis privilegii pagina confirmamus: ut regni tui episcopis vel abbatibus libere, preter violentiam et simoniam electis investituram virgae et anuli conferas. Post investitionem vero canonice consecrationem accipiant ab episcopo ad quem pertinuerint. Si quis autem a clero et populo preter assensum tuum electus fuerit, nisi a te investiat, a nemine consecretur [exceptis nimirum illis

qui vel in archiepiscoporum vel in Romani pontificis solent dispositione consistere]. Sane archiepiscopi vel episcopi libertatem habeant a te investitos episcopos vel abbates canonice consecrandi. Predecessores enim vestri ecclesias regni sui tantis regalium suorum beneficiis ampliarunt, ut regnum ipsum episcoporum maxime vel abbatum presidiis oporteat communiri, et populares dissensiones, que in electionibus sepe contingunt, regali oporteat maiestate compesci. Quam ob rem prudentie et potestati tue cura debet sollicitius imminere, ut Romanae ecclesiae magnitudo et ceterarum salus tuis prestante Domino beneficiis et serviciis conservetur. Si qua igitur ecclesiastica secularisve persona hanc nostre concessionis paginam sciens, contra eam temerario ausu venire temptaverit, anathematis vinculo, nisi resipuerit, innodetur honorisque ac dignitatis periculum patiat. Observantes autem misericordia divina custodiat et personam potestatemque tuam ad honorem suum et gloriam feliciter imperare concedat. (Im Cod. Vatican. steht darunter folgende Notiz:)

Cui nimirum scriptum hunc ibidem quamvis invitus pontifex subscripsit et episcopi et cardinales, qui cum eo capti fuerant, simul cum diaconibus ac subdiaconibus subscripsere et per sacramenta firmaverunt; episcopi scilicet duo fuerunt, Savinensis videlicet et Portuensis.

b) Sanction des Friedens durch den Papst bei der
Messfeier.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 97a S. 146.

Hoc Dominicum corpus, quod sacrosancta tenet ecclesia, natum ex Maria virgine, elevatum in curce pro redemptione generis humani, damus tibi, fili karissime, in remissionem peccatorum tuorum et conservationem confirmandae pacis et verae amicitiae inter me et te et regnum et sacerdotium; ut dominus noster Iesus Christus, cuius hoc corpus et sanguis est, sit inter me et te et regnum et sacerdotium conservator et confirmator verae concordiae et pacis.

14. Kaiserliches Rundschreiben über die Vorgänge
vom 4.—12. Februar 1111.

Aus: Mon. Germ. I. c. Nr. 100 S. 150f.

Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus omnibus Christi et ecclesiae fidelibus.

Notum esse volumus dilectioni et discretioni vestrae ea, quae inter nos et dominum illum Paschalem erant, quomodo incepta, tractata et peracta sint, scilicet de conventionem inter me et ipsum, de traditione Romanorum in me et meos, ut audita intelligat, intellecta examinet, examinata diiudicet. Igitur cum in eo essem totus, ut me ad ecclesiae utilitatem et ipsius votum, si iustum esset, componerem, cepit dilatationem et exaltationem regni super omnes antecessores meos promittere; studebat subdole tamen, quomodo regnum et ecclesiam a statu suo discinderet, tractare. Quod sic facere aggressus est. Regno nostro iam a Karolo trecentis et eo amplius annis et sub sexaginta tribus apostolicis investituras episcopatum et abbatiarum, eorundem auctoritate et privilegiorum firmitate tenenti, absque omni audientia volebat auferre. Et cum per nuntios nostros ab eo quaereretur, omnibus his ablatiis, quid de nobis fieret, in quo regnum nostrum constaret, quoniam omnia fere antecessores nostri ecclesiis concesserunt et tradiderunt, subiunxit: 'Fratres ecclesiae decimis et oblationibus suis contentae sint; rex vero omnia praedia et regalia, quae a Karolo et Lodoyco, Ottone et Heinrico aliisque suis praedecessoribus aecclesiis collata sunt, sibi et suis successoribus recipiat et detineat'. Ad haec cum nostri reponderent, nos quidem nolle ecclesiis violentiam inferre nec ista subtrahendo tot sacrilegia incurere, fiducialiter promisit et sui sacramento pro ipso promiserunt: Dominica 'Esto mihi in Deum' se omnia haec cum iusticia et auctoritate ecclesiis auferre nobisque et regno cum iusticia et auctoritate sub anathemate confirmare et corroborare; nostris itidem firmanibus, si hoc, uti praemissum est, complisset — quod tamen nullo modo posse fieri sciebant — me quoque investituras ecclesiarum, uti quaerebat, refutaturum, sicut in carta conventionis plenius videre poteritis.

De traditione vero in nos et in nostros sic se res habet. Vix portas civitatis ingressi sumus, cum ex nostris infra menia secure vagantibus quidam vulnerati, alii interfecti sunt, omnes vero spoliati aut capti sunt. Ego tamen quasi pro levi causa non motus, bona et tranquilla mente usque ad ecclesiae beati Petri ianuam cum processione perveni.

Ubi, ut ostenderem nullam ecclesiarum Dei disturbancem ex nostro velle procedere, in cunctorum astantium oculis et auribus hoc decretum promulgavi: 'Ego

Heinricus Dei — subtrahere recuso' (Nr. 11a). Hoc decreto a me lecto et subscripto, petii ab eo, ut sicut in carta conventionis eius scriptum est, mihi adimpleret. Haec est carta conventionis eius ad me: 'Domnus papa precipiet — eum habere potuero' (Nr. 9c). Haec sunt sacramenta: 'Ego Petrus Leonis — scriptum est' (Nr. 9d). Haec sunt sacramenta ex nostra parte: 'Ego comes Hermannus — scriptum est' (Nr. 9b).

Cum ergo supradictae postulationi insisterem, scilicet ut cum iustitia et auctoritate promissam mihi conventionem firmaret, universis in faciem eius resistentibus et decreto suo planam heresim inclamantibus, scilicet episcopis, abbatibus, tam suis quam nostris, et omnibus ecclesiae filiis, hoc, si salva pace ecclesiae dici potest, privilegium proferre voluit: 'Paschalis episcopus servus — reddituri pro animabus eorum' (Nr. 11b).

15. Bericht von papstlicher Seite uber die Vorgange vom 9. Februar — 13. April 1111.

Aus: Mon. Germ. l. c. Nr. 99 S. 147ff. (z. T. italien. Vulgorthographie.)

Anno ab incarnatione Domini M CXI. mense Februario die nona, indictione IIII, tempore domni Paschali secundi papae, anno eius XII. Henricus Teutonicorum rex cum magno exercitu in Tusciam venit et, missis Romam in porticum Sancti Petri nuntiis cum Petro Leonis et aliis domni Paschali papae nuntiis, et consilio habito, domnus apostolicus misit ad eum suos legatos Sutrium, ut finem inponerent discordie et liti que a tempore beate memorie septimi pape Gregorii inter regem et pontifices Romanos de investituris exorta fuerant. Finis autem qualis fuerit in consequentibus enarrabitur.

Hoc pactum inter eos deliberatum est: 'Rex scripto refutabit — fideliter adiuvabit' (Nr. 9a). 'Ego Albertus cancellarius — Deus adiuvet' (Nr. 9b). 'Cartula alia sic se habet: 'Si rex adinpleverit — et pontem' (Nr. 9c). 'Ego Petrus Leonis — in Turri' (Nr. 9d). Post haec domnus papa nuntios suos Sutrium misit, coram quibus rex in hec verba iuravit: 'Ego Heinricus rex — me Deus' (Nr. 10a). Post haec et sic principes iuraverunt: 'Ego Frethericus dux — Idus Februarii' (Nr. 10b).

Post haec idem rex Romam accessit tertio Idus, id est XI. die Februarias, in sabbato videlicet ante quinquagesima. Altero die oviam ei domnus papa misit in

Montem Gaudii, qui et Mons Malus dicitur, signiferos cum bandis, scriniarios, iudices et stratores. Maxima etiam populi multitudo ei cum ramis occurrit. Duo iusta priorum imperatorum consuetudinem iuramenta, unum ante ponticellum, alterum ante portam porticus Romanorum populo fecit. Ante portam a Iudeis, in porta a Grecis cantando exceptus est. Illic omnis Romanae urbis clerus convenerat ex precepto pontificis. Et eum ex equo descendentem usque ad Sancti Petri gradus cum laudibus deduxerunt.

Cum vero ad superiora graduum ascendisset, illic dominus papa cum episcopis pluribus, cum cardinalibus presbiteris et diaconibus, cum subdiaconibus et ceteris scole cantorum ministris affuit. Ad cuius vestigia cum rex corruisset, post pedum oscula ad oris oscula elevatus est. Ter se invicem complexi, ter se invicem osculati sunt. Mox dexteram pontificis tenens cum magno populorum gaudio et clamore ad portam pervenit argenteam. Ibi ex libro professionem imperatoriam fecit, et a pontifice imperator designatus est; et iterum a pontifice osculatus est. Mox super eum orationem primam, sicut in Ordine continetur, Lavicanus episcopus dedit.

Post ingressum basilicae cum in Rotam porfireticam pervenisset, positis utrimque sedibus consederunt. Pontifex refutationem investiturae et cetera, quae in conventionis carta scripta fuerant, requisivit, paratus et ipse quae in alia conventionis carta scripta fuerant adimplere.

Ille cum episcopis suis et principibus secessit in partem iusta secretarium; ibi diutius quod eis placuit tractaverunt. In quo tractatu interfuerunt Longobardi episcopi tres, Bernardus Parmensis, Bonus senior Regitanus, Aldo Placentinus. Cum autem longior se hora protraeret, missis nuntiis pontifex conventionis supradicte tenorem repetiit adimpleri. Tunc episcopi trasalpini ad pontificis vestigia corruerunt et ad oris oscula surrexerunt. Sed post paululum familiares regi dolos suos paulatim aperire coeperunt, dicentes: scriptum illud, quod conductum fuerat, non posse firmari auctoritate et iustitia. Quibus cum euangelica et apostolica obiceretur auctoritas, quia et 'reddenda sunt cesari quae sunt cesaris' et 'nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus', cum armorum usus, secundum beatum Ambrosium, ab episcopali officio alienus sit, cum hec et alia illis apostolica et

canonica capitula obicerentur, illi tamen in dolositate et pertinacia permanebant.

Cum iam dies declinaret in vespera, consultum est cum fratribus, ut rex eodem die coronaretur, ceterorum tamen status in sequentem ebdomadam differretur. Illi etiam hoc adversati sunt. Inter haec tam pontifex quamque prefectus et omnes, qui cum eo erant, a militibus armis custodiebantur. Vix tandem ad altare beati Petri audiendis missae officiis conscenderunt, vix ad sacramenta divina conficienda panem, vinum et aquam invenire potuerunt. Post missam ex cathedra descendere compulsi pontifex deorsum ante confessionem beati Petri fratribus sedit, ibi usque ad noctis tenebras ab armis militibus custoditus. Inde ad ospitium extra ecclesiam atrium cum fratribus deductus est.

Capta est cum eo et diaconorum ac notariorum ac laycorum numerosior multitudo. Qui autem evaserunt alii expoliati, alii gravius verberati sunt. Factus igitur in Urbe tota repentinus tumultus, dolor et gemitus.

Postera die Romani adversus Teutonicos acrius pugnaverunt, adeo ut eos ex porticu pene propulerunt; ex pugna plures ex utraque parte mortui fuerunt, set plures ex parte Teutonicorum. Unde tantus eos terror invasisset ut per totum sequens biduum die hac nocte in armis essent. Porro, cum se Romani die tertio minus pugnaturos pronuntiassent, illi nocte ipsa tanto metu ex porticu profugerunt, ut non solum sarcinas set multos etiam socios in ospitiis reliquissent.

Dæhinc usque ad pedem Soractis montis progrediens iusta beati Andreae monasterium Tiberis alveum transierunt et per Sabinos ad Lucanum pontem iter agentes, ultiores Romane urbis partes aggressi sunt. Traebantur inter haec et clericorum et laycorum nonnulli funibus alligati. Pontifex autem cum duobus episcopis, Savinensi videlicet et Portuensi, et cardinalibus quatuor apud castellum Trebicum, ceteri vero cardinales apud Corcodilum in custodia tenebantur. Itaque cum et agros Romanorum rex cotidie depopularetur et eorum animos dolo ac pecunia pertemptaret, tantam Deus populo constantiam tribuit, ut nichil cum eis pacisci sine papae et cardinalium liberatione potuerunt. Diversis inter haec consiliis distraebatur. Set perpetrati secleris conscius, nichil sibi ulterius tutum

apud papam arbitrabatur. In hoc tandem plena
 ratione convenit, ut omnes quos ceperat liberos
 ret, dummodo securitatem sibi apud papam futuri
 poris provideret. Hoc profecto per principes suos, hoc
 clericos, hoc per laycos, hoc per cives Romanos
 citius satagebat. Ceterum dominus papa facilius vitam
 onere quam investituris episcopatum et abbatiarum
 sentire malebat, quamvis ille per investuras illas
 ecclesias, non officia quolibet, set sola regalia se
 e assereret. Proponebatur pontifici captivorum cala-
 mates, quod ammissis liberis et uxoribus domo et patria
 les durioribus compedibus arcebantur. Proponebatur
 lesiae Romane desolatio, que pene omnes cardinales
 miserat. Proponebatur gravissimum scismatis periculum,
 od pene universae Latinorum ecclesiae immineret.
 ctus tandem miseris filiorum, laborans gravibus suspiriis
 ue gemitibus et in lacrimas totus effusus: 'Cogor', ait,
 pro ecclesiae liberatione hac pace hoc pati, hoc permittere
 quod pro vita mea nullatenus consentiræm'.

Ad hanc enim securitatem confirmandam episcopi et
 cardinales qui capti fuerant expetebantur. Nec omnino
 liter aut captivorum dimissio aut ecclesiae pax, quantum
 a ipsis erat, poterat provenire. Cum itaque comes
 Albertus de Blanderada et ceteri regis lateralæ iura-
 mentis condicionem prescribi non sinerent, Paschalis ponti-
 fex ait: 'Quandoquidem conditionem scribi non patimini,
 verbis apponam'. Tunc totus ad regem versus dixit:
 'Iuramenta haec ideo facimus, ut vos illa, que pacti estis,
 faciatis et observetis'. Quod rex cum suis omnibus lae-
 tissimæ ac libentissime annuit. Ex verbo igitur pape
 Paschalis sic ab eis iuratum est in agro iusta pontem
 Mammeum, qui Romanos a Teutonicis dirimebat: 'Dominus
 papa Paschalis — et malo ingenio' (nr. 12b). Illæ invicem
 iuravit in haec verba: 'Ego Heinricus rex — et malo
 ingenio' (nr. 12c).

Post haec Coloniensis archiepiscopus Fridericus, Tri-
 dentinus Gæbeardus, Monasteriensis Bruccardus, Bruno
 Spirensis, Albertus cancellarius, comes Herimannus,
 Fridericus palatinus comes, Albertus comes de Blanderada,
 Fridericus Saxo, Beringarius comes, Fridericus comes
 Frisingensis, Bonifatius marchio, Guarnerius comes et
 Godefridus de Suevia, posita super euangelium huius
 sacramenty cartula, iuraverunt sic ex precepto regis, sicut

in hac cartula scriptum est: 'Sic domnus rex — iuxta pontem Mammeum' (nr. 12c letzter Absatz).

Restabat illa exactionis et extorsionis portio, ut de investiture permissione privilegium regi personaliter scriberetur. Nec ipse igitur nec ipsius laterales passi sunt, ut intra Urbem scriptura ipsa differretur, ubi sigillum pontificis dimissum fuerat. Altero itaque die in eodem campo, qui Septem Fratrum dicitur, dum castra moverentur, illud dictari oportuit, et transito iuxta pontem Salarium Tiberis fluvio, dum apud octavum castra sita essent, accitus ab Urbe scriniarius scriptum illud inter nocturnas tenebras exaravit. Cui nimirum scripto illo ibidem quamvis invitus pontifex subscripsit.

Porro cum ibidem cartam ipsam rex accepisset, postmodum tamen cum in beati Petri ecclesiam pervenisset post corone acceptionem, eam ad manum pontificis retulit, nec solum contra eius voluntatem, set etiam contra omnem consuetudinem de manu eius accepit.

Coronatus est autem idem rex, portis omnibus Romane urbis, ne quis civium ad eum accederet, obseratis. Post coronae acceptionem finitis misse solemnibus, ipse statim ad castra in campum egreditur. Pontifex autem tunc tandem cum episcopis et cardinalibus liber in Urbe egrediens tanta frequentia populi occurrentis et Deum laudantis excipitur, ut vix circa vespertas ad ospitia potuerit pervenire. Actum Idibus Aprilis, quinta feria post octava pasche.

Hec sicut passi sumus et oculis nostris vidimus et auribus nostris audivimus mera veritate perscripsimus.

16. Bericht von kaiserlicher Seite über die Vorgänge vom 11.—13. April 1111.

Aus: Mon. Germ. l. c. Nr. 101 S. 151f.

In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Haec est conventio inter domnum papam Paschalem et Heinricum imperatorem, inter regnum et sacerdotium de confirmatione et conservatione pacis et amicitiae: 'Domnus papa Paschalis concedet — regnum et imperium' (nr. 12a).

Istud est sacramentum per quod confirmata est inter papam P. et imperatorem H. superius perscripta conventio: 'Domnus papa Paschalis non inquietabit — et malo ingenio' (nr. 12b). 'Ista sunt nomina episcoporum — Sergii et Bachi' (nr. 12b Absatz).

Hac conventione expleta et praedictorum episcoporum et cardinalium sacramento confirmata et osculo utrimque dato, dominus papa P. insequenti die, scilicet II. Idus Aprilis, sollempniter missam dominicam 'Quasi modo geniti' celebravit. In qua post communionem suam et ministrorum altaris domno H. imperatori corpus et sanguinem domini nostri Iesu Christi dedit in hec verba: 'Hoc dominicum corpus — concordiae et pacis' (nr. 13b).

Et in hec verba, papa exigente, in ipsa communionem invicem se osculati sunt.

His feliciter et gaudio diu expectato expletis, Romam exultantes pervenerunt. Et in argentea porta rex a domno apostolico et a toto clero cum oratione, quae in Ordine continetur, receptus et ad mediam Rotam deductus et, ibi expleta oratione secunda, usque ad Confessionem apostolorum Petri et Pauli cum letaniis perductus et unctus est. Post hec a domno papa ad altare eorundem apostolorum cum immenso tripudio deducitur et ibidem corona sibi ab apostolico imposita in imperatorem consecratur.

Deinde missa incipitur de resurrectione Domini et sollempniter celebratur. In qua ante communionem sub testimonio astantis ecclesiae tam clericorum quam laicorum dominus apostolicus privilegium domno H. imperatori propria manu dedit; in quo sibi et regno suo quod scriptum est concessit et ibidem anathemate confirmavit: 'Paschalis episcopus servus — imperare concedat' (nr. 13a).

17. Bericht aus der Chronik Ekkehards über die Vorgänge vom Februar—April 1111.¹⁾

Aus: Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. VI 244, 19 ff.

Inde ad Aquam-pendentem progressus, legatos suos dudum ab Aricia missos ab apostolico boni nuncii baiulos reperit, remissisque aliis nunciis cum Romanorum, qui supplices illic sibi occurrerant, paulatim Sutriam processit. Ibi legati apostolici cum missis regiis advenientes, promptum esse papam ad consecrationem et omnem regis honorem et voluntatem, si tamen ipse sibi sibimet annueret libertatem aeclesiarum, laicam ab illis prohibens investituram, recipiendo nichilominus ab aeclesiis ducatus, marchias, comitatus, advocatias, monetas, thelonea, caetero-

¹⁾ Vgl. A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands Bd. 3 dritte Aufl. S. 898 f. Note 1, Meyer v. Knouau l. c. S. 133 ff., 376 f.

rumque regalium quae possident summam. Prebuit rex assensum, sed eo pacto, quatinus haec transmutatio firma et autentica ratione, consilio quoque vel concordia totius aeclesiae ac regni principum assensu stabiliretur; quod etiam vix aut nullo modo fieri posse credebatur. Qua conventionem facta, dimissis legatis et obsidibus utrimque [missis], rex hilariter ad Urbem properat; dominus [autem] apostolicus cum omni clero immo tota Roma se in eius occursum adornat.

Post haec quae gesta sunt, longissimum est enarrare; utpote quam immensa honorificentia sit receptus et per Argenteam portam usque ad mediam Rotam antiquo Romanorum instituto deductus, ibique lectis publice privilegiis, tumultuantibus in infinitum principibus praesensiarum spoliatione ac per hoc beneficiorum suorum ablatione, quam ingenti periculo, quam varia disceptatione tota dies illa consumpta sit, et postremo pater apostolicus ab episcopis et aliis fidelibus regis sit custoditus, usque ad pacatam et aecclesiasticam consecrationem imperatoris, in exemplum patriarchae Iacob dicentis ad angelum: *Non dimittam te, nisi benedixeris michi.* His ita in dominica quadragesimae transactis, Romani tota nocte congregati, summo mane impetum undique fecerunt in exercitum regis, adeo ut, commissa aliquandiu pugna, regem per se ipsum necesse esset exercitui succurrere; quod et impigre fecit, et usque ad inclinatam iam diem fortissimi militis et optimi ducis opus agens, Dei gratia suis victoriam, hostibus post multam stragem fugam incussit.

Post triduum Roma secedens, dominum apostolicum secum duxit, et eo quo potuit honore tenuit, donec compositis quae res posebat per regiones negociis, pacatis omnibus adversariis, instans pascha non longe ab Urbe in castris celebravit; ibique sedatis inter ipsum et apostolicum, inter regnum et sacerdotium, dissensionibus inveteratis, post octavas paschae cum nimio populi Romani immo totius aeclesiae ac inestimabilis exercitus tripudio, ante confessionem sancti Petri, augusti nomen et imperium a Christo, ipse crismate rite perunctus et sacratus et sub augustissima pompa coronatus, suscepit; [sicuti nobis tunc inibi presentes affirmant; quamvis nonnulli longe aliter inde sentiant;] dato sibi in presenti per manum apostolici sub testimonio astantis aeclesiae privilegio

investiturae ecclesiasticae, iuxta quod utriusque predecessoribus placuerat et permanere consueverat; cuius inconvulsibilem stabilitatem dominus papa mox sub anathemate confirmabat. Sic denique ea die gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis, ut ita dicam, est recuperata, dum tam inveterata et eatenus incorrigibilia de regno Christi scismatum ablata sunt scandala.

18. Aus dem Schreiben der Bischöfe der Kirchenprovinz Sens¹⁾ an Erzbischof Josceran von Lyon; weigern sich, dessen Einladung zu einem Konzil in Anse zu folgen und gegen das Privileg Papst Paschalis' vorzugehen (vor 1112 März).

Aus: Mon. Germ. hist. Libelli Tom. II, 649 ff.

Iosceranno Dei gratia Lugdunensis primae sedis archiepiscopo Daimbertus eadem gratia Senonensis archiepiscopus, Ivo Carnotensis episcopus, Walo Parisiensis episcopus, Iohannes Aurelianensis episcopus cum ceteris coepiscopis Senonensis provinciae institutam a patribus reverentiam.

Iure primatus vestri invitastis nos ad concilium apud Ansam celebrandum, in quo tractare disposuistis de fide et investituris laicorum. Ad quod venire minime contempnimus, sed terminos, quos posuerunt patres nostri, terminos antiquos transgredi formidamus. Nusquam enim reverenda patrum sanxit auctoritas, nusquam hoc servare consuevit antiquitas, ut primae sedis episcopus episcopos extra provinciam propriam positos invitaret ad concilium, nisi hoc aut apostolica sedes imperaret, aut una de provincialibus ecclesiis pro causis, quas intra provinciam terminare non poterat, primae sedis audientiam appellaret. Quod non de corde nostro prophetamus, sed apostolica auctoritate muniti irrefragabilibus sententiis approbamus. — — Preterea quia in hoc concilio de investituris laicorum, quas quidam inter hereses computant, tractare disponitis, potius pudenda patris nostri nudabitis, quae publicanda non essent in Geth nec in compitis Ascalonis,

¹⁾ Das Schreiben geht meist ungenau unter dem Namen Bischof Ivo's von Chartres allein, da es wohl von diesem verfasst ist. — Die Antwort des Erzbischofs Iosceran s. Libelli l. c. S. 654 ff.

deridenda exponetis, quam post dorsum ea velando benedictionem paternam vobis acquiratis. Quod enim propter vitandam populi stragem paterne in se admisit summus pontifex coegit necessitas, non approbavit voluntas. Quod inde constat, quia postquam evasit periculum, sicut ipse quibusdam nostrum scripsit, quod iusserat iussit, quod prohibuerat prohibuit, quamvis quibusdam nefandis urgente periculo quedam nefanda scripta permiserit. — — Quodsi papa adhuc in Teutonicum regem debitam severitatem non exercet, credimus, quia consulte differt secundum consilium quorundam doctorum, qui consulunt quedam admittenda pericula, ut possint vitari maiora. Unde dicit Augustinus in tertio libro contra Parmenianum Donatistam: *Hoc sanitas observat ecclesiae, ut, cum quisque fratrum id est christianorum, intus in ecclesiae societate constitutorum in aliquo tali peccato fuerit deprehensus, ut anathemate dignus habeatur, fiat hoc, ubi periculum scismatis nullum est; atque id cum ea dilectione fiat, de qua ipse apostolus alibi precipit dicens: 'Ut inimicum eum non existimetis, sed corripite ut fratrem'.*

Ad hoc non videtur nobis utile consilium ad illa concilia convenire, in quibus non possumus eas personas, contra quas agitur, condemnare vel iudicare, quia nec nostro nec ullius hominum probantur subiacere iudicio. Unde nos constat esse immunes, si facta eorum oris gladio ferire formidamus, cum ipse mediator obedire eis precipiat etiam si tales sint, quales erant pharisei, si ea, quae ad cathedram pertinent recta precipiant, ea vero quae contra cathedram faciunt minime faciant. Ex quibus omnibus hoc constare videtur, quatinus feminalia sacerdotalia pudendis superponamus, ne verecunda nostra deridenda insidiatoribus nostris exponamus et unde querimus reformare ecclesiae fortitudinem, inde maiorem incurramus debilitatem. Haec dicentes non instruimus prudentiam vestram, sed excusamus innocentiam nostram, quia et principales ecclesiae claves nolumus potestate sua privare, quaecumque persona vices Petri habet, nisi manifeste ab euangelica veritate discedat. Haec dicentes non tollimus, quin possint quique metropolitani episcopi secundum ius antiquum convocare, provinciale sinodum salva reverentia Romanae aecclesiae celebrare. Quae si ad presens non potest sathanam sternere sub pedibus suis, non obviabit tamen salubribus dispositionibus vestris, in quibus secun-

dum quod in pretaxato libro legitur, quisquis vel quod potest arguendo corrigit vel quod corrigere non potest salvo pacis vinculo excludit, vel quod salvo pacis vinculo excludere non potest equitate improbat, firmitate subportat; hic est pacificus et ab isto maledicto quod scriptura dicit: *Ve his, qui dicunt quod nequam est bonum et quod bonum est nequam, qui ponunt lucem tenebras et tenebras lucem, qui ponunt quod amarum est dulce, et quod dulce est amarum*, omnino liber, prorsus securus, penitus alienus. His catholicorum patrum terminis contenti, quae possumus secundum decreta patrum salvo pacis vinculo corrigere volumus; quae autem corrigere non possumus usque ad messem, si necesse sit, docente Domino tolerare decrevimus. His verbis excusatos nos credimus, quod a laceratione domini pape linguas nostras reprimimus, et si quid contra sententiam suam suorumque predecessorum de remissis Germanico regi investituris fecisse videtur, filiali caritate excusamus. Non enim prevaricator est legis, qui delinquit in lege aliqua fallente surreptione vel impellente necessitate, sed qui legem impugnat studiose et delictum suum non curat agnoscere. Unde hunc excessum eius non tantum non accusamus, sed dictante ratione approbamus, si imminente strage populi paterna caritate cum nonnullo vulnere suo se tantis periculis voluit obicere, ut maioribus morbis posset sincera caritate subvenire. Nec ipse primus nec solus factus est dispensator Dominicorum preceptorum, quia mediator Dei et hominum, cuius vita in terris disciplina fuit morum, primo precepit discipulis, ut non ferrent sacculum neque peram, quia tunc nulla urgebat necessitas; imminente vero tempore passionis suae, sciens eos penuriam panis passuros, cum transirent de loco ad locum, temperavit preceptum, dans eis licentiam, ut ferrent peram et sacculum, non iam imperans cupiditati, sed indulgens necessitati. Ita cum hereses diversi generis pullularent per diversas partes mundi, ut catholici territi severitate sententiae hereticorum seductiones caverent, severissime preceptum est, ut revertentes ab heresi vel clerici non fierent, vel clerici non manerent. Pro cuius rigore decreti cum ecclesia maxima dampna pateretur, prudens discretio religiosorum voluit et docuit mutandam esse sententiam, et ab heresi revertentes et catholicam unitatem profitentes fraterne suscepit et in honoribus suis manere concessit, iudicans melius esse, ut fieret aliquod vulnus in cortice

matris arboris quod caritas sanaret, quam aecclesia cunctis omnibus, quos posset, sua membra non colligeret.

Postremo quod quidam investituram heresim vocant cum heresis non sit nisi error in fide, sicut enim fides coram deo est ad iustitiam, oris autem confessio ad salutem: ita heresis error est ad impietatem, confessio vero eiusdem erroris ad perniciem. Et fides et error ex corde procedunt. Investitura vero illa, de qua tantus est motus, in se non est in manibus dantis et accipientis, quae bona et mala agere possunt, credere vel errare in fide non possunt. Ad haec si haec investitura heresis esset, ei renunciare sine vulnere non ad eam redire non posset. Videmus autem in partibus Germaniarum et Galliarum multas honestas personas peragatos isto nevo per quamlibet satisfactionem pastores virgas reddidisse et per manum apostolicam refutas investuras recepisse. Quod summi pontifices minime fecissent, si in tali investitura heresim et peccatum contra Spiritum sanctum latere cognovissent. Cum ergo ea, quae aeterna lege sancita non sunt, sed pro honestate et utilitate ecclesiae instituta vel prohibita, pro eadem occasione tempus remittuntur, pro qua inventa sunt, non est investituram damnosa prevaricatio, sed laudabilis et salutifera dispensatio. Quod cum multi minus studiosi ministri attendant, ante tempus iudicant, spiritus mobilis et spiritus stabilis non intelligentes differentiam. Si quis vero laicus ad hanc prorumpit insaniam, ut in datione et acceptatione virgae putet se posse tribuere sacramentum vel in datione sacramenti ecclesiastici, illum prorsus iudicamus hereticum non propter manualement investituram, sed propter presumptionem diabolicam. Si vero congrua volumus rebus non dare, possumus dicere, quia manualis illa investitura in laicos facta alieni iuris est pervasio et sacrilega presumptio quae pro libertate ecclesiae et honestate salvo pacis vinculo si fieri potest funditus abscidenda est. Ubi ergo scismate auferri potest, auferatur. Ubi sine scismate auferri non potest, cum discreta reclamacione differatur. Nichil enim tali pervasione demittitur sacramentis ecclesiasticis, quominus sancta sint, quia aput quoscumque sunt ipsa sunt, sive aput eos, qui intus, sive aput eos, qui foris sunt. Haec scripsimus dilectioni vestrae parati rescribere sine contumacia, si melius his quae scripsimus nos docuerit vestra prudentia, quod munitum sit scriptura canonica. Valete.

**19. Widerruf des päpstlichen Privilegs vom
12. April 1111 durch Papst Paschalis und die Synode
zu Rom. 1112 März 23.**

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta
Tom. I S. 571 f. Die Unterfertigungen der Geistlichen sind fort-
gelassen.

Anno ab incarnatione Domini MCXII, indictione V, anno pontificatus domni pape Paschalis secundi XIII, mense Martio, XV. Kalendas Apriles, celebratum est concilium Roma Lateranis in basilica Constantiniana. In quo cum domnus papa Paschalis resedisset cum archiepiscopis et episcopis et cardinalibus et abbatibus et varia multitudine clericorum et laicorum, ultima die concilii, facta coram omnibus professione catholice fidei, ne quis de fide ipsius dubitaret, dixit:

'Amplector omnem divinam scripturam, scilicet veteris et novi testamenti, legem a Moyse scriptam et a sanctis prophetis. Amplector IIII euangelia, VII canonicas epistolas, æpistolas gloriosi doctoris beati Pauli apostoli, sanctos canones apostolorum, IIII universalia concilia sicut IIII euangelia, Nicenum, Ephesinum, Constantinopolitanum, Calcedonense, et Antiocenum concilium et decreta sanctorum patrum Romanorum pontificum, et precipue decreta domni mei pape Gregorii et beate memorie pape Urbani. Que ipsi laudaverunt, laudo; que ipsi tenuerunt, teneo; que confirmaverunt, confirmo; que dampnaverunt, dampno; que reppulerunt, repello; que interdixerunt, interdico; que prohibuerunt, prohibeo in omnibus et per omnia, et in his semper perseverabo'.

[Tunc surgentibus ex consessu fratribus, gratie Deo et pontifici acte sunt, quod veritate liquidius patefacta de medio ablata sit scandali et dissensionis occasio.]

Quibus expletis surrexit pro omnibus Girardus Engolismensis episcopus, legatus in Aquitania, et communi assensu domni pape Paschalis tocusque concilii coram omnibus legit hanc scripturam:

'Privilegium illud, quod non est privilegium, sed vere debet dici pravilegium, pro liberatione captivorum et ecclesie a domno papa Paschali per violentiam Henrici regis extortum, nos omnes in hoc sancto concilio cum domno papa congregati canonica censura et ecclesiastica auctoritate, iudicio sancti Spiritus dampnamus et irritum esse iudicamus atque omnino cassamus et, ne quid auc-

toritatis et efficacitatis habeat, penitus excommunicamus. Et hoc ideo dampnatum est, quia in eo privilegio continetur, quod electus canonicè a clero et populo a nemine consecratur, nisi prius a rege investiatur, quod est contra Spiritum sanctum et canonicam institutionem'.

Perlecta vero hac carta, acclamatum est ab universo concilio: 'Amen, amen; fiat, fiat!'

20. Schreiben des Erzbischofs Guido von Vienne im Namen des Konzils zu Vienne an Papst Paschalis; teilt die Beschlüsse gegen die Investitur und gegen König Heinrich V. mit, droht dem Papste mit Obedienzziehung. (1112 gleich nach Sept. 16.)

Aus: J. D. Mansi, Sacrorum concil. nova et ampl. collectio Tom. 21 col. 75f. bzw. Migne, Patrologiae cursus compl. lat. Tom. 163 col. 465f.

Domno sancto et dulcissimo patri Paschali Guido Viennensis archiepiscopus et apostolicae sedis legatus et caeteri omnes episcopi et abbates, qui Viennensi adfuimus concilio, debitam subjectionem et obedientiam.

Sanctae paternitatis vestrae mandata sequentes apud Viennam convenimus, ibique, cooperante gratia Spiritus sancti, de investituris, de captione vestra et vestrorum, de perjuriis regiis, de pessimo illo pacto et privilegio, quod a vestra majestate violenter extorsit, tractare diligenter curavimus. Adfuerunt legati regis, litteras bullatas, quasi de parte vestra ad eum missas, audacter praetendentes; in quibus erga eum vester bonus affectus pacis et concordiae et perfectae amicitiae significabatur. Quas nimirum post concilium, quod in praeterita ultima quadragesima Romae celebrastis, se recepisse et sibi missas idem rex testabatur. Cumque super his multa nobis incuteretur admiratio, memores tamen litterarum illarum quas humilitati nostrae, illarum etiam quas Gerardo Engolismens episcopo et vestrae sedis legato de bona justitiae et severantia miseratis, totius sanctae ecclesiae et nostrae fidei ruinam evitare cupientes, ad Dei honorem et vestrum animati, canonicam viam aggressi sumus:

Igitur, dictante sancto Spiritu, investituram omnem rei ecclesasticae de manu laica haeresim esse judicavimus

Scriptum illud, quod rex a vestra simplicitate extorsit damnavimus.

In ipsum etiam regem nominatim et solemniter et unanimiter sententiam anathematis injecimus.

Et nunc, domne pater, vestram, sicut dignum est, majestatem suppliciter exoramus, ut quod pro sanctae ecclesiae fidei robore, pro Dei et vestro honore fecimus, auctoritate apostolica solemniter confirmetis. Cujus confirmationis argumentum per apertas nobis litteras significare dignemini; quas etiam, ut gaudium nostrum sit plenum, alter alteri destinare possimus. Et quoniam principum terrae pars maxima et universi fere populi multum in hac re nobiscum sentit, in remissionem peccatorum suorum omnibus injungatis, ut, si necesse fuerit, auxilium nobis et patriae unanimiter ferant.

Illud etiam cum debita reverentia vestrae suggerimus pietati, quod si nobiscum in his steteritis, si hoc, sicut rogamus, confirmaveritis, si deinceps ab ipsius crudelissimi tyranni et nuntiorum ejus litteris, locutione, muneribus abstinneritis, unanimiter nos, sicut decet, habebitis filios et fideles. Si vero, quod minime credimus, aliam viam aggredi coeperitis et vestrae paternitatis assertiones praedictas roborare nolueritis, propitius sit nobis Deus, quia nos a vestra subjectione et obedientia repellatis. Valete.

21. Antwort des Papstes Paschalis auf vorstehendes Schreiben. 1112 Oktober 20.

Aus: Mansi l. c. col. 76 bzw. Migne l. c. col. 305.

Paschalis episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus Guidoni Viennensi archiepiscopo, sedis apostolicae vicario, et caeteris archiepiscopis, episcopis et abbatibus seu Domini sacerdotibus Viennae congregatis salutem et apostolicam benedictionem.

Cum alicujus morbi detentione caput afficitur, membris omnibus communiter ac summopere laborandum est, ut ab eo penitus expellatur. Fratrum siquidem relatione comperimus, vos in unum convenisse ac per Dei gratiam Viennae concilium celebrasse. In quo nimirum de augenda religione, de dispositione ecclesiastica seu ecclesiasticarum rerum et de correctione pravorum hominum adversus sanctam ecclesiam insurgentium disseruistis. Unde Deo gratias referimus et, quae statuta sunt ibi, rata suscipimus et confirmamus et cooperante Domino Deo illibata permanere censemus. Dilectionem supradicti hortamur episcopi, ut studiose secundum Deum legationem sibi commissam impleat. Data Laterani, XIII Kal. Novembris.

**22. Bericht des Scholastikus Hesso
über die Verhandlungen zwischen Papst Calixt und
Kaiser Heinrich V. und über das Konzil zu Rheims,
1119 ca. Ende September—Oktober 30.¹⁾**

Aus: Mon. Germ. hist. Libelli Tom. III 22 ff.

Venerunt ad regem apud Argentinam episcopus Catalaunensis et abbas Cluniacensis acturi cum eo de pace et concordia inter regnum et sacerdotium. A quibus cum rex consilium quaereret, quomodo sine diminutione regni sui hoc exequi posset, assumpta parabola sua²⁾ respondit episcopus: 'Si veram pacem, domne rex, desideras habere, investituram episcopatum et abbatiarum omnimodis dimittere te oportet. Ut autem in hoc nullam regni tui diminutionem pro certo teneas, scito me, in regno Francorum episcopum electum nec ante consecrationem nec post consecrationem aliquid suscepisse de manu regis. Cui tamen de tributo, de milicia, de theloneo et de omnibus, quae ad rem publicam pertinebant antiquitus, sed a regibus christianis aeclesiae Dei donata sunt, ita fideliter deservio, sicut in regno tuo episcopi tibi deserviunt, quos hucusque investiendo hanc discordiam immo anathematis sententiam incurristi'. Ad haec rex manibus elevatis hoc responsum dedit: 'Eia', inquit, 'sic fiat. Non quaero amplius'. Tunc subiunxit episcopus: 'Si igitur investituras dimittere volueris, et possessiones aeclesiarum et eorum qui pro aeclesia laboraverunt, reddere, et veram pacem eis dare, laborabimus opitulante Deo huic contentioni finem imponere'.

Quae omnia rex, communicato cum suis consilio, se prosecuturum promisit, si fidem et iusticiam apud domnum papam inveniret, et si veram pacem ipse et sui et possessiones, quas pro werra ista amiserant, reciperent.

Quibus auditis episcopus certum se fieri super denominatis capitulis postulavit, tum ut labor eorum non esset inutilis, tum ut domnum papam ad exequendam pacem facilius inclinarent. Tunc rex propria manu sub testimonio fidei christianae in manu episcopi et abbatis firmavit se praefata capitula sine fraude prosecuturum. Post eum

¹⁾ Vgl. die Darlegung von Gerhoh von Reichersberg in seinem Werke De investigatione Antichristi liber I cap. 27 Mon. Germ. Libelli l. c. S. 337, 31 ff. Zur Kritik: J. Haller, Die Verhandlungen von Mouzon 1119 in: Neue Heidelberger Jahrbücher 1892 Jahrgang 2 S. 147 ff. ²⁾ Vgl. 4. Buch Mose 23, 7.

episcopus Lausemnensis et comes palatinus et ceteri clerici et laici, qui cum eo erant, hoc idem eodem modo firma-verunt.

Accepta securitate episcopus et abbas domno papae Parisius occurrerunt; quae viderant et audierant, fideliter intimarunt. Quibus applaudens dominus papa sic respondit: 'Utinam iam factum esset, si sine fraude fieri posset'. Mox communicato cum episcopis et cardinalibus consilio, eosdem et cum eis de latere suo episcopum Ostiensem et Gregorium cardinalem ad regem remisit, ut praefata capitula diligentius retractarent atque scripta ex utraque parte firmarent; et si hoc, sicut promiserat, exequi vellet, diem, qua ista completerentur, ante finem concilii denominarent.

Venientes ad eum, inter Virdunum et Mettım ei occurrerunt; quod dominus papa eum libenter reciperet, si promissum exequi vellet, retulerunt. Super quo quasi gavisus rex, quod prius apud Argentinam in manu praenominatorum firmaverat, iterum inibi in manu episcopi Ostiensis et Gregorii cardinalis et episcopi Catalaunensis et abbatis propria manu firmavit: quod videlicet in proxima sexta feria, id est VIII. Kal. Novembris, capitula, quae sequenti scripto continentur, apud Mosonium in praesentia domni papae fideliter sine omni fraude exequeretur. Post eum hoc idem iuraverunt dux Welfo, comes Beringarius, comes palatinus, comes Willelhelmus et alii principes, episcopi, clerici et laici multi. Exegit etiam ipse, a nostris eodem modo firmari sibi, quod, si in ipso non remaneret, eadem die dominus papa, quae in scripto suo continentur, adimpleret.

Scriptum autem concordiae hoc fuit: (s. unsere nr. 23a).

Item scriptum domni papae: (s. unsere nr. 23b).

Hac itaque data et accepta securitate, festinanter ad domnum papam Remis redierunt; quae fecerant et quae a rege et a suis receperant, ante concilium reportantes; simul et diem et locum colloquii designantes.

Domnus papa, in generali concilio XIII. Kal. Novembris Remis residens, inter cetera sic exorsus est: 'Domni patres et fratres! Causa, pro qua vos de terra longinqua et remotis regionibus ad concilium vocavimus, haec est. Scitis, quamdiu Romana aeclesia contra diversas hereses laboravit, et sicut per beatum Petrum — cui specialiter

dictum est a Domino: *Rogavi pro te, Petre, ne deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos* — Symon magus, iudicio Spiritus sancti ab æcclesia Dei eliminatus periiit, sic usque ad nostra tempora idem per vicarios suos sequaces Symonis expugnare et ab æcclesia Dei extirpare non desinit. Ego quoque, qualiscunque licet indignus eius vicarius, symoniacam heresim, quæ maxime per investituras contra æcclesiam Dei innovata est, ab æcclesia Dei, opitulante Deo, vestro consilio et auxilio omnibus modis eliminare desidero. Unde, si placeat, a fratribus nostris, qui inter nos et regem dictum Teutonicum verba concordiae portaverunt, causae ordinem diligentius audiatis, et quid nobis super his agendum sit, unusquisque pro modo suo, quia causa communis est, prudentiori consilio adtendatis.

Tunc domnus papa Ostiensi episcopo iniunxit, ut universo concilio Latine ordinem causae exponeret. Quod cum prudenter episcopus Ostiensis perorasset, iterum Catalaunensis episcopus ex praecepto domni papae hoc idem clericis et laicis materna lingua exposuit.

Quo completo capitula multa illa die et sequenti proposuit, et usque ad finem concilii universa complenda distulit.

Sequenti vero die — cum in hoc consilium episcoporum sedisset, ut domnus papa ad diem colloquii componenda pace accederet, et utrum in veritate homo ille ageret, per semet ipsum temptaret — circa finem concilii illa die domnus papa sic prosecutus est: 'Domini patres et fratres! Scitis quam diu mater nostra sancta æcclesia contra symoniacam heresim, maxime quæ per investituras fit, in patribus nostris laboraverit. Et quia placuit omnipotenti Deo, nostris diebus æcclesiae suae pacem offerre, et iam proxima dies colloquii ad ipsum locum crastina die nos compellit accedere, summopere rogamus, ut reditum nostrum pacienter sustineatis et, si Deus pacem nobis dederit, commune gaudium universo mundo annuncietis. Si autem, quod Deus avertat, adversarius nobiscum in dolo agere temptaverit, festinanter ad vos revertemur. Et sicut conventionem pacis, si fiat, vobiscum et per vos confirmare optamus, sic in commentorem fraudis, si infidelis evaserit, iudicio Spiritus sancti et vestro gladium beati Petri vibrare temptabimus'. Quod cum sub obtentu obædientiae archiepiscopis, episcopis et

abbatibus iniunxisset, praecepit etiam ut interim, et maxime die colloquii, psalmos, orationes et sacrificia spiritualia Deo offerrent, et a maiori Remensi aeclesia usque ad aeclesiam beati Remigii cum processione nudis pedibus exirent.

Sic interim dimisso concilio, feria quarta dominus papa ad locum colloquii exiit et feria quinta cum multis vix cum maximo labore pervenit.

Feria sexta, vocatis in cameram archiepiscopis, episcopis et abbatibus et ceteris sapientibus viris, quos multos secum duxerat, coram omnibus fecit legi utrumque scriptum concordiae. Cumque lectum fuisset scriptum regis, diligentius retractare coeperunt episcopi, maxime illud capitulum ubi dicebatur: *Dimitto omnem investituram omnium aeclesiarum*; dicentes: 'Siquidem rex simpliciter agit, verba ista sufficiunt. Si autem sub hoc capitulo aliquid cavillare conatur, determinatione nobis videntur indigere: ne forte aut possessiones antiquas aeclesiarum sibi conetur vendicare, aut iterum de eisdem episcopos investire'.

Rursum in scripto domni papae illud diligentius retractabant, ubi dicebatur: *Do veram pacem regi et omnibus, qui cum eo in terra ista fuerunt vel sunt*; ne forte in danda pace amplius intelligerent, quam reddendam communionem aeclesiae; et sub hoc verbo aeclesia cogeretur suscipere, quos aut superpositos legitimis pastoribus aut canonicè depositos, sine gravi offensione non posset sustinere.

Diligenter igitur omnibus retractatis, missi sunt ad castra regis episcopus Ostiensis, Iohannes cardinalis, episcopus Vivariensis, episcopus Catalaunensis et abbas Cluniacensis et alii multi cum eis, portantes scripta in manibus. Cumque pervenissent ad castra, ostenderunt scripta; determinaverunt capitula, prout omnium communi consilio diffinitum erat.

Rex autem his auditis, prima fronte se nichil horum promississe omnimodis abnegabat. Tunc episcopus Catalaunensis, zelo Dei inflammatus et gladio verbi Dei accinctus, respondit pro omnibus: 'Si, domne rex, negare vis scriptum quod tenemus in manibus, et determinationem quam audisti, paratus sum sub testimonio religiosorum virorum, qui inter me et te fuerunt, iurare super reliquias sanctorum et super evangelium Christi, te ista omnia in manu mea firmasse et me sub hac determinatione accepisse'.

Cumque omnium testimonio convinceretur, tandem compulsus est confiteri, quod prius negaverat. Verumtamen conquereretur graviter de eis, quia scilicet eorum consilio promiserit, quod absque diminutione regni exequi non valeret. Cui sic respondit episcopus: 'In promissis nostris, domne rex, per omnia fideles nos invenies. Non enim dominus papa statum imperii aut coronam regni, sicut quidam seminatores discordiae obloquuntur, in quolibet imminuere adtemptat. Immo palam omnibus denunciat, ut in exhibitione militiae et ceteris omnibus, in quibus tibi et antecessoribus tuis servire consueverant, modis omnibus deserviant. Si autem in hoc imperii statum imminui existimas, quod ulterius tibi episcopatus vendere non liceat, hoc potius regni tui augmentum ac profectum sperare debueras, si, quae Deo contraria sunt, pro eius amore abicias'.

Ad haec omnia cum respondere non posset, mitiora verba coepit proferre et inducias quaerere vel usque mane; dicens, velle se cum principibus nocte illa de causa conferre et ad exequendum promissum, si posset, eorum corda inflectere, et alterutrum summo mane renuntiare.

Post haec sui de modo absolutionis et susceptionis cum nostris coeperunt conferre: durum sibi, immo importabile videri, si more aliorum dominus suus nudis pedibus ad absolutionem accederet. Quibus condescendentes nostri responderunt, quod modis omnibus laborarent, ut dominus papa calciatum eum, quanto privatius posset, reciperet.

In his verbis illa die colloquio terminato, nostri ad domnum papam redierunt, quae invenerant reportantes. Tunc dominus papa, quasi iam de pace desperans, ordinabat summo mane ad fratres, quos Remis reliquerat, repedare. Sed consilio comitis Trecensis et multorum aliorum compulsus est, sabbato fere usque ad horam sextam in eodem loco manere, ut omne os adversariorum obstrueret et vocem derogationis omnibus auferret.

Summo mane iterum missi sunt ad castra episcopus Catalaunensis et abbas Cluniacensis, super inducias acceptas reponsum eius audituri. Cumque illuc pervenissent, sicut pridie fecerat, repraesentavit episcopus scripti veritatem cum adtestatione sacramenti, dicens: 'Heri quidem, domne rex, cum iusticia possemus a te recedere, quia die deno-

minata parati fuimus et promissum tuum recipere et nostrum implere. Verum quia tu inducias petendo usque in hanc diem distulisti, nolumus ut propter intervallum unius noctis tantum bonum in nobis remaneat. Et si hodie promissum tuum exequi volueris, paratus est adhuc dominus papa, quod per nos tibi promisit, modis omnibus adimplere'. Tunc rex iratus iterum coepit inducias quaerere, donec generale colloquium cum principibus regni posset habere, sine quorum consilio investituras non audebat dimittere. Ad haec episcopus: 'Quia saepe inducias quaerendo, quod promisisti implere dissimulas, nichil nobis et tibi amplius. Revertar ad dominum papam'. Sic insalutatus rediit; quae invenerat nunciavit. Mox igitur dominus papa cum suis ad aliud castrum comitis Trecensis cum summa festinatione transivit.

Rex autem nuncium ad comitem direxit, summopere rogans, ut dominum papam inibi die Dominica detineret; promittens se facturum modis omnibus feria secunda, quod totiens abnegaverat. Quod cum ad dominum papam delatum fuisset, communicato cum suis consilio, hoc breve dedit responsum: 'Feci, fratres, pro desiderio pacis, quod ab antecessoribus nostris factum nunquam audivi. Generalem synodum congregatam et fratres multos quasi desolatos reliqui. Ad hominem istum cum multo labore perveniens, quae pacis sunt in eo non inveni. Unde nullatenus eum ulterius expectabo, sed ad fratres nostros et ad concilium, quantocitius potero, regrediar. Si autem in concilio vel post concilium veram pacem Deus nobis dederit, paratus ero suscipere et amplecti'.

Die igitur Dominica de eodem loco ante diem exivit, et cum tanta festinatione Remis usque cucurrit, ut viginti levis consummatis eadem die missam Remis celebraret, in qua Leodicensem electum in episcopum consecravit.

Feria secunda, prae nimio labore infirmatus, vix ad concilium accessit, exitum et reditum suum et ordinem causae concilio exponi fecit; et sic illa die siluit.

Feria tertia nihilominus infirmitate detentus, in concilio sedere non potuit.

Feria vero quarta circa horam tertiam ad concilium accessit. Illa die usque ad horam nonam multorum proclamationes recepit et de multis capitulis tractavit. Ab hora vero nona, volens illa die concilium terminare, synodalia decreta fecit in medium proferri et legi (Nr. 24).

Cumque multa contra symoniacam heresim essent recitata et omnium consono favore laudata et confirmata, ventum est ad illud decretum, quo investiturae æcclesiarum interdicebantur laicis. In quo sic continebatur: *Investituram omnium æcclesiarum et æcclesiasticarum possessionum per manum laicam fieri modis omnibus prohibemus.* Quod cum recitatum fuisset, tantum murmur quorundam clericorum et multorum laicorum per concilium intonuit, ut diem usque ad vesperam sub gravi contentione pertraherent. Videbatur enim eis, quod sub hoc capitulo domnus papa decimas et cetera æcclesiastica beneficia, quae antiquitus laici tenerant, conaretur minuere vel auferre. Unde domnus papa omnibus satisfaciens illa die concilium terminare distulit, ut sequenti die communi consilio decretum temperaret et ipsum cum ceteris, quae sequebantur, unanimi omnium favore et auctoritate confirmaret.

Feria quinta ad concilium venit; quae proposuerat executurus, ynnum sancti Spiritus devote incepit. Qui cum ab omnibus affectuose fuisset decantatus, vere invisibilis ignis flamma succensus, in ignea lingua de Spiritu sancto exorsus mirabiliter peroravit; docens eum summum bonum esse, fontem sapientiae et intelligentiae ac totius disciplinae, vinculum caritatis, unitatis et concordiae. Cumque per haec singula diutius sub omnium ammiratione discurreret, tandem ad causam accessit, dicens:

'Scimus, fratres karissimi, quia labor vester, quo de tam remotis regionibus pro communi libertate matris nostrae sanctae æcclesiae nobis occurrere studuistis, placuit Deo et Spiritui sancto, in cuius virtute et sanctificatione unum sumus in Christo. Et quia placuit Spiritui sancto et nobis, displicuit spiritui adversario, qui modis omnibus ad perturbandam fraternitatis vestrae concordiam cooperatores maliciae suae quaesivit et invenit. Quid enim dicimus, fratres, si cum tanto labore et expensis ad concilium vocati venistis, et revertentes ad regiones vestras, nichil reportare poteritis, quia nos audire non vultis? Qui enim peccat in Spiritum sanctum, quod peccatum si perseveraverit, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro, teste Veritate, quae dicit: *Qui vos audit, me audit, et qui vos spernit, me spernit.* Scimus etiam, quia, dominus Iesus cum proposuisset discipulis: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis et biberitis eius*

sanguinem, non habebitis vitam in vobis, scandalizati sunt multi et abierunt retrorsum nec postea sequebantur eum. Sic et nos cum heri proposuissemus quaedam pro libertate æcclesiae, scandalizati sunt quidam infideles. Unde et nos cum auctoritate apostolica dicimus: Qui infidelis est, discedat et exeat, et det locum fidelibus, quae æcclesiastica sunt et libertati æcclesiae necessaria, pertractare. Vobis autem, qui locum et officium apostolorum in æcclesia Dei tenetis, dicimus, quod Dominus dixit ad duodecim: Numquid et vos vultis abire?

Quod cum mirabiliter perorasset, ita omnium corda concussit ac reclamantium voces compressit, ut nec unus quidem contra decreta synodica, quae postea lecta sunt, os aperire praesumeret. Dominus tamen papa decretum illud, unde murmur ortum fuerat, saniori consilio temperavit et in hanc formam concilio legi fecit: *Investituram episcopatum et abbatiarum per manum laicam fieri omnimodis prohibemus.* Quod cum placuisset omnibus, ipsum cum ceteris omnibus, quae lecta sunt, iudicio sancti Spiritus et auctoritate æcclesiastica firmaverunt.

Altae sunt denique candelae quadringentae viginti septem et accensae datae singulae singulis, tenentibus baculos, episcopis et abbatibus, iniunctumque est eis, ut omnes candelas tenentes assurgerent. Cumque astarent, recitata sunt multorum nomina, quos praecipue excommunicare proposuerat dominus papa. Inter quos primi nominati sunt rex Henricus et Romanae æcclesiae invasor Burdinus et prae ceteris et cum ceteris multis solemniter excommunicati. Absolvit etiam dominus papa auctoritate apostolica a fidelitate regis omnes, quotquot ei iuraverant, nisi forte resipisceret et æcclesiae Dei satisfaceret.

His denique rite completis, auctoritate Patris et Filii et Spiritus sancti omnes absolvit atque signavit, et sic ad propria unumquemque redire permisit et concilii finem fecit.

Quod vidi et audivi, fideliter, quanto brevius potui, pedestri sermone descripsi.

23. Entwurf des Vertrages zwischen Papst Calixt und Kaiser Heinrich. 1119 Oktober 17—19.

Aus: Mon. Germ. Legum sectio 4 Const. et acta I S. 157f.

a) Urkunde des Kaisers.

Ego H. Dei gratia Romanorum imperator augustus pro amore Dei et beati Petri et domni papae Calixti dimitto

omnem investituram omnium aecclesiarum, et do veram pacem omnibus qui, ex quo discordia ista coepit, pro aecclesia in werra fuerunt vel sunt. Possessiones autem aecclesiarum et omnium, qui pro aecclesia laboraverunt, quas habeo, reddo; quas autem non habeo, ut rehabeant fideliter adiuvabo. Quod si quaestio inde emerit, quae aecclesiastica sunt, canonico, quae autem saecularia sunt, saeculari terminentur iudicio.

b) Urkunde des Papstes.

Ego Calixtus secundus Dei gratia Romanae aecclesiae episcopus catholicus do veram pacem H. Romanorum imperatori augusto et omnibus qui pro eo contra aecclesiam fuerunt vel sunt. Possessiones eorum, quas pro werra ista perdiderunt, quas habeo, reddo; quas non habeo, ut rehabeant fideliter adiuvabo. Quod si quaestio inde emerit, quae aecclesiastica sunt, canonico, quae autem saecularia sunt, saeculari terminentur iudicio.

**24. Dekrete des Konzils zu Rheims unter Papst Calixt.
1119 Oktober 30.**

Aus: Mon. Germ. Libelli Tom. III 27, 8ff.

1. Quae sanctorum patrum sanctionibus de pravitate symoniaca stabilita sunt, nos quoque Spiritus sancti iudicio et auctoritate sedis apostolicae confirmamus. Si quis igitur vendiderit aut emerit, vel per se vel submissam quamlibet personam, episcopatum, abbatiam, decanatum, presbiteratum, archidiaconatum, praeposituram, praebendam, altaria vel quaelibet aecclesiastica beneficia, promotiones, ordinationes, consecrationes, aecclesiarum dedicationes, clericalem tonsuram, sedes in choro aut quaelibet aecclesiastica officia, et vendens et emens dignitatis et officii sui aut beneficii periculo subiaceat. Quod nisi resipuerit, anathematis mucrone perfossus, ab aecclesia Dei, quam laesit, modis omnibus abiciatur.

2. Episcopatum et abbatiarum investituram per manum laicam fieri penitus prohibemus. Quicumque igitur laicorum deinceps investire praesumpserit, anathematis ultioni subiaceat. Porro qui investitus fuerit, honore, quo investitus est, absque ulla recuperationis spe omnimodis careat.

3. Universas aecclesiarum possessiones, quae liberalitate regum, largitione principum vel oblatione quorum-

libet fidelium eis concessae sunt, inconcussas in perpetuum et inviolatas permanere decernimus. Quodsi quis eas abstulerit, invaserit aut potestate tyrannica detinuerit, iuxta illud beati Symmachi capitulum anathemate perpetuo feriat.

4. Nullus episcopus, nullus presbiter, nullus omnino de clero æcclesiasticas dignitates vel beneficia cuilibet quasi hereditario iure derelinquat. Illud etiam adicientes præcipimus, ut pro baptismatis, chrismatis, olei sacri et sepulturae acceptione et infirmorum visitatione vel unctione nullum omnino precium exigatur.

5. Presbiteris, diaconibus, subdiaconibus concubinarum et uxorum contubernia prorsus interdiciamus. Si qui autem huiusmodi reperti fuerint, æcclesiasticis et officiis priventur et beneficiis. Sane si neque sic inmundiciam suam correxerint, communionem careant christiana.

25. Friedensbedingungen der Fürsten zu Würzburg. 1121 Sept.—Okt.

Aus: Mon. Germ. Leg. sectio 4 Const. et acta I S. 158.

Hoc est consilium in quod convenerunt principes de controversia inter dominum inperatorem et regnum: (1) Dominus inperator apostolice sedi obediat. Et de calumpnia, quam adversus eum habet ecclesia, ex consilio et auxilio principum inter ipsum et dominum papam componatur, et sit firma et stabilis pax, ita quod dominus inperator, que sua et que regni sunt habeat, ecclesie et unusquisque sua quiete et pacifice possideant. (2) Episcopi quoque in ecclesia canonice electi et consecrati pacifice sedeant usque ad collaudatam in presentia domni pape audientiam. Spirensis episcopus ecclesiam suam libere habeat. Wormatiensis similiter, preter ipsam civitatem, usque ad presentiam domni pape. (3) Captivi et obsides ex utraque parte solvantur. (4) De hereditate palatini comitis Sigefridi, sicuti Metis inter ipsum et dominum inperatorem definitum fuit, ita permaneat. (5) Hoc etiam, quod ecclesia adversus inperatorem et regnum de investituris causatur, principes sine dolo et sine simulatione elaborare intendunt, ut in hoc regnum honorem suum retineat. Interim donec id fiat, episcopi et omnes catholici sine ulla iniuria et periculo communionem suam custodiant. (6) Et si in posterum dominus inperator consilio sive suggestionem alicuius ullam in quemquam vindictam pro

hac inimicitia exsuscitaverit, consensu et licentia ipsius hoc inter se principes confirmant, ut ipsi insimul permaneant et cum omni caritate et reverentia, ne aliquid horum facere velit, eum commoneant. Si autem dominus imperator hoc consilium preterierit, principes sicut ad invicem fidem dederunt, ita eam observent.

26. Entgegenkommendes Schreiben des Papstes Calixt an Kaiser Heinrich V. 1122 Febr. 19.

Aus: Ulysse Robert, Bullaire du pape Calixte II. Tom. II S. 5f. Nr. 278.

Calixtus episcopus servus servorum Dei consanguineo suo Henrico regi.

Dolemus valde, quia visitare te Apostolicae salutationis alloquio secundum cordis nostri desiderium non audemus. Praesentes tamen literas et nuntium venerabilem fratrem nostrum Azzonem Aquensem episcopum, qui et noster et tuus consanguineus est et vera communiter affectione nos diligens ad tuam duximus presentiam dirigendum, et ut voluntatem nostram plenius recognoscas et a nimietate duricie peccati Dei gratiam respicias. Siquidem et tu nobis et nos tibi longe sumus amplius debitores, quam sibi ad invicem predecessores nostri extiterunt. Preter illud enim commune paternitatis debitum, quo ex Apostolicae sedis administratione tenemur et preter illam imperii dignitatem quam per solius Romani pontificis ministerium reges Alamannici consecuntur, proxima carnis consanguinitas nos compellit, ut audire nos mutuo et diligere debeamus. Nemo quippe carnem suam odio habet, sed fovet et nutrit. Te igitur sicut consanguineum nostrum, quem gemina in Christo dilectione diligere, honorare et super omnes exaltare cupimus, commonemus, ut æcclesie pacem ulterius non recuses, pravorum suggestiones, qui in nostris placere sibi capitibus gloriantur, ad cor tuum ascendere non permittas nec servus omnium velis esse, qui debes omnibus imperare. Nihil, Henrice, de iure tuo vindicare sibi quaerit æcclesia, quae sicut mater sua omnibus gratuito administrat. Nec regni nec imperii gloriam affectamus, sed soli Deo in æcclesie suae iusticia deservire optamus. Redi ergo ad te ipsum, redi, et quis, quid effectus sis, diligenter excogita. Non confidas in superbiis iniquorum, quoniam Deus superbis resistit. Habes milites adiutores tuos; habet æcclesia regem regum omnium defensorem

suum, qui et sanguine suo eam mercatus est. habet et sanctos apostolos Petrum et Paulum dominos et patronos suos. Dimitte, quod tuæ ministrationis non est, ut digne valeas ministrare, quod tuum est. Obtineat æcclesia, quod Christi est, habeat imperator, quod suum est. Sit pars utraque suo contenta officio, nec sibi ad invicem ambitione aliqua sua usurpent, qui debent omnibus iusticiam observare. Si nos audire et religiosorum ac sapientum consilio nostris volueris monitis obedire, et Deo et seculo magnum gaudium dabis et cum temporalis regni et imperii fastigio etiam æterni regni gloriam consequeris. Preterea nos et totam æcclesiam ita tibi nexibus dilectionis devincies, ut vere princeps, vere rex et vere imperator per omnipotentis Dei gratiam videaris. Quodsi stultorum et imperare tibi volentium adulationibus et pravitatis suggestionibus precipitanter adhereris nec honorem Deo et æcclesie debitum reddideris, per religiosos et sapientes viros ecclesie Dei non sine laesione tua curabimus providere, quoniam sic esse diutius non valemus.

Datum XI. Kalendas Martii Leguntii episcopi. 1)

27. Das Wormser Konkordat. 1122 Sept. 23.²⁾

Aus: Mon. Germ. I. c. S. 159 f.

a) Urkunde des Kaisers.

In nomine sanctæ et individuae Trinitatis. (1) Ego Henricus Dei gratia Romanorum imperator augustus pro amore Dei et sanctæ Romanæ æcclesie et domini papæ Calixti et pro remedio animæ meæ dimitto Deo et sanctis Dei apostolis Petro et Paulo sanctæque catholicæ æcclesie

¹⁾ Der Namensheilige des 19. Februar ist der Bischof Legontius, eine Ortsangabe fehlt, wie oft in den päpstlichen Briefen, vgl. W. von Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit Band 3 fünfte Aufl. S. 1237/38.

²⁾ Vgl. E. Bernheim, Das Wormser Konkordat und seine Vorurkunden 1906; H. Rudorff, Zur Erklärung des Wormser Konkordats (Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit, herausgegeben von K. Zeumer Bd. 1 Heft 4) 1906. Letztere Schrift erschien so kurze Zeit nach der ersten, dass sie diese nicht mehr berücksichtigen, sondern nur im Vorwort erwähnen konnte; aber dass meine Schrift entfernt nicht „ausschliesslich gegen die Hypothese Schäfers richtet“, wie R. sagt, hätte ihn ein Blick auf Vorwort und Inhaltsangabe doch wohl ersehen lassen können. D. Schäfer, Zur Beurteilung des Wormser Konkordats (Abhandlungen der kgl. Akad. der Wissensch. zu Berlin) 1905.

omnem investituram per anulum et baculum, et concedo in omnibus æcclesiis, quæ in regno vel imperio meo sunt, canonicam fieri electionem et liberam consecrationem. (2) Possessiones et regalia beati Petri, quæ a principio huius discordiæ usque ad hodiernam diem sive tempore patris mei sive etiam meo ablata sunt, quæ habeo, eidem sanctæ Romanæ æcclesiæ restituo, quæ autem non habeo, ut restituantur fideliter iuvabo. (3) Possessiones etiam aliarum omnium æcclesiarum et principum et aliorum tam clericorum quam laicorum, quæ in werra ista amissæ sunt, consilio principum vel iusticia, quæ habeo, reddam, quæ non habeo, ut reddantur fideliter iuvabo. (4) Et do veram pacem domino papæ Calixto sanctæque Romanæ æcclesiæ et omnibus qui in parte ipsius sunt vel fuerunt. (5) Et in quibus sancta Romana æcclesia auxilium postulaverit, fideliter iuvabo et, de quibus mihi fecerit querimoniam, debitam sibi faciam iusticiam. Hæc omnia acta sunt consensu et consilio principum quorum nomina subscripta sunt: Adelbertvs archiepiscopus Mogontinus, F. Coloniensis archiepiscopus, H. Ratisbonensis episcopus, O. Bauenbergensis episcopus, B. Spirensis episcopus, H. Augustensis, G. Traiectensis, Ou. Constanciensis, E. abbas Wldensis, Henricus dux, Fridericus dux, S. dux, Pertolfus dux, marchio Teipoldvs, marchio Engelbertus, Godefridus Palatinus, Otto Palatinus comes, Beringarius comes. Ego Fridericvs Coloniensis archiepiscopus et archicancellarius recognovi.

b) Urkunde des Papstes.

Ego Calixtus episcopus servus servorum Dei tibi dilecto filio Heinrico Dei gratia Romanorum imperatori augusto concedo: (1) Electiones episcoporum et abbatum Teutonici regni, qui ad regnum pertinent, in praesentia tua fieri absque simonia et aliqua violentia, ut, si qua inter partes discordia emergerit, metropolitani et provincialium consilio vel iudicio, saniori parti assensum et auxilium præbeas. (2) Electus autem regalia [absque omni exactione] per sceptrum a te recipiat et quæ ex his iure tibi debet, faciat. (2a) Ex aliis vero partibus imperii consecratus infra sex menses regalia [absque omni exactione] per sceptrum a te recipiat et quæ ex his iure tibi debet faciat; [exceptis omnibus quæ ad Romanam ecclesiam pertinere noscuntur.] (3) De quibus vero mihi querimoniam feceris et auxilium postulaveris,

secundum officii mei debitum auxilium tibi praestabo.
(4) Do tibi veram pacem et omnibus, qui in parte tua sunt vel fuerunt tempore huius discordiae.

28. Schreiben des Erzbischofs Adelbert von Mainz an Papst Calixt über den Abschluss und gegen die Bestätigung des Wormser Konkordates.¹⁾ (1122 nach Sept. 23 bzw. Nov. 11.)

Aus: Ph. Jaffé, Bibliotheca rerum Germanicarum Tom. V S. 518ff. Die eingeklammerten Worte sind Ergänzungen Jaffés, da der zugrunde liegende Cod. Paris. unleserliche Stellen hat; an Stelle des von Jaffé vermuteten pactionis Seite 519 Zeile 10 v. u. steht im Cod. Paris. presentie, s. meine unten angeführte Abhandlung.

Calixto beatissimo domino suo et patri universalis ecclesie pontifici Adelbertus, Dei gratia et sui misericordia quicquid est, debitam cum omni devocione obedientiam.

In multis et magnis persecutionibus et angustiis hactenus positi, quotiens de persona domni imperatoris scripserimus vestre maiestati, quid nobis placeret, quid principes nostri inde sentirent, in qua demum sententia convenissent, non dubitamus recordari vestre discretionis beatitudinem. Et in his omnibus per litteras et nuncios vestros cognovimus, circa hoc maxime semper versari vestre pietatis desiderium: ut apostolica dispensatione, vestris potissimum diebus, pax et concordia descenderent in universoni mundum; si tamen ita eam pacem imperator et daret et susciperet, quod honorem Dei et matris ecclesie non obfuscaret.

Acceptis itaque dominis et patribus nostris cardinalibus, qui in id ipsum de latere vestro ad nos missi sunt, tocious consilii et ingenii nostri vires in hoc contraximus, ut tam generale bonum ad communem ecclesie et regni utilitatem non differretur ulterius.

Sed quia tam inperium quam inperator tamquam hereditario quodam iure baculum et anulum possidere volebant — pro quibus universa laicorum multitudo inperii nos destructores inelamabat — nullo modo potuimus his inperatorem exuere. Donec communicato consilio cum his, qui aderant, fratribus et dominis cardinalibus — hinc periculo nostro compacientibus, inde ecclesie censuram verentibus et ob hoc vix nobis assentientibus — omnes

¹⁾ Vgl. E. Bernheim, Über die Praesentia regis im Wormser Konkordat, in der Historischen Vierteljahrschrift 1907 Bd. 18.

pariter sustinuimus: quod in ipsius presentia ecclesia debeat electionem facere; nil in hoc statuentes nec per hoc in aliquo, quod absit, apostolicis institutis et canonicis tradicionibus preiudicantes, sed totum vestre presentie et vestre deliberationi reservantes. Immobilia enim per omnem modum et fixa esse precepta non dubitamus, que ad tuendam et corroborandam libertatem Christi et ecclesie eterna lege sancita sunt.

Ipse tamen inperator, parum attendens, quem periculi laqueum per vestram misericordiam evaserit et quod utcumque concessa sibi potestas adhuc (etiam pen)deat sub iudicio vestre discussionis, in legatorum vestrorum presentia quantum ea abusus sit, ex eis expedicius cognoscere poteritis.

Quocirca, si per huius presentie occasionem eandem quam prius sive graviorem ecclesia Dei debet sustinere servitutem, solum hoc restat, ut pro palma victoria de cetero subiecta sit ad (iniurias (contumelias) et omnes despectiones ignominie. Hec non ideo dixerimus, quod per nos vestra excellentia, circumspecta in omnibus, premuniri possit; sed quia, sive vivimus sive morimur, sub vestra auctoritate libertatem ecclesie desideramus.

Itaque, maiestatis vestre genibus provoluti, tam suppliciter quam iuste deposcimus: ut in fratre nostro Wirzburgensi episcopo Rokkero opus ecclesie cognoscere dignemini; et, quem ipsa libere et canonice ad hunc apicem promovit, misericordia vestra confirmet et prohibeat a persequencium iniuriis. Nam eius expulsionem ita suffocatur libertas ecclesie, quod laicus quidam adhuc occupat ipsius sedem et, dissipando episcopatum, persequitur et destruit, qui fideles sunt illius ecclesie; et iste est, qui ultimus omnium anulo et baculo investiri non abhorruit sub ipso articulo exterminande excommunicationis.

Preterea memorem esse decet clementiam vestram omnium, qui pro servicio et fidelitate sancte Romane ecclesie patrimoniis et beneficiis suis adhuc proscribuntur.

Que cartule perferenda commisimus et alia complura, verus Deus novit, quam desideranter in hoc sancto concilio ad vos ipsi pertulissemus, nisi egritudine, ut noverunt cardinales, prepediremur et nisi Alpium asperitas et tot locorum angustie vite periculum, et his precipue diebus malis, nobis incussissent. Desiderio enim faciem vestram videre desideramus, antequam ab alterutrum viam universe carnis ingrediamur.

29. Bericht aus der Chronik des Ekkehard über den Abschluss des Wormser Konkordates.

Aus: Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. VI, 259, 41 ff.

Facto igitur universali conventu apud urbem Waningionem, quae nunc Wormacia dicitur, sicut longum ita et incredibile memoratu est, quam prudenti, quam instanti quamque per omnia sollicito cunctorum procerum consilio pro pace et concordia per unam vel amplius ebdomadam certatum sit, donec ipse, in cuius manu cor regis est, omnem animositatem augusti sub apostolicae reverentiae obedientiam causa matris aecclesiae, etiam ultra spem plurimorum, inflexit. Mox tamen ab apostolicae sedis apocrisiariis in communionem receptus tam ipse imperator quam universus sibi subiectus exercitus, immo generali absolute cunctis hoc scismate pollutis per auctoritatem apostolicam facta, qualiter aecclesiasticas investituras caeteraque spiritalia negocia, quae tanto tempore reges Teutonici administraverant, quaeque ipse, ne regni dimineretur honor, nunquam vita comite dimissurum proposuerat, humiliatus pro Christo coram multitudine maxima abnegaverit, et in manus domni episcopi Ostiensis, ac per ipsum domino nostro Iesu Christo suaeque in perpetuum ius aecclesiae dimiserit, rursumque qualia sibi ob honorem regni conservandum auctoritas apostolica concesserit, utriusque partis melius edocebunt subter annotata scripta (Nr. 27).

Huiusmodi scripta atque rescripta propter infinitae multitudinis conventum loco campestri iuxta Rhenum lecta sunt, data et accepta; postque multimodas laudes rerum gubernatori redditas, celebratis a domno Ostiensis divinis sacramentis, inter quae domnum imperatorem cum pacis osculo sanctaque communionem plenissime reconciliavit, discessum est ab omnibus cum laetitia infinita.

Alterum quoque non multo post, id est in festo sancti Martini, colloquium imperator cum principibus, qui priori non aderant, Babenberg habuit; ubi et cunctis in sua vota concordantibus, inter multa, quae tam ad regni quam ad sacerdotii congruebant honorem, more maiorum compositis, legatos proprios cum Romanis destinavit, et utrosque, nuncia simul et munera ferentes honorifica, domno apostolico Calisto, consanguineo scilicet iam sibimet unitissimo, direxit.

**30. Schreiben des Papstes Calixt an Kaiser Heinrich mit freudiger Anerkennung des Friedensschlusses.
1122 Dez. 13.**

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta
Tom. I S. 163.

Calixtus episcopus servus servorum Dei karissimo in Christo filio Heinrico glorioso Romanorum imperatori augusto salutem et apostolicam benedictionem.

Omnipotenti domino Deo nostro auctori omnium bonorum laudes et gratias agimus, qui per immense bonitatis suae clementiam cor tuum aspiratione Spiritus sancti illustravit et te, iamdudum nimium reluctantem, nunc tandem ad aecclesiae gremium revocavit. Siquidem prout dilecti filii nostri G. diaconi cardinalis et fidelium nuntiorum tuorum relatione ac litterarum lectione percepimus, sano usus consilio, nostris et aecclesiae catholice salutaribus monitis humiliter obedisti. Et nunc ergo in beati Petri filium paterne affectionis brachiis te suscipimus et personam tuam et imperium deinceps tanto amplius et tanto benignius diligere ac divina preeunte gratia honorare optamus, quanto devotius pre tuis modernis predecessoribus Romane aecclesiae obediens extitisti et quanto specialius carnis nobis es consanguinitate coniunctus. Age igitur nunc, fili karissime, ut et tu nobis et nos fruamur te in Domino. Perpendat imperialis excellentia tua, quantum diutina aecclesiae imperique discordia Europe fidelibus intulerit detrimentum, et quantum nostra pax et nostra unitas afferre poterit boni fructus, cooperante Domino, incrementum.

Sane de statu nostro noverit tua dilectio, quia licet nos graviter quandoque infirmi fuerimus, nunc tamen per Dei gratiam sani et incolumes sumus, et tuam tam animae quam corporis sanitatem per omnia desideramus et volumus. De his autem, quae viva voce referenda predictis fidelibus tuis nunciis commisisti, per eosdem quid nobis et nostris videatur fratribus respondemus. Legatos itaque nostros, qui apud vos sunt, benivolentiae tuae attentius commendantes rogamus, ut quia concilium a nobis indictum accelerat, cito eos ad nos Domino largiente remittas; tuos vero legatos ita instructos dirigas, ut iuxta promissum tuum beati Petri regalia in integrum Romanae aecclesiae restituant.

Ad haec pro nepote nostro Stephano Mettensi episcopo et fratribus eius gratias tibi referimus, quoniam in eis primicias bonitatis tuae cognovimus. Illa enim bonae voluntatis pax esse conspicitur, ex qua bonae voluntatis opera demonstrantur. Fratres nostri episcopi et cardinales et totus Romanus clerus una nobiscum te et principes et barones tuos salutant, Dei misericordiam deprecantes, ut vos ad honorem suum et aecclesiae suae in longum custodiat. Omnipotens Dominus sua vos dextera benedicat, cor vestrum in lege et in preceptis suis aperiat atque inter aecclesiam et inperium dignetur perpetuam pacem conservare.

Data Laterani Idibus Decembris.

31. Berichte über die Bestätigung des Wormser Konkordates auf dem Universalkonzil zu Rom unter Papst Calixt. 1123 März.¹⁾

a) Suger, Abt von St. Denis, Vita Ludovici VII.

Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. 26 S. 53, 23 ff.

Sequente itaque ordinationis nostre anno, ne ingratitude argueremur — sancta quippe Romana aecclesia ante nostram promotionem tam Romae quam alibi multis et diversis conciliis tam pro aecclesia nostra quam pro aliis agentem benigne susceperat, gratanter disserentem audierat negotia nostra, me altius erexerat —, ad eam visitandam properantes, a domino papa Calixto et tota curia honorifice valde recepti, per sex menses cum apud eum demorando magno concilio trecentorum aut amplius episcoporum Lateranis compositioni pacis de querela investiturarum astitissemus, orationis causa frequentatis diversis sanctorum locis, videlicet sancti Benedicti Cassini, sancti Bartholomei Beneventi, sancti Mathei Salerni, sancti Nicholai Bari, sanctorum Angelorum Gargani, Deo opitulante, cum gratia et domini papae amore et formatis epistolis prospere remeavimus.

b) Falco, Richter zu Benevent, Chronicon.

J. M. Watterich, Pontificum Romanorum vitae Tom. II S. 151 f.

Anno 1123 Dominicae incarnationis et quinto anno pontificatus domini Callisti secundi summi pontificis et universalis papae, mense Martio, primae indictionis, supra-

¹⁾ Vgl. E. Bernheim a. a. O. und H. Rudorff a. a. O. gegen D. Schäfer l. c. — S. auch weiterhin Nr. 38.

dictus Callistus pontifex, consilio salutis accepto, ultramontanos omnes fere episcopos et archiepiscopos et abbates et totius, ut ita dicam, Italiae ecclesiarum pastores accersiri praecepit, quatenus sancta synodali confabulatione firmata, pactum cum imperatore Henrico positum perpetuo confirmaret. Ad cuius sacri conventus praesentiam Roffridus Beneventanus antistes honeste properavit. Ordinato itaque concilio tali et tanto, apostolicus ipse sacramenti privilegium quod praedictus imperator constituerat pacis in conspectu omnium, qui convenerant, adduci et legi praecepit; continuo ab omnibus confirmatum est et commendatum.

c) Gerhoh von Reichersberg s. unter Nr. 38b.

32. Aus den Dekreten des Universalkonzils zu Rom unter Papst Calixt.¹⁾ 1123 März 27.

Aus: Mon. Germ. Legum sectio 4 Constit. et acta Tom. I 575.

Sanctorum patrum exempla sequentes et officii nostri debita innovantes, ordinari quemquam per pecuniam in ecclesia Dei vel promoveri, auctoritate sedis apostolicae modis omnibus prohibemus. Si quis vero in ecclesia ordinationem vel promotionem taliter acquisierit, acquisita prorsus careat dignitate.

A suis episcopis excommunicatos ab aliis episcopis, abbatibus et clericis in communionem recipi procul dubio prohibemus.

Nullus in episcopum nisi canonice electus consecratur; quod si praesumptum fuerit, et consecratus et consecrator absque recuperationis spe deponatur.

Nullus omnino archidiaconus aut archipresbyter sive praepositus vel decanus animarum curam vel praebendas ecclesiae sine iudicio vel consensu alicui tribuat, immo, sicut sanctis canonibus constitutum est, animarum cura et rerum ecclesiasticarum dispensatio in episcopi iudicio et potestate permaneat. Si quis vero contra hoc facere aut potestatem, quae ad episcopum pertinet, sibi vindicare praesumpserit, ab ecclesiae liminibus arceatur.

Presbyteris, diaconibus vel subdiaconibus concubinarum et uxoribus contubernia penitus interdiximus et aliarum mulierum cohabitationem, praeter quas synodus

¹⁾ Vgl. E. Bernheim, Das Wormser Konkordat und seine Vorurkunden S. 40f.

Nicena propter solas necessitudinum causas habitare permisit, videlicet matrem, sororem, amitam vel materteram aut alias huiusmodi, de quibus nulla valeat iuste suspicio oriri.

Praeterea iuxta beatissimi Stephani sanctionem statuimus, ut laici, quamvis religiosi sint, nullam tamen de ecclesiasticis rebus aliquid disponendi habeant facultatem. Sed secundum apostolorum canones omnem negotiorum ecclesiasticorum curam episcopus habeat et ea velut Deo contemplante dispenset. Si quis ergo principum vel aliorum laicorum dispositionem seu donationem rerum sive possessionum ecclesiasticarum sibi vindicaverit, ut sacrilegus iudicetur.

33. Erzbischof Adelbert von Mainz an Papst Calixt wider das tyrannische Verfahren K. Heinrichs V gegen den Bischof von Strassburg (1122 ex. — 1123 nach März 27¹⁾).

Aus: Ph. Jaffé, Bibliotheca rerum Germanicarum Tom. III
S. 393f.

Calixto beatissimo domino suo et patri universalis ecclesie Adelbertus, Dei et sui gratia quicquid est, debitam cum omni devotione obedientiam.

Debite humilitatis et devotionis obedientia singula, que circa nos aguntur, ad maiestatis vestre audientiam perferenda putavimus; quatenus et a nobis negligentie culpam removeamus et, quantum nostre parvitas est, in his, que nobis notiora sunt, serenitatem vestram premuniamus. Frater noster Cono Argentinensis episcopus statim post Remense concilium misericordiam postulavit et a cardinali sancte Romane ecclesie absolutionem recepit. Qui cum prius in obsequio regis assidue fuisset, sepe eum commonuimus, ut ecclesie Dei obediret. Et ut hac via magis proficeremus, canonicis, ut ab eius errore recederent et ad unitatem pacis Christi redirent, multotiens scripsimus. Illi vero non tantum inobedientes permanserunt, sed vestre auctoritatis litteras, quas novissime in id ipsum eis transmisimus, aperire et legere contempserunt. Postquam autem absolutus fuit episcopus, corde et corpore ab imperatore se subtraxit et in servitio ac fidelitate

¹⁾ Jedenfalls nach dem Briefe Nr. 28 und der Anerkennung des Wormser Konkordats durch Calixt.

ecclesie, utcumque iniustus et peccator, fidelis tamen et utilis veritatis assertor permansit. Omnimodis eum persecuntur et — cum, iudicio fratrum nostrorum, canonicam et vocem et audientiam amiserint — omnibus quibus possunt insidiis eum circumveniunt. Hac occasione accepta, imperator tam gravi eum odio persecutus est, ut omnibus rebus suis eum abraserit et de civitate expulerit.

Quod totum assecutus est imperator compositione huius pacis; quia ante adversus episcopum prevalere non potuit, ex quo, ab eo recedens, episcopus ad ecclesiam rediit. Nam, priusquam ad ecclesiam rediret, inter primos amicos imperatoris habebatur. Hec non ideo dicimus, ut iniustitiam episcopi studeamus defendere vel approbare; sed ideo in Deo coram Christo loquimur, quia, si tam absoluta potestas imperatori conceditur seviendi in qualemcumque istum episcopum, reliquis fidelibus, qui cum ecclesia Dei permanserunt, scandalum et intolerabilis persecutio generabitur. Propter quod, si vestre discretioni placeret, nostre humilitatis consilium seu potius devotissima supplicatio hec esset: ut ad presens severior disciplina eius correptionem dissimularet. Quia sic dispensatio vestra grassantis hominis impetum in ceteros fideles inhibere poterit, et suo loco et tempore de prefato episcopo plenam iustitiam ecclesia Dei obtinebit.

34. Verhalten K. Heinrichs V. bei der zwistigen Abtwahl zu St. Gallen (kurz vor oder nach dem Abschluss des Wormser Konkordats¹⁾).

Aus: Mon. Germ. hist. Scriptorum II 160, 25 ff. bzw. Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte (von St. Gallen) N.F. Heft 7.

Cum autem hanc ecclesiam et illam per 46 annos et tres menses rexisset (scil. Udalricus), plenus dierum viam universe carnis et ipse ingreditur; unde in ipsius successoris electione maxima discordia hic oritur. Nam quidam ex fratribus sancti Galli eligebant quendam concenobitam suum, nomine Heinricum de Twiele, huncque regi Heinrico pro electo praesentantes, regali sceptro sublimari petierunt, et per illius elementiam petitionis sue efficaciam obtinuerunt. Alii vero fratres, videntes hunc contra sue voluntatis

¹⁾ Vgl. D. Schäfer, Zur Beurteilung des Wormser Konkordates I. c. S. 69f.

vota esse sublimatum, post aliquantulum temporis ex consilio ducis Chuonradi de Zaringin filii marchionis Bertoldi diem secreto statuunt, quando eligant abbatem, ipsum ducem advenire poscentes, et in eius arbitrio omnis suae electionis ius ponentes. Ille autem statuto die cum 600 militibus loco sancti Galli adproquinquans, ac secum quendam nobilem et iuvenem monachum nomine Manegoldum, de Mamburron oriundum, cenobitam sancti Galli adducens, praemisit in monasterium nuntium, qui fratribus intimaret, quatinus cum debito honore advenientem electum susciperent et ei in occursum sub omni celeritate properarent; fratres autem, qui huius rei erant ignari, cum abbate suo fugerunt, et lacum transeuntes, venerunt ad locum qui dicitur Cile, ibique se cum suis abbas usque ad terminum litis continuit. Dux vero locum sancti Galli intravit, secum electum suum ducens, et ab his quos hoc consilium non latuit, honorifice susceptus est, et in abbatem promotus est. Cumque hanc civitatem et vicina loca suo subdidisset dominio, lacum transivit, ibique etiam possessiones sancti Galli sibi subiugavit. Ne autem post recessum ipsius adversarius eius, his in partibus ex amicis fortissimus, vim vi posset repellere, castrum illic construxit, quod Brahsberc nominavit, per quod cum omni securitate possessiones illas tenuit. Subiugatis igitur sibi omnibus, regem adiit, et electores sue partis coram rege ostendens, probavit se canonice electum esse, maxime cum ille esset viventi, quibusdam falsis litteris continentibus resignationem abbatie a patriarcha directis, superpositus; ipse vero iam defuncto canonice esset substitutus. Audiens rex huiusmodi allegationes et dissensiones inter se discordantium partium, ex sententia curie obtinuit, neutram istarum partium iuri suo resistere, quin libere hanc potestatem posset, in quemcunque vellet, ex iure transferre. Rex vero in omnibus duci deferens, monachum quem sibi pro electo exhibuit, abbatie sancti Galli honore sublimavit. Ille ad claustrum suum reversus, abbatiam quiete tenuit, quia ille suus adversarius dampna loci sancti Galli augere noluit; sed se ad claustrum, quod Zwiviltun dicitur, usque ad mortem illius contulit. Mortuo autem abbate Manegoldo post undecimum annum, ad claustrum suum a successore suo Werinhero abbate revocatus, prepositus illius factus est.

35. Einladung zur Königswahl durch Erzbischof Adelbert von Mainz und andere bei K. Heinrichs V. Bestattung anwesende Fürsten (ca. Juni 1125¹⁾).

Aus: Ph. Jaffé, *Bibl. rerum Germ.* Tom. V S. 396f. bezw. *Mon. Germ. hist. Legum sectio IV Constit. et acta* I 165f.

Adelbertus Moguntinus, Fridericus Coloniensis, Oudalricus Constantiensis, Bucco Wormatiensis, Arnoldus Spirensis per Dei misericordiam archiepiscopi et episcopi, Oudalricus Fuldensis abbas, Henricus quoque dux, Fridericus dux, Godefridus palatinus comes, Berengarius comes de Sulzbach et ceteri utriusque professionis principes, qui exequiis imperatoris intererant, venerabili fratri Ottoni Babenbergensi episcopo hinc fraternas in Christo orationes in fidelissimum devotae servitutis obsequium.

Postquam domnus imperator viam universae carnis ingressus est et nos exequias eius cum iusta devotione et reverentia complevimus, ipse ordo rei et temporis qualitas exigere videbatur, ut de statu et pace regni aliquid conferremus, si non abesset praesentiae vestrae consilium et aliorum principum tanto negotio utile et prae necessarium. Quam expectare quia grave erat et difficile, sedit omnium nostrum sententia (so wohl zu korr. statt sententiae), si vestrae tantum non displicerit concordiae, curiam in festo beati Bartholomei apud Moguntiam celebrare et, ibidem convenientibus principibus, de statu et successore regni ac negotiis necessariis, prout Spiritus sanctus aspiraverit, ordinare. Nullum tamen praesudicium deliberationi et voluntati vestrae facientes, nichil nobis singulare ac privatum in hac re usurpamus. Quin potius discretioni vestrae hoc adprime intimatum esse cupimus, quatinus, memor oppressionis qua ecclesia cum universo regno usque modo laboravit, dispositionis divinae providentiam invocetis: ut in substitutione alterius personae sic ecclesiae suae et regno provideat, quod tanto servitutis iugo amodo careat et suis legibus uti liceat nosque omnes cum subiecta plebe temporali perfruamur tranquillitate. Contestamur etiam dilectionem vestram: ut pacem credito vobis celitus populo infra praescriptum

¹⁾ Vgl. W. Bernhards, *Jahrbücher der deutschen Geschichte* unter Lothar von Supplinburg S. 2f., E. Bernheim, *Die Praesentia regis im Wormser Konkordat*, I. c. S. 207f. Note 4.

curiae terminum et ultra ad quatuor ebdomadas ordinatis, quatinus omnibus tutior fiat concursus ac reditus, et ut curialiter, more videlicet antiquorum principum, cum propria impensa, neminem pauperum ledentes, conveniatis.

36. Aus dem Bericht (eines bairischen Geistlichen) über die Wahl König Lothars III. 1125 August.¹⁾

Aus: Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. 12 S. 511, 40 ff.
Vgl. auch oben in Nr. 3 über die Haltung des Erzbischofs Konrad von Salzburg.

Concordantibus itaque in ælectione regis universis regni principibus, quid iuris regiae dignitatis imperium, quid libertatis reginae caelestis, id est æcclesiae, sacerdotium habere deberet, stabili ratione prescribitur, et certus (so wohl statt ceptus) utrique honoris modus, Spiritu sancto dictante, prefigitur. Habeat æcclesia libertatem quam semper optaverat; habeat et regnum iustam in omnibus potentiam, qua sibi per karitatem quaecunque sunt cesaris sine cede subiciat. Habeat æcclesia liberam in spiritualibus ælectionem, nec regio metu extortam, nec presentia principis ut ante coartatam, vel ulla petitione restrictam; habeat imperatoria dignitas electum libere, consecratum canonice, regalibus per sceptrum, sine precio tamen, investire sollempniter, et in fidei suae ac iusti favoris obsequium, salvo quidem ordinis sui proposito, sacramentis obligare stabiliter.

Denique rex Lotharius electus ab omnibus, expetitus ab omnibus, sequenti die in principum contione consedit, et primo ab episcopis universis scilicet 24, qui tunc aderant, et abbatibus quam plurimis pro imperii reverentia, pro confirmanda regni ac sacerdotii unanimi concordia et pace perpetua, fidelitatem non indebitam de more suscepit; a nullo tamen spiritualium, ut moris erat, hominum vel accepit vel coegit. Deinde confluebant hinc inde regni principes, fidelitatem suam tam in hominio quam sacramento regi domino firmaverunt, et debitum regi honorem deferentes, quae regni fuerunt a rege susceperunt.

¹⁾ Vgl. D. Schäfer, Zur Beurteilung des Wormser Konkordates (Abhandlungen der Akad. d. Wiss. zu Berlin) 1905 S. 18.

37. Privileg des Papstes Innocenz II., worin er Lothar III. die volle kaiserliche Würde gewährt und ihm die seither gestattete kirchenrechtliche Praxis, speziell aber die Investitur der Regalien nebst den schuldigen Leistungen der investierten Bischöfe und Äbte im deutschen Reiche, bestätigt.¹⁾ 1133 Juni 8.

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio 4 Constitutiones et acta Tom. I 168f., nur fragmentarisch überliefert.

..... m(ultipl)iciter æcclesiam filiali affectione diligere et eam a pravorum hominum infestatione m (ad) apostolicæ sedis sollicitudinem spectare cognoscitur, ut ad exaltationem regni et decorem imperii diligenter invig(ilare) in (r)obore, cooperante Domino, satagat custodire. Ceterum personæ tuæ probabilis in fide catholica firmitas et perseverans in (Dei) amore constancia sanctam æcclesiam Romanam eo magis sibi fecit obnoxiam, quo te ferventius, a longis retro temporibus operibus pietatis insist(entem), tantum laborem pro scismaticorum contritione et liberatione fidelium evidentibus indiciiis assumpsisse conspicimus.

Hac itaque ratione inducti (et ex) sublimatione tua fructum maximum sperantes catholicæ æcclesiæ et christiano populo proventurum, cognita fratrum nostrorum episcoporum et cardinalium (atque) nobilium Romanorum prompta voluntate atque consilio, te christianissimum principem et inter speciales beati Petri filios unicum ac precipuum def(ensorem) ad imperii fastigia invocata Spiritus sancti gratia sublimavimus.

Nos igitur, maiestatem imperii nolentes minuere sed augere, imperatoriæ dignitati(s plenitu)dinem tibi concedimus et debitas et canonicas consuetudines presentis scripti pagina confirmamus. Interdicimus autem, ne quisquam eorum, quos in Teut(onico) regno ad pontificatus honorem vel abbatïæ regimen evocari contigerit, regalia usurpare vel invadere audeat, nisi eadem prius a tua (potes)tate deponat, quod ex his, quae iure debet tibi, tuæ magnificentïæ faciat.

Data Laterani VI. Idus Iunii.

¹⁾ Über diese Auffassung des Privilegs vgl. E. Bernheim, Das Wormser Konkordat und seine Vorurkunden S. 75 Note 1; das autem im letzten Satze fasse ich so, wie in der obigen Inhaltsangabe: nicht adversativ, sondern betont explikativ. Vgl. auch H. Rudorff, Zur Erklärung des W. K. S. 53 ff.

38. Äusserungen des Propstes Gerhoh von Reichersberg über das Wormser Konkordat. ca. 1135—1162.¹⁾

a) Aus dem Opusculum de aedificio Dei (1135—38).
Mon. Germ. hist. Libelli T. III 141, 18 ff.

Hec omnia non somniis aut vanis coniecturis sic perficienda probamus; sed quod inevitabiliter sic fieri oporteat, ex hoc et per hoc scimus et nullatenus dubitamus, quod, sicut olim sunt figurata et prophetata, sic nostris temporibus haec videmus inchoata, licet nondum consummata:

Nonne imperator Heinricus tandiu in posterioribus, hoc est in bonis temporalibus, est percussus, tandiu a muribus, videlicet parvae quantitatis et nullius penae dignitatis hominibus, vexatus est²⁾, ut cum suis principibus deliberaret, quo modo aecclesiam, veram sanctificationis arcam, de sua captivitate dimitteret? Et illi quidem dederunt consilium, sed non usquequaque perfectum. Consuluerunt enim, ut anos aureos cum arca remitteret, hoc est annulos aureos, quibus episcopos et abbates investire solebat, omnino dimitteret. Sed hoc in consilio non addiderunt, ut omnino de suis finibus vaccis trahentibus hec arca exiret, et solis sacerdotibus ac levitis commissa animales et carneos mures apud Philisteos relinqueret; aureos autem secum ipsa retinens sua egressione pacem faceret, dum plaga, quae regnis ac regibus propter ipsam arcam fuit inmissa mitigaretur, eadem ad suos remissa. Hoc esset perfectum consilium, sine dubio ad plagam discordiae mitigandam satis idoneum. Sed adhuc arca inter fines ac terminos Philistinorum tenetur, dum episcopi, abbates, abbatissae facta electione ad palatium ire compelluntur, quatenus a rege nescio quae regalia suscipiant; de quibus regi vel hominum vel fidelitatis sacramentum faciant. Adhuc ergo principes consilio salubriori utantur, ut episcopis, abbatibus, abbatissis plenam libertatem dimittant, nec in spiritualibus dignitatibus sanctam Dei aecclesiam ulterius angariare presument.

¹⁾ Vgl. E. Bernheim a. a. O. S. 66 ff., Rudorff a. a. O. 51 ff. S. auch oben Nr. 31.

²⁾ Mit Bezug auf Psalm 77 bezw. 78 Vers 66 und 1 Samuelis (Regum) 6, 4 ff.

b) Aus dem Libellus de ordine donorum Sancti Spiritus.
(1142.)

Mon. Germ. l. c. S. 279, 25 ff.

Hec magis ac magis considerantibus illud placebit, quod super hac ipsa questione beatæ recordationis papa Pascalis II. constituit, qui, cum ad tempus ad hoc fuisset inductus annuendum, ut facultates ac dignitates a regibus et regnis ad ecclesias collatae regibus redderentur, et hanc ipsam concessionem domini pape constituisset (zu korr. constitisset?) multis fidelibus displicuisse, ipse postmodum semetipsum corrigens in audientia publica concilii Lateranensis ab ipso collecti locutus est in hunc modum: 'Sancta aeclesia tribulationibus ac persecutionibus non decrescere, sed crescere consuevit. Haec aliquando coram Deo floruit, sed coram hoc mundo vilis et despecta fuit, videlicet in tempore persecutionis; quando autem inclinata sunt regna sub iugum fidei, contulerunt ecclesiis multas dignitates ac facultates regni, et sic coepit aeclesia non solum coram Deo, sed etiam coram hoc mundo florere. Habeat ergo aeclesia que sibi sunt collata et dispenset ea filiis suis, prout scit et vult'. Huius apostolicae sententiae memoria sicut ab ore Pascalis papa fuit a multis fidelibus notata, in tanta fuit auctoritate per multas Teutonici regni aeclesias, ut nulli episcopi canonica electione promoti regnante rege Heinrico illi facerent hominum pro susceptione regalium, sed habebant ea de iure sibi commissarum aeclesiarum usque ad papam Kalixtum. Qui cum eidem regi pro facienda pace per suos legatos Lampertum Hostiensem episcopum, Saxonem presbyterum, Gregorium diaconum Sancti Angeli dedisset quoddam scriptum de pontificum electione in presentia ipsius faciendâ et de regalium concessione ab ipso requirenda, multa comparuerunt capita ydrae pridem iugulatae, quasi revixisset ex apostolicae sedis auctoritate. Veruntamen in concilio Lateranensi, cum fuisset recitata regis conscriptio de refutatione investiture per anulum et baculum, et haec multo assensu totius concilii fuisset approbata, legebatur quoque illa concessio facta imperatori, qua continebatur, ut episcopi Teutonici in presentia regis eligerentur et regalia per sceptrum acciperent. Sed hoc scripto in audientia sinodi recitato tanta fuit multorum reclamatio dicentium: 'Non placet, non placet', quae vix potuerit

mitigari causa reddita, quod propter pacem reformandam talia essent non approbanda, sed toleranda. Sicut autem aeclesia in sui primordio crescebat et confortabatur ambulans in timorem Dei, sic et nunc per Dei gratiam ecclesia crescente atque confortata illa propter pacem obtinenda extorta concessio partim est annihilata, quia Deo gratias absque regis presentia fiunt electiones episcoporum. In proximo futurum speramus, ut et illud malum de medio fiat, ne pro regalibus, immo iam non regalibus, sed ecclesiasticis dicendis facultatibus ab episcopis hominum fiat vel sacramentum, sed sit episcopis liberum res ecclesiarum possidere de iure concessionis antiquae, sicut mater aeclesiarum Romana ecclesia possidet quae de iure oblationis vel traditionis antiquae tenet. Verumtamen illud non videtur inconueniens, quoniam ab episcopis mundanarum dignitatum officia non debent administrari, sed ab his quibus ipsi eas committunt, quatenus per iudices ab episcopis ordinatos regibus competens fiat auxilium in his dumtaxat negociis exequendis, ad quae peragenda moveri castra compellit clangor concisus tubae sacerdotalis.

e) Aus dem Commentarius in Psalmum LXIV (1148—51).

Mon. Germ. I. c. S. 452, 1 ff.

Et beati, qui flexibiles inveniuntur, ut princeps Constantinus et post ipsum Archadius et Honorius, Valentinianus, Gracianus, Karolus et pius Ludewicus ceterique horum similes a malo ad bonum inclinabiles! miseri vero, qui flecti nolentes frangi meruerunt, ut Nero, Decius et ceteri tales in paganismo tyrannizantes, et quidam postea in christianismo illis nequiores, ut Constantius Arrianus et apostata Iulianus ceterique reges, hereticorum vesaniae contra aeclesiam Dei faventes, aut moderno tempore spiritalia dona, quae minime habebant, vendentes ac potius vendere simulantes in constitutionibus episcoporum, abbatum, prepositorum, capellanorum non ad Dei, sed ad sui beneplacitum, captando in omnibus questum symoniacum! Volebant enim reges mali et symoniaci ceterique principes episcopatus ceterasque dignitates aeclesiasticas pro velle suo dare vel tales fieri electiones, in quibus ipsi potestative dominarentur, eo quod secundum canones con-

sensus honoratorum requirendus et admittendus est in electionibus episcoporum.

De isto consensu honoratorum cuiusque civitatis admittendo et requirendo in electione pontificis copiose memini tractatum in epistola beatae memoriae Chuonradi Salzburgensis archiepiscopi ad archiepiscopum Magdeburgensem Norbertum, virum litteratum [et religiosum]. Voluerat enim ille inter honoratos cuiusque civitatis etiam potestativos principes vel reges, reipublicae administratores, esse comprehensos; quod sacrorum canonum censura omnino contradicit. (Es folgen Zitate aus Kanones der früheren Jahrhunderte der Kirche).

Huiusmodi regulis de pontificum promotione promulgatis excluditur violentia regum seu principum ceterorumque laicorum potestativorum ab electionibus et promotionibus episcoporum, quanquam recte requiratur assensus cuiusque civitatis honoratorum. Huc accedit novum pape Innocentii decretum, quo precipitur electio a canonicis fieri secundum consilium religiosorum. Quibus omnibus diligenter pensatis quatuor inveniuntur distinctiones in electione canonica. Nam spiritalis et religiosi viri habent consulere, canonici eligere, populus petere, honorati assentire. Qui tamen si consilio religiosorum patrum et electione clericorum ac petitione populi concurrente in unum noluerint prebere assensum, non propter hoc erit irrita [electio], si alias est canonica; quia neque regibus neque honoratis eam cassandi est ulla potestas, sed, ut Symachus papa dicit, subsequendi necessitas. Iure denique, sicut fabricans mundum in principio fecit Deus caelum et terram, sic in fabricanda nova creatura prius formantur caelestia et spiritalia, dehinc terrestria et corporalia; ut videlicet spiritaliter electo et constituto episcopo deinde accedat laicorum assensio et illa regalium donatio, de qua constitutum iam episcopum rex vel imperator investire habet, quando [iam] in electione vel promotione prorsus non est contradictio.

Nam, si electionis patet dissonantia, iure in talibus expectatur iudicum spiritalium sententia, ut electo iam confirmato fiat regalium donatio; quanquam eadem iam aeclesiis olim donata in possessione sint aeclesiastica censenda, sed obsequio decenti apud regem deservienda, non ad nutum eius aeclesiis quasi ex novo conferenda vel auferenda.

d) Aus dem Werke *De investigatione Antichristi*
(1161—62).

Mon. Germ. I. c. S. 338, 8 ff.

Interim Henricus iam dictus imperator, ecclesiae Dei electiones et investituras nolens dimittere magisque cor suum adversum salutaria monita indurans et bestiam, Burdinum dico, sedi beati Petri superintrusam defendens ac manutenens tamquam scismaticus et adversus Dominum rebellis ab ecclesia Dei, per Gelasium Romanum pontificem multorum in Remensi civitate commanentium episcoporum astipulatione separatus est sicque ab utrisque discessum. At Henricus tamquam bestia vulnerata seior effectus, dum recedentem ac civitates quasdam regni sui ingressum clerus non solito favore ac laudibus exciperet, nonnullis videlicet ab eius receptione se subtrahentibus, quasi in rebelles imperio vindictam exercet, domus eorum subverti precipiens. Non multo post Gelasio obeunte Calixtus succedit, cuius in tempore tandem ecclesia ad eligendos sibi episcopos libertate donata est, cui et investiturae per anulum et baculum, virgam videlicet pastoralem, in episcoporum consecrationem faciendae recognite sunt. Videns namque imperator aecclesiae graves manus super se ac metuens, ne forte in iniquitate sua per celos racionales, videlicet episcopos et sanctos Dei, revelata etiam terra, terreni scilicet principes, adversus eum consurgerent sicque etiam ipse, quemadmodum patri contigit, regno privaretur, collecta curia in loco, qui Loubwise dicitur, ubi et legati Romane sedis aderant, electiones, ut prediximus, atque investituras liberas ecclesiae remisit, ita ut electus vel consecratus de manu imperatoris vel regis regalia per ceptrum acciperet, facto sibi hominio et fidelitate iurata. Et ita ablato Burdino de medio et in monasterium, quod Cavea dicitur, misso, imperatore quoque a vinculo anathematis absoluto pax ecclesie Dei reddita est.

e) Aus demselben Werke.

Mon. Germ. I. c. S. 389, 20 ff.

Quia vero et cives Romani in eligendis Romanis pontificibus graves inter se scissuras fecerant, que nisi maioris potestatis auctoritate sedari non possent, placuit etiam eiusdem temporis Romanis pontificibus, Adriano videlicet et Leoni, quatenus eisdem regibus Francorum iam imperatoribus factis Romanorum privilegiis con-

firmarent, quatenus in eligendis et ordinandis Romanis pontificibus ius et potestatem ipsi et successores eorum imperpetuum obtinerent; sed et per omnes provincias imperii sui episcopos investiendi potestas eis tradita est, ita ut nisi eorum consensu electum, per eos investitum nullus consecrandi facultatem haberet; sic tamen, ut electio simul et investitio atque consecratio absque precii interventu celebrarentur. Et hac quidem potestate sibi concessa idem imperatores ad tempus modeste usi sunt. Verum succedente tempore, quia imperatores modum suum ignorantes non in numero consentientium, sed primi disturbantium, immo exterminantium esse ceperunt, aliquando etiam in symonie heresim ac scisma prolapsi, dum super his corripuerentur catholice matris aeclesiae unitatem impugnare conati sunt, sanctorum patrum statuta adversus eos prodierunt, ut semet electioni non insererent, et quisquis eorum suffragio ecclesiam obtineret, anathematis vinculo innodaretur. Postremo presentibus in Urbe legatis imperatorum et inconsultis electiones Romanorum pontificum leguntur celebrate. Conventi quoque imperatores religioso mentis affectu prefatis privilegiis renunciaverunt, multa insuper donaria ecclesiae conferentes.

f) Aus demselben Werke.

Mon. Germ. I. c. S. 392, 26 ff.

Ubi erunt duo illi euangelici gladii, si vel omnia apostolicus vel omnia cesar erit? Quasi enim unum de magnis duobus luminaribus e mundo tuleris, si vel imperium suo vel sacerdotium suo vigore ac decore caruerit. Unam quoque de magnis duabus columnis a facie templi tulisti, si vel sacerdotio in spiritualibus vel regno in temporalibus sua iura negaveris. Melius utraque potestas suis erit terminis contenta, ne aliena presumens de suo perdere mereatur. Timeat sacerdos pugnare in gladio materiali vel in ipso seculares vindictas facere, ne argui cum Petro mereatur a Domino dicente: *Converte gladium tuum in locum suum*. Tuum, inquit, non meum. Gladius enim ille iam Domini esse desinit, qui absque Dei ordinatione a sacerdote vibratur. Nam sicut que a Deo sunt, ordinata sunt, ita e diverso que ordinata non sunt, a Deo non sunt. Timeat insuper etiam repellere a sacerdotio dicente Domino: *Non edificabis mihi domum, quia vir sanguinum es*. Metuat quoque imperator aut rex sacer-

dotalia sibi vindicare, ne lepra Ozie percutiatur in fronte et extorris non solum a sacerdote, sed etiam a regno fiat. Caveat scindere pallium Samuelis, ne dicatur ei a propheta: *Scindet Dominus regnum tuum a te*. Audiant pontifices precipientem sibi Dominum: *Reddite que sunt cesaris cesari et que sunt Dei Deo*, ut, si regalia ecclesie a regibus tradita tenere volunt, regibus inde iustum ac decentem honorem exhibeant. Audiant item apostolum: *Deum timete, regem honorificate*. Sane dum iustum ac decentem honorem regibus exhibendum a sacerdotibus regalia tenentibus censemus, hominii obligationem in illa honoris exhibitione numerandam non putamus, videlicet ne apostolo contraria sentiamus dicenti: *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus ut ei placeat, cui se probavit*. Novae sunt istae consuetudines et ab institutionibus canonum alienae, nec a sanctis patribus exemplate nec ratione fultae nec auctoritate. Sufficere poterat ac deberet regibus ab episcopis munitiones tenentibus sacramentum fidelitatis et coronae suae iustae defensionis, salvo videlicet ipsorum officio, suscipere. Hoc autem dico secundum indulgentiam nostrorum temporum abusiois, non secundum iusticiam. Nam secundum euangelicam seu canonum institutionem sacerdotum nisi pro recta fide omnino iurare non est.

g) Aus dem Liber de novitatibus hujus temporis (1156).

Mon. Germ. I. c. S. 296, 27 ff.

Memini me, cum fuissem in Urbe, contra quendam Arnoldinum valenter literatum in palatio disputasse, et ipsa disputatio, monente papa Eugenio, reducta in scriptum pluribus auctoritatibus aggregatis, posita est in scrinio ipsius, ubi cum adhuc possit inveniri, non opus est iam scripta iterum scribi.

Attamen adhuc eadem scribere mihi quidem non pigrum, sicubi videretur necessarium, sicut illud quod ibidem copiosæ tractatum est et nunc succincte perstringendum videtur de regalibus ecclesie collatis. De his enim cum alii contendant ecclesiis eadem occasione talium periclitantibus auferenda, alii vero ea semel ecclesiis collata in usus earum tenenda, posterior magis placet sententia, quia sic ipsa regalia bona ecclesiasticis interserta sunt, ut vix ab invicem discerni valeant. Huc accedit, quod que Deus coniunxit homo separare non

debet. Coniunxit vero ea deus Christus in sua propria persona indutus apud Herodem primo veste alba, quae sacerdotalis est, deinde apud Pilatum veste purpurea, quae regalis est, ut ostenderet, se non solum ex pontificali, sed etiam ex imperiali dignitate super omnes principatus totius orbis dominaturum. Dicit itaque mihi: 'Si non debent ecclesiis auferri ipsa regalia, ex quibus episcopi habentens ea debent cesari quae cesaris sunt, sicut ex ecclesiasticis facultatibus Deo quae Dei sunt, quomodo puniri poterunt episcopi vel abbates nolentes reddere cesari quae cesaris sunt, cum eadem auferri eis non poterunt, ne, sicut oblatio talium in sanctuario fuit devota, sic oblatio eorum a sanctuario fiat sacrilega?' Respondeo plane mihi placere, ut reddantur quae sunt cesaris cesari, et quae Dei Deo, sed sub ea cautela, ut non vastetur ecclesia vel nudetur saltem veste alba, si nimis incaute abstrahitur ei purpura. Fecerunt hoc milites illi pagani, qui Christum spoliaverunt veste utraque nudum crucifigendum, sed absit, ut idipsum faciant milites christiani. Verumtamen ut insolentia non crescat ultra modum contra imperium, ex necessitate iusiurandum — licet hoc ipsum sit a malo — interponitur, ut sibi fidem servant mutuo pontifices et reges, quemadmodum patriarcha fidelis Abraham contentione orta pro eadem sopienda et in posterum cavenda iuravit regi Abimelec et ille sibi secus puteum iuramenti. Ergo sicut illi sibi mutuo iuraverunt, sic adhuc reges iurant iusticiam ecclesiae, cum consecrantur et coronantur, et episcopi quoque regalia tenentes regibus iurant fidelitatem salvo sui ordinis officio. Si ergo fuerit violatum iuramentum, violator, licet sit abbas aut episcopus, iure utroque spoliatur honore coram suo iudice sacerdotali scilicet et illo quem de regalibus habet. Si enim periurus episcopus tenens episcopatum, spoliandus regalibus exponatur militibus, inde consequetur confusio magna, qua invalescente minuentur et vastabuntur ecclesiastica bona, dum nimis incaute abstrahentur ipsa regalia et ita scindetur pallium Samuelis, quo scisso scindetur et regnum et periclitabitur sacerdotium. Quod ita demum precaveri poterit, si episcopus nonnisi prius alba veste indutus purpuram suscipiat, quam nec amittat, nisi et alba propter infidelitatem carere debeat, ut videlicet peccatum persone in detrimentum non vertatur ecclesiae; sicut iam alicubi factum scimus personis quibus-

dam inordinate purpuratis, antequam veste alba prout oportuit induerentur, dum, necdum spiritaliter post electionem examinati aut consecrati, sunt regalibus amplificati et ita nimis confortati, ut postmodum non potuerunt examinari, sed oporteret eos ad placitum regis et militum consecrari. Similiter personis quibusdam ante iudicium spiritale depurpuratis contigit ecclesiastica bona vastari, minui et scindi, scisso consequenter et regno, sicut Samuelis pallio scisso scissum est et regnum a Saule pallium sacerdotale scindente. Enimvero arbitrantur quidam iuxta illud apostoli: *Non prius quod spiritale, sed quod animale est* animalia et temporalia, que a regibus habentur, primitus electe persone conferenda et inde spiritalia consecratione percipienda, quod esset primitus purpurea, deinde alba veste indui contra ordinationem ipsius Christi, qui primitus alba, deinde purpurea veste voluit in passione sua indui. Quibus humiliter suggerimus, ut apostoli verba premissa dicta sciant non de novo, sed de veteri Adam, in quo non prius quod spiritale, sed quod animale hoc prius erat.

39. Verhalten K. Lothars III. bei der zwistigen Bischofswahl zu Halberstadt (1135 Okt.¹⁾).

Aus: Ph. Jaffé, Bibl. rerum Germ. Tom. V S. 523 ff.

Conmonuit nos sepe et rogavit paternitas tua, ut, quantum possemus, salva inperiali reverentia, rigorem nostrum contra inperii inimicos remitteremus ipsisque propter necessitatem, que ecclesie iminebat, locum consequende gratie nostre concederemus. Quod ut competentiùs fieret, non nostre sed divine fuit ordinationis; que omnia, quemadmodum voluisti et petisti, sui misericordia ad honorem ecclesie et inperii mitigavit et composuit.

Siquidem, tam materiali quam spiritali uterque convictus gladio, Fridericus in Babenberh, Conradus in curia proxime celebrata ad gratiam nostram venit; ambo ad ecclesie servitium sacramento nobis obligati. Quos tamen non minus tibi obligatos sub hac cautela et condicione recepimus: ut plenitudinem absolutionis sue non nisi aput tuam paternitatem obtineant.

Ita omnibus pro voto compositis, omnino ad liberationem ecclesie essemus obligati, si Halberstadensi ecclesie melius consultum esset.

¹⁾ Vgl. hier und weiterhin kritisch die Ausführungen von D. Schäfer l. c.

Super cuius negotio sepius hoc anno nuntios et litteras nostras tibi direximus; in quibus, teste Deo, nil nisi rei veritatem et ordinem executi sumus, omnino circa hoc intenti, ut pacem et concordiam eidem reformaremus ecclesie. Qualiter autem id quidam mendatiis suis perverterint teque a consilio nostro averterint, iterato tibi scribi non oportet. Hoc tamen pro constanti tibi promittimus, quod coram ecclesia Romana in presentia tua vita comite evidenter probabimus, omnia se ita habere, sicut nuncio nostro et litteris tibi significavimus. Nec tamen ob contemptum consilii nostri minus vellemus, si quo modo unitas et concordia reformari potuisset. Satisque passi fuisset, si in hoc malo aliquis usus fuisset. Quod longe aliter est.

Dum enim secundum paternitatis tue preceptum ecclesia illa in eligenda persona convenire debuisset tam ecclesie quam imperio idonea, due partes facte sunt. Nam canonici matricis ecclesie electionem de Martino preposito — factam aliquando — proponebant hancque omnes, exceptis quatuor, unanimiter affirmabant; tres tantum alias personas eiusdem ecclesie secundo designantes, ut, si huius canonice reiceretur, unam istarum obtinerent. Regulares vero, nullam istarum approbantes, assensum his non prebuerunt. Sicque communi utriusque partis consilio electionem in sequentem diem distulerunt.

Interim regulares, advocatis quatuor sicut diximus de maiori ecclesia, Gerhardum prepositum elegerunt; clero et populo alterius partis invito et reclamante et appellante apostolicam audientiam sub testimonio canonice censure, que iubet nullis invitis dari episcopum vel pastorem.

Quia vero in partibus Saxonie maxime in prefata ecclesia imperialis dignitas consistit, saltem adhuc paternitas tua nobis adquietat, et audita utraque parte, ita nobis eos remittas, ut, salva libertate electionis, nos pro consilio archiepiscopi et suffraganeorum, adhibitis religiosis personis, talem provideamus, qui ecclesie et imperio expediat. Talis enim necesse est ut eligatur, qui in exequendis his, que Dei et cesaris sunt, vires habeat et scientiam.

Ut autem simplici oculo nos hec que diximus desiderare cognoscas, legatum tuum cardinalem ad nos dirigas, quo presente et consulente ecclesie desolate succurratur.

Scire autem te volo: quia, natale Domini Spire celebraturi, convocatis principibus, de Romana expeditione tractabimus. Ad quam curiam legatum et litteras tuas

mitti desideramus, per quas archiepiscopus et abbates qualicumque comminatione ad tuum et nostrum servicium commonefacias.

40. Verhalten K. Konrads III. bei der zwistigen Bischofswahl zu Utrecht (n. 1151 März 18).

Aus: Ph. Jaffé, Bibliotheca rerum Germ. Tom. I S. 452ff.

Dilectissimo patri suo Eugenio sanctae Romanae ecclesiae summo pontifici Conradus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus filialem per omnia dilectionem et debitam in Domino reverentiam.

Vacante Traiectensi episcopatu post discessum piaie memoriae Harberti episcopi, misimus ad eandem ecclesiam legatos nostros cum mandatis, motus temerarios, qui in rebus huiusmodi suboriri solent, et direptiones rerum aecclesiasticarum fieri auctoritate nostra prohibentes. Mandavimus etiam eiusdem urbis clero honoratis et populo, ut depositis partium studiis sese electioni futurae in spiritu concordiae et humilitatis preparent, nec tale aliquid animositae certandi committerent, in quo libertas electionis canonicae ius libertatis amittere convinceretur. Verum ipsi, libertatem pietatis a patribus indultam in velamen maliciae assumentes, dissensionibus et ambitione rem totam perturbare ceperunt et longo tempore tantam potestatis tam in spiritualibus quam in secularibus rebus magnitudinem absque rectore fluctuare permiserunt. Ceterum ad animum rediens, maioris ecclesiae prepositus et eiusdem ecclesiae decanus cum reliquo clero et universis nobilibus unanimi consensu in domnum Herimannum, ecclesiae sancti Gereonis in Colonia prepositum, virum scilicet integrae vitae et probati testimonii, convenerunt. Set quidam ministeriales eiusdem ecclesiae, tumultu facto armisque illatis, coegerunt quosdam de eodem clero denominare et quodammodo eligere Frithericum prepositum sancti Georgii in Colonia, hominem videlicet infra aetatem et ordines, cuius ignorantia fautores ipsius ad subversionem ecclesiae abuterentur.

Nos itaque, de tantae ecclesiae ruina compassione clementi condolentes, iterato misimus eis cum preceptis regalibus legatos, imperantes eis, quatinus omni occasione postposita mediante quadragesima, quae transacta est, nostro sese conspectui presentarent, accepturi ex regio more contentionum finem et urbis suae dominum, qui

melioribus suffragiis iuvaretur. Venit itaque prefatus Herimannus ad presentiam nostram cum suis electoribus. Set illi, qui iuvenem elegerant, iuveniliter agentes neque venerunt neque canonicam excusationem seu legitimam transmiserunt; nisi quod pater predicti Fritherici prepositi, comes videlicet Adolfus, absque attestatione cleri et populi et certis per epistolas mandatis venit et negotium differri postulavit. Verum nos, adhibito episcoporum et principum et virorum prudentium ac religiosorum consilio, consideravimus, electores predicti Herimanni prepositi sanioris esse consilii de persona a canonicis institutionibus non discrepante; quibus ex magno favore assentiebant omnes nobiles ac prepotentes eiusdem terrae, qui Traiectensem ecclesiam et in pace legibus honestant et in bello armis defensant. Itaque quia in nostra presentia nulla contradictio iuxta iuris ordinem huic electioni opponeretur, cum omnis aeclesia in nostram presentiam esset evocata, iudicatum est ab episcopis et principibus: nullam nos debere moram probabilibus desideriis inserere, set personam, absque vi et ulla mala machinatione electam et in sacris ordinibus aetate congrua inventam, provehere.

Proinde celsitudinem sacerdotii vestri, quam vera in Domino caritate amplectimur, attente monendo rogamus, ut opus a nobis laudabiliter inchoatum benedictione sacrae manus vestrae perficere et confirmare non abnuatis, et labentis ecclesiae Traiectensis ruinam celeri benedictione fulciatis.

Rogamus preterea sinceritatem vestram pro quodam consanguineo nostro, comite videlicet Ottone de Ara, quem quidam clericus nomine Ionathas per surreptionem a vobis excommunicari fecit, quatinus eum a Leodiensi episcopo absolvi faciatis, eo scilicet rationis moderamine, ut, postquam fuerit absolutus, synodaliter vocetur, et causa, quae super quadam ecclesia inter eos agitur, canonico iudicio decidatur.

41. Äusserungen des Bischofs Otto von Freising über das Wormser Konkordat. (ca. 1156—57.)¹⁾

a) In seiner Chronik lb. VII cap. 16.

Mon. Germ. hist. Scriptorum Tom. XX 256, 12 ff.

igitur Romano imperio multis modis in se attrito, imperator propter anathema deficere a se regnum videns

¹⁾ Vgl. E. Bernheim a. a. O. S. 70f.; H. Bresslau, Aufgaben mittelalterlicher Quellenforschung (Das Stiftungsfest der Kaiser Wilhelms-Universität Strassburg) 1904 S. 49 Note 20.

patrisque metuens exemplum, congregato iuxta Warmatiam maximo principum conventu, investituram episcoporum legato apostolicae sedis Lamberto, qui postmodum summus pontifex factus Honorius est dictus, resignavit, per eumque ab anathematis vinculo absolutus est. Privilegium ergo de hoc ecclesiae scribitur; ac ipsi rursus, ut electi tam Cisalpini quam Transalpini non prius ordinentur episcopi, quam regalia de manu eius per sceptrum suscipiant, scripto confirmatur. Hoc pro bono pacis sibi soli et non successoribus datum dicunt Romani. Ex hinc ecclesia libertati ad plenum restituta paceque ad integrum reformata, in magnum montem crevisse sub Calixto papa secundo invenitur.

b) In den Gesta Friederici imperatoris lib. II cap. 6.

Mon. Germ. l. c. S. 392, 40 ff.

Tradit enim curia et ab ecclesia eo tempore, quo sub Heinrico quinto de investitura episcoporum decisa fuit inter regnum et sacerdotium controversia, sibi concessum autumpnat, quod obeuntibus episcopis, si forte in eligendo partes fiant, principis arbitrii esse, episcopum quem voluerit ex primatum suorum consilio ponere, nec electum aliquem ante consecrandum, quam ab ipsius manu regalia per sceptrum suscipiat.

42. Dekret des Universalkonzils zu Rom unter Papst Innocenz II. über die Bischofswahlen. 1139 April.¹⁾

Aus: J. D. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio Tom. 21 col. 533 bezw. Corpus iuris canonici c. 35 Dist. 63 ed. Friedberg Band I Kolumne 247.

Obeuntibus sane episcopis, quoniam ultra tres menses vacare ecclesias prohibent patrum sanctiones, sub anathemate interdicimus, ne canonici de sede episcopali ab electione episcoporum excludant religiosos viros, sed eorum consilio honesta et idonea persona in episcopum eligatur. Quodsi exclusis eisdem religiosis electio fuerit celebrata, quod absque eorum assensu et conniventia (Mansi: convenientia) factum fuerit, irritum habeatur et vacuum.

¹⁾ Vgl. E. Bernheim a. a. O. S. 68f.

**43. Urkundlicher Verzicht König Friedrichs II.
von reichswegen auf jeden Einfluss bei den Wahlen
der Prälaten usw. Eger 1213 Juli 12.**

Aus: Mon. Germ. hist. Legum sectio IV Constitutiones et acta
Tom. II S. 58f.

In nomine sancte et individue Trinitatis. Fredericus secundus divina favente clementia Romanorum rex et semper augustus et rex Syciliæ Illum igitur abusum volentes abolere, quem interdum quidam predecessorum nostrorum exercuisse dinoscuntur et dicuntur in electionibus prelatorum, concedimus et sancimus, ut electiones prelatores libere fiant et canonice, quatenus ille proficiatur æcclesiæ viduatæ quem totum capitulum vel maior et sanior pars ipsius duxerit eligendum, dummodo nichil obstet ei de canonicis institutis. Appellationes autem in negotiis et causis æcclesiasticis ad sedem apostolicam libere fiant, earum prosecutionem sive processum nullus impedire presumat. Illum quoque dimittimus et refutamus abusum, quem in occupandis bonis decedentium prelatorum aut etiam ecclesiarum vacantium nostri consueverunt antecessores committere pro motu propriæ voluntatis. Omnia vero spiritualia vobis et aliis ecclesiarum prelatis relinquimus libere disponenda, ut quæ sunt cesaris cesari et quæ sunt Dei Deo recta distributione reddantur. Super eradicando autem hereticæ pravitate errore auxilium dabimus et operam efficacem. Possessiones etiam, quas æcclesia Romana recuperavit, ab antecessoribus nostris seu quibuslibet aliis ante detentas, liberas et quietas sibi dimittimus, ipsamque ad eas obtinendas bona fide promittimus adiuvere. Quas autem nondum recuperaverit, ad recuperandum pro viribus erimus coadiutores; et quæcumque ad manus nostras devenient, sine difficultate ei restituere satagemus. Ad has pertinet tota terra quæ est a Radicophano usque Zeperanum, marchia Anconitana, ducatus Spoletanus, terra comitissæ Mahtildis, comitatus Brittenorii, exarcatus Rauennæ, Pentapolis cum aliis adiacentibus terris expressis in multis privilegiis imperatorum et regum a tempore Lud(o)wici, ut eas habeat Romana æcclesia in perpetuum, cum omni iurisdictione, districtu et honore suo. Veruntamen cum ad recipiendam c(or)onam imperii vel pro necessitatibus æcclesiæ ab apostolica sede vocati venerimus, de mandato summi pontificis recipiemus procuraciones sive fodrum ab illis.

Adiutores etiam erimus ad rettinendum et deffendendum Romane æcclesiæ regnum Syciliæ ac cetera iura, quæ ad ipsam pertinere dinoscuntur, tamquam devotus filius et catholicus princeps. Ut autem hæc omnia vobis memorato sanctissimo patri nostro domino Innocentio sacrosanctæ Romane æcclesiæ summo pontifici vestrisque successoribus per nos et nostros successores Romanorum reges et imperatores observentur firmaque et inconvulsa semper permaneant, presens privilegium conscriptum maiestatis nostræ aurea bulla iussimus communiri.

44. Das Papstwahldekret von 1179.

Aus: J. D. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio Tom. 22 Kolumne 217f. bzw. C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums zweite Aufl. S. 124.

Licet de evitanda discordia in electione summi pontificis manifesta satis a nostris prædecessoribus constituta manaverint, tamen, quia sæpe post illa per improbae ambitionis audaciam gravem passa est ecclesia scissuram, nos etiam ad malum hoc evitandum de consilio fratrum nostrorum et sacri approbatione concilii aliquid decrevimus adiungendum: 1. Statuimus igitur, ut, si forte inimico homine superseminante zizania inter cardinales de substituendo pontifice, non potuerit concordia plena esse, et duabus partibus concordantibus tertia pars noluerit concordare aut sibi alium præsumpserit nominare, ille absque ulla exceptione ab universa ecclesia Romanus pontifex habeatur, qui a duabus partibus fuerit electus et receptus. 2. Si quis autem de tertiæ partis nominatione confusus, quia de ratione esse non potest, sibi nomen episcopi usurpaverit, tam ipse quam qui eum receperint, excommunicationi subiaceant et totius sacri ordinis privatione muldentur, ita ut viatici eis etiam nisi tantum in ultimis communio denegetur, et nisi resipuerint, cum Dathan et Abiron, quos terra vivos absorbit, accipiant portionem. 3. Præterea si a paucioribus aliquis quam a duabus partibus fuerit electus ad apostolatus officium, nisi maior concordia intercesserit, nullatenus assumatur, et prædictæ poenae subiaceat, si humiliter noluerit abstinere. Ex hoc tamen nullum canonicis constitutionibus et aliis ecclesiis præiudicium generetur, in quibus maioris et sanioris partis debet sententia prævalere, quia quod in eis dubium

